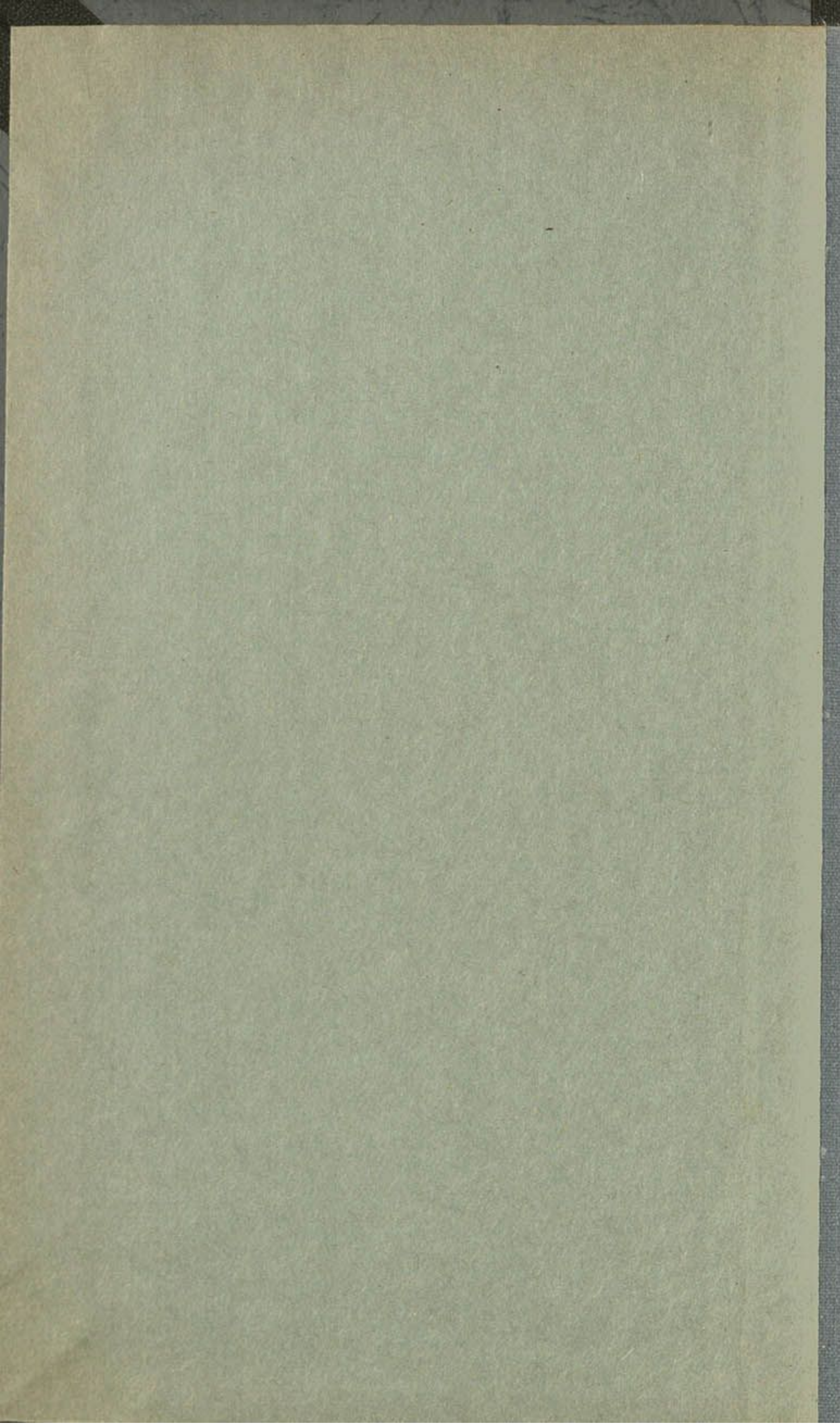

Ба 93 581

Ба 93581

59.10.111

IV

М. І. КАСЬПЯРОВІЧ

IV
6330

КРАЯЗНАЎСТВА

мас. в. 1929

Касп.

Беларускае Дзяржаўнае Выдавецтва
М Е Н С К — 1929

Ба 93581

М. І. КАСЬПЯРОВІЧ

КРАЯЗНАЎСТВА

(НАРЫСЫ)

372611

Ба 93581

Бел. адзел
1994 г.

IV
6330

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
МЕНСК — 1929

Дзяржаўная
бібліятэка
БССР
імя Ф. Скарыны

Надрукована ў друкарні
Беларускага Дзяржаўнага
—) Выдавецтва (—
Заказ 45 Галоўлітбел 2067
У ліку 5.000 экз.

25.04.2009

КРЯЗНАЎСТВА

АД АЎТАРА.

Пасьля Кастрычнікавай рэволюцыі краязнаўчы рух шырока разгарнуўся на Беларусі, бо без усебаковага пазнаньня краю немагчыма ніякае будаўніцтва. Але ён яшчэ не пасьпеў стаць масавым. На 4.952.000 насяленьня БССР у нас налічваецца толькі 10.500 членаў краязнаўчай сеткі. Большаму пашырэньню краязнаўства сярод шырокіх мас насяленьня ў значнай меры перашкаджала адсутнасьць краязнаўчай літаратуры на роднай мове. Руская і украінская краязнаўчая літаратура, якімі карысталіся некаторыя краязнаўцы, адбівалі выключна рускі і украінскі краязнаўчы рух. Гісторыя і практыка іх значна адрозьніваюцца ад гісторыі і практыкі нашага краязнаўчага руху. Таму рускія і украінскія выданьні не маглі даць тутака такой карысьці, якую даюць у РСФСР і УССР. Да таго-ж для шырокіх мас моладзі яны не даступны па мове. Апрача пачынаючых краязнаўцаў, востры недахоп краязнаўчай літаратуры на роднай мове адчувалі слухачы розных курсаў і школ, дзе выкладалася краязнаўства.

Калі гэтыя нарысы, аб'яднаныя агульнай ідэяй пазнаньня краю для зьмены яго на карысьць насельнікаў паспрыяюць пашырэньню ідэй краязнаўства сярод шырэйшага кола працоўных БССР—мэта іх будзе дасягнута.

На жаль, каб зрабіць брошуру больш даступнай па цане, часова прышлося адмовіцца ад зьмяшчэньня ў ёй двух разьдзелаў: а) краязнаўчай бібліяграфіі і б) разьдзелу дадаткаў у відзе статутаў: гурткаў краязнаўства звычайных, раённых

і акруговых таварыстваў краязнаўства і Цэнтральнага Бюро Краязнаўства, а таксама статутай гурткаў краязнаўства пры розных школах, розных тэхнікумах і таварыствах краязнаўства пры вышэйшых школах і ўзорных: пляну працы раённага таварыства краязнаўства і пляну раённага музэю.

Менск, 1927.

КРАЯЗНАЎСТВА, ЯГО ЗАДАЧЫ І ГІСТОРЫЯ.

**Краязнаўства
і яго мэты.**

З самога слова „краязнаўства“ відаць, што яно азначае пазнаньне краю. Зьявілася яно нядаўна, хоць пазнаньне краю існавала спрад- веку. Яно пачалося разам з пачаткам той ці іншай дзейнасьці чалавека на тэрыторыі Беларусі. Робячы сабе канцавікі стрэ- лаў, сякеры, малаткі і іншыя каменныя прылады, першабытны чалавек пазнаваў, што для гэтага могуць прыдацца больш цьвёрдыя гатункі каменю, і выбіраў іх для апрацоўкі; абраб- ляючы зямлю, ён увесь час паляпшаў свае сельска-гаспадар- чыя прылады; пераганяючы сваё быдла з месца на месца, ён знаходзіў сабе лепшыя пасьвішчы; дастаўляючы свае тавары для абмену, ён выбіраў найвыгоднейшыя гандлёвыя пункты, дзе вырасталі гарады, і г. д. Такое несьвядомае вывучэньне жыцьця і прыроды існуе, бяспрэчна, і зараз. Селянін, дзя- куючы сваёй і сваіх бацькоў практыцы, добра ведае, на якім кавалку поля ў яго лепш родзіць лён, на якім ня вымакне бульба, як організаваць талаку для выкананьня непасільнай яму аднаму працы і г. д. Гэтыя веды ён атрымлівае ў часе сваёй штодзённай працы і скарыстаньня вынікаў яе. Сьвядома задач вывучэньня і дасьледваньня вакольнай прыроды, умоў яго працы і жыцьця яго грамады селянін амаль што да самых апошніх год шырокага разгортваньня краязнаўчага руху сабе ня ставіў. Таксама зусім нядаўна селянін зрабіў першыя спробы вывучэньня аб'екту свае працы—зямлі шляхам утварэньня так званых дасьледчых палёў. Даўно-ж, у першы кругабег гісторыі Беларусі, пачалося і ведамственнае дасьледваньне краіны. Яно ажыцьцяўлялася тымі або іншымі тагочаснымі дзяржаўнымі інстытуцыямі і таксама ў часе штодзённай дзей- насьці іх. Выявілася гэта дасьледчая праца ў падліку насель- насьці, розных інвэнтарных апісаньняў, мытных кнігах і інш., а пазьней—у апісаньнях гарадоў, замкаў, пушчаў, рыбных багацьцяў і нават быту. Служыла яно цалком інтарэсам сваіх ведамстваў, і таксама сьвядома сабе ня ставіла задач выву- чэньня свайго краю. Ня менш паказальныя прыклады можна знайсці ў нашай старой гісторыі і ў галіне аматарскага наву- ковага, асьветнага і грамадзка-практычнага дасьледваньня і вывучэньня краіны.

Вывучалі краіну аматары, дасьледвалі акадэміі і навуковыя працаўнікі вышэйшых школ, пазнаньне яе організоўвалі земствы і г. д. і ўсё-ж ніхто не называў гэтай працы краязнаўствам. Ужывалася часамі слова „радзімазнаўства“, але пад ім часьцей за ўсё разумелі пазнаньне бацькаўшчыны, усяе стараны, а ні краю—часткі яе. Перажыткам гэткага разуменьня тэрміну зьяўляецца той зьмест, які часамі ўкладваюць у нас у слова краязнаўства, называючы ім усебаковае пазнаньне Беларусі, г. зн. айчызназнаўства або беларусазнаўства. Паміж тым паняцьце „край“ у нас у пэўнай меры акрэсьленае—гэта адносна невялікая тэрыторыя, ня большая за нашу акругу. Стыхійны рост краязнаўчага руху на Беларусі сам сабою раёнаваў яе ў краязнаўчым стасунку па адміністрацыйным прынцыпу. У кожнай акрузе ёсьць акруговае таварыства краязнаўства, якое вывучае толькі сваю акругу. Такім чынам паняцьце „край“ для яго тэрыторыяльна супадае з паняцьцем „акруга“, і вивучэньне краю, як часткі Беларусі, можа зьяўляцца часткай беларусазнаўства, але паняцьце „беларусазнаўства“ ні ў якім разе не супадае з паняцьцем „краязнаўства“.

Несьвядомае вивучэньне краю ў процэсе працы, азнаямленьне з ім аматара для задаваленьня свайго пачуцьця замілаваньня ім, дасьледваньне яго вучоным у мэтах узбагачэньня сваёй галіны навукі, пазнаньне ўсёй стараны, значыць, не называецца краязнаўствам. Апошняя зьяўляецца тады, калі вивучэньнем краю пачынаюць займацца спэцыяльна для гэтага організаваныя колы насельніцтва яго са свядома пастаўленай сабе мэтай. Мэтай гэтага зьяўляецца ўсебаковае пазнаньне краю ў яго мінулым і сучасным стане для зьмены яго на сваю карысьць. Старая зьява атрымала новую назву таму, што яна набыла новыя формы і, адсюль, новы зьмест. Цяперка пазнаваньне краю работнікамі, сялянамі, аматарамі, вучонымі, практыкамі, організатарамі і г. д. адбываецца часьцей за ўсё ў процэсе звычайнай працы, для задаваленьня свайго замілаваньня да пэўнай галіны зьяваў краю, у мэтах узбагачэньня свае галіны навукі, для скарыстаньня неведомых раней багацьцяў краю і г. д. і завецца краязнаўствам. Завецца так яно таму, што: а) яно адбываецца ў шэрагах колектыву, гэта значыць, у спэцыяльнай краязнаўчай організацыі; б) у сваім, аб'яднаным у колектыў, відзе мае мэтую ўсебаковае пазнаньне краю для зьмены яго на сваю карысьць, бо в) працоўныя, што складаюць гэты колектыў, імкнуцца да ўсебаковага паляпшэньня свайго жыцьця. Ва ўсім гэтым, разам з тым, крыецца і вялікае навуковае, асьветнае і практычнае значэньне краязнаўства. Каб зьмяніць край, яно павінна быць абапёрта на ўсе найноўшыя дасягненьні навукі і на спачуваньне мас працоўных. Краязнаўцы, знаёмячыся з першымі, павышаюць свой культурны ўзровень, а знаёмячы з вынікамі сваёй працы і практычнымі вывадамі з яе шырокія колы працоўных, падвы-

шаюць культурны ўзровень апошніх. Агульнымі сіламі практычныя вывады ажыццяўляюцца і дасягаецца практычная мэта краязнаўства—пэўная зьмена краю на карысьць працоўных. Калі краязнаўства пазбаўлена навуковасьці або асьветнага ці практычнага значэньня—яно абярнецца ў дылетанцкую працу аматара, габінэтную дзейнасьць вучонага або ў калупаньне практыка ў другарадных дробязях жыцця, ці зьнікне зусім. Бяз вышэйпаказаных трох якасьцяў краязнаўства немажліва, як немажліва праца няпісьменнага настаўніка ў школе.

Часамі да нас далятае быццам рэволюцыйнае разуменьне краязнаўства, як вывучэньне вытворчых сіл. Гэта спрощваньне вялікай грамадзкай зьявы часьцей за ўсё абаперта на непрадуманасьці яе да канца. Вывучэньне вытворчых сіл мае надзвычайна вялікае значэньне; яно можа даць сродкі і на вывучэньне іншых аб'ектаў нашага краю. Але ні ўсякае вывучэньне вытворчых сіл можа быць вытворчым. Вядомы абшарнік Аніхоўскі гадоў 10 перад сусьветнай вайной вывучаў вытворчыя сілы часткі тэрыторыі Беларусі і ніяк ня мог зрабіць практычных вывадаў з сваёй працы. Вось яскравы выпадак нявытворчага вывучэньня вытворчых сіл. Але ўявім сабе, што вывучэньне вытворчых сіл дае вялікія практычныя вынікі. У гэты-ж час не вывучаецца нацыянальны склад насельнасьці, соцыяльна-экономічныя ўзаемаадносіны яго пластоў і г. д. У выніку гэтага пэўная частка насяленьня краю, быць можа большасьць, церпіць нацыянальны ўціск, ня маючы сваіх школ, газэт і іншага, а таксама соцыяльна-экономічны ўціск кулакоў і спэкулянтаў, ня маючы абароны ўлады. Зьнішчыць уціск немагчыма, бо ён пакуль што неведомы. Такі стан рэчаў давядзе да таго, што гэта насельнасьць прыдзе і навучыць краязнаўства правільнаму разуменьню свайго зместу. Вывучэньне вытворчых сіл дае шмат, але яно ня можа даць усебаковага веданьня краю для зьмены яго на карысьць яго насельнікаў. Гэта значыць, што вытворчым краязнаўствам зьяўляецца толькі тое, якое ўсебакова вывучае край і яго жыццё ў мінулым і сучасным для ўсебаковых зьмен яго на карысьць насельнікаў, а вывучэньне вытворчых сіл зьяўляецца толькі часткаю краязнаўства. З прычыны яе важнасьці яна зьяўляецца першачарговаю працаю прыродазнаўча-геаграфічных сэкцый мясцовых краязнаўчых організацый.

Такім чынам, нашыя краязнаўчыя організацыі, што ажыццяўляюць пазнаньне краю, г. зн. краязнаўства, зьяўляюцца амаль выключна комплекснымі. Ёснаваньне нялічных аб'ектных організацый, як, напр., гурткоў краязнаўства пры доктарскіх сэкцыях саюзу мэдсанпрацы, што вывучаюць пэўныя аб'екты: санітарныя ўмовы і стан насельнасьці, хваравітасьць яе і г. д., не парушаюць разуменьня краязнаўства, як усебаковага пазнаньня краю. У агульнай схэме нашага краязнаўчага руху яны ажыццяўляюць усебаковае пазнаньне краю, бо над гэтым

прадуе культурна-гістарычная сэкцыя, напр., комплекснага таварыства, або краянаўца, што вывучае малюнак данага краю па тканінах XVIII веку. Канцавою мэтаю ўсіх іх зьяўляецца ўсебаковае пазнаньне краю, што і ажыцьцяўляе іх колектыў, аб'яднаны ў агульную сетку організацый краянаўства.

У пачатку разьвіцьця нашага краянаўчага руху краянаўства часамі разумелася як комплекс ведаў аб даным краі. Але, як толькі атрымаліся першыя вынікі краянаўчай дзейнасьці мясцовых організацый, гэты комплекс ведаў аб даным краі

К. Каганец. Тып казачніка.

атрымаў назву гэтага краю, г. зн. сваю ўласную назву: Віцебшчына, Аршаншчына, Магілёўшчына і да т. п. Правільнасьць гэтага сьцьвердзіла і практыка нашай школы, якая грунтуецца на краянаўстве, г. зн. уласным пазнаваньні вакольнага жыцьця, а не на аўтаматычным аўладаньні комплексам ведаў аб сваім краі. Адсюль можна зрабіць правільны вывад, што дзейнасьць вучняў зьяўляецца краянаўчай, як і дзейнасьць мясцовай дасьледчай станцыі, мясцовага музэю, мясцовага архіву і да т. п. Але ўся іх дзейнасьць не зьяўляецца краянаўствам, бо ня мае ўсіх

трох уласьцівасьцяў краянаўства: дабравольна і сьвядома пастаўленай сабе мэты пазнаньня краю, організаванага колектыву для яе ажыцьцяўленьня і зьмены краю на сваю карысьць.

Такім чынам, гэта азначэньне краянаўства, як процэсу пазнаньня краю і яго мэты, зробленае на аснове існуючай практыкі нашага краянаўчага руху, пазбаўляе нас ад цьмяных тэорэтычных разважаньняў на гэту тэму і дазваляе дакладна вызначыць пэўныя даныя адносна гісторыі краянаўства, організацыйных форм яго і пэўных відаў краянаўчай дзейнасьці.

Беларускі народ у XVIII і XIX стагоддзі складаўся амаль выключна з сялянства, якое ў масе сваёй было няпісьменным. Беларусь была стараной заваяванай, і беларуская інтэлігенцыя перадавалася на бок пануючых клясаў перамагаўшых Беларусь суседзяў. Зразумела, што пры такіх умовах ня мог утварыцца ў той час беларускі краязнаўчы рух. У нас умацоўвалася чужое, польскае ці рускае, краязнаўства. Спачатку на Беларусь прыходзіў жаўнер і ксёндз, з аднаго боку, або салдат і поп, з другога, а ўжо сьледам за імі сьпяшаліся польскія і рускія вучоныя, каб угрунтаваць на, так званых, навуковых падставах іх дзеянні, дапамагчы ім зьняволіць беларусаў пад польскае магнацтва ці рускага цара і давесьці ўсяму навуковаму сьвету, што беларусаў, як свае асаблівае нацыянальнасьці, ніколі ня было і нідзе няма.

Польскае краязнаўства на Беларусі. Польскі краязнаўчы рух у нас вызначыўся ў большай меры дзейнасьцю тых ці іншых асоб, чым арганізацый, якіх, дарэчы, руская ўлада не дазваляла засноўваць.

Вялікую ўвагу дасьледваньню і вывучэньню Беларусі аддавалі таксама і розныя неаформленыя офіцыйна згуртаваньні навокал польскіх выданьняў на Беларусі, а таксама шэраг асьветных і спортыўных польскіх аб'яднаньняў на нашай зямлі. Уся гэтая польская беларусазнаўчая і краязнаўчая праца мелі добрае матэрыяльнае падтрыманьне мясцовай польскай ці апалячанай шляхты і магнацтва, якое было ня ў меру колькасна і матэрыяльна больш магутным, чым расійскае дваранства. Дзякуючы гэтаму польскае беларусазнаўства і краязнаўства дасягнула значна большых вынікаў, чым рускае, і было немалым штурхачом да заснаваньня рускіх арганізацый, якія імкнуліся супроцьпаставіць яму сваю дзейнасьць і працу. Бясспрэчна, што вялікае значэньне ў справе разьвіцьця польскае навукі на Беларусі мелі Віленскі Унівэрсытэт і Полацкая Акадэмія.

Пачалося польскае беларусазнаўства і краязнаўства на Беларусі амаль за сто гадоў раней, чымся рускае. Выразны заклік да ўтварэньня грамадзкага характару яго ёсьць ужо ў палове XVIII стагоддзя ў польскіх віленскіх выданьнях. Але толькі ў палове XIX веку змагла заснавацца першая беларусазнаўчая польская арганізацыя на Беларусі—археолёгічная камісія пры Віленскім музэі старажытнасьцяй. 1 студзеня 1856 г. яна распачала сваю працу па дасьледваньню гістарычнага мінулага Беларусі. Хутка пасля гэтага ў складзе яе пачала працу прыродазнаўчая сэкцыя. Наяўнасьць сіл і сродкаў рабілі магчымым існаваньне ў Вільні комплекснай беларусазнаўчай арганізацыі. Таму ўжо ў 1858 г. было выразнае жаданьне перайменаваць камісію ў Віленскае навуковае таварыства, але здарэньні надышоўшага 1863 г. гэтаму перашкодзілі.

Ня глядзячы на тое, што камісія была на дзяржаўным бюджэце і старшынёю яе зьяўлялася асоба па прызначэньню, яна

ўсё-ж мела грамадзкі характар па складу членаў. Сярод іх налічваюцца вялікі лік польскіх або апалячаных магнатаў з Беларусі, якія дапамагалі камісіі і матэрыяльна.

Камісія зрабіла пэўную навуковую працу і мела свае выданьні. У 1864 г. музей і камісія былі рэарганізаваны з польскіх у рускія, і гэтым на доўгі час прыпынілася існаваньне польскіх навуковых інстытуцый на Беларусі, але не сама навуковая дзейнасьць.

У 1901 годзе ў Вільні заснаваўся археолёгічны гурток, але ён ня змог разьвінуць шырокую дзейнасьць. У 1906 г. ў Варшаве заснавалася Польскае таварыства краязнаўства, якое ў сваім органе „Земля“ аддавала значную ўвагу Беларусі. У склад яго членаў уваходзілі таксама і польскія або апалячаныя людзі з Беларусі. Але аддзяленьняў гэтага таварыства ў нас у той час яшчэ ня было.

У тым-жа 1906 г. пачалася праца па арганізаваньню таварыства прыцяляў навук у Вільні, а ў лютым 1907 г. яно ўжо было адчынена ў ліку 38 заснавальнікаў. Праз два гады ў таварыстве ўжо было каля 300 членаў, вялікі лік якіх пражываў у розных мясцох Беларусі, а таксама па-за межамі яе. У 1922 годзе ў складзе таварыства аформіліся наступныя аддзелы: а) філёлёгіі, літаратуры і мастацтва; б) навук матэматычна-прыродазнаўчых і лекарскіх, і в) гісторыі, філёзофіі і навук праўна-грамадзкіх. Мэтаю таварыства зьяўляецца дасьледваньне краю ў прыродазнаўчым, этнографічным, гістарычным, эканамічным і статыстычным стасунках. У 1925 годзе ў таварыстве было 320 членаў. Такім чынам, ня гледзячы на спрыяючыя ўмовы, лік членаў амаль не павялічыўся. Як і раней, члены падзяляюцца на звычайных, дажывотных, протэктараў, корэспондэнтаў і ганаровых. Бюджэт таварыства ў тым-жа 1925 г. склаўся з 25 тыс. злотых. Да сусьветнай вайны таварыства выдавала свой „Рочнік“, якога вышла 7 томаў. Цяперака таварыствам выдаецца „Атэнэум Віленьскі“, прысьвечаны досьледам стараны ў межах былога вялікага княства Беларуска-Літоўскага, а аддзелы выдаюць „Розправы“. У сваім веданьні таварыства мае ўласныя: бібліятэку, архіў і музейныя калекцыі: прыродазнаўчыя, этнографічныя, археолёгічныя і гістарычныя.

Масавае заснаваньне краязнаўчых арганізацый у Заходняй Беларусі прыпадае на 1922—24 г. г. Апрача падтрыманьня мясцовых арганізацый, польскі ўрад у 1922 г. заснаваў у Варшаве Інстытут для досьледаў зямель усходніх рэспублікі Польскай. Ён меў мэтай навуковае дасьледваньне і азнаямленьне з гісторыяй, мастацтвам і культурай наогул зямель усходніх і зямель, якія калі-небудзь да іх належалі. Такім чынам ня толькі таварыства прыцяляў навук у Вільні, але і гэты Інстытут працаваў не адно толькі над замацаваньнем свайго ўладаньня Заходняй Беларуссю, але і над абаснаваньнем політычных праў буржуазнай Польшчы на ўсе тэрыторыі былой

Польшчы 1772 г. Інстытут мае невялічкія фотографічныя і архіўныя зборы.

Дзякуючы гэтай вузка-клясавай, імперыялістычнай уласцівасьці польскага краязнаўства ў Заходняй Беларусі і практычнай мэце гвалтоўнай полёнізацыі яго, значны лік польскіх краязнаўчых арганізацый хутка пасля адчынення зачыніўся, альбо вельмі доўга знаходзіцца ў стадыі арганізацыі, ня кажучы ўжо пра поўную адсутнасьць падтрыманьня іх беларускімі працоўнымі гушчамі.

Так, таварыства прыцяляў навук у Горадні было заснавана ў 1920 г. і прыпыніла сваю дзейнасьць у 1923 г. Яно мела мэтай пашырэнне і разьвіцьцё існуючага ў Горадні дзяржаўнага музэю і дасьледваньне краю ў прыродазнаўчым, этнографічным, гістарычным, эканамічным і статыстычным стасунку. Члены падзяляліся на звычайных, корэспондэнтаў, ганаровых і протэктараў, і ў 1923 г. іх налічвалася каля 50 чалавек.

Другое, Палескае таварыства краязнаўства ў Пінску было заснавана ў 1924 г. і ўсё яшчэ знаходзіцца ў стадыі арганізацыі. Яно мае мэтай дасьледваньне Палесься і папулярызацыю гэтай ідэі. Праца пакуль што выявілася ў зьбіраньні палескага музэю.

Трэцяе, таварыства бібліофілаў польскіх у Вільні заснавалася ў канцы 1925 г. і таксама ўсё яшчэ знаходзіцца ў стадыі арганізацыі.

З рэшты арганізацый заслугоўваюць упаміну дзьве ды аддзелы Польскага таварыства краязнаўства. Горадзенскае таварыства аматараў прыроды было заснавана ў 1925 г. Яно мае мэтай пашырэнне сярод грамадства замілаваньня да жывой і няжывой прыроды і прыродазнаўчых ведаў. Складаецца з 2-х сэкцый: зоолёгічнай і ботанічнай. Першая дапамагла арганізаваньню прыродазнаўчага гарадзкага музэю, а другая—ботанічнага саду з аддзеламі: сыстэматыкі, біолёгіі, лекавых расьлін, дрэў і кустоў. Членаў у 1926 г. налічвалася каля 15.

Таварыства аматараў Вільні заснавалася ў 1919 г. з мэтай дасьледваньня і аховы віленскіх помнікаў, дапамогі ўзьняцьцю гораду на ўзровень заходня-эўропэйскіх гарадоў і г. д.

З аддзелаў Польскага таварыства краязнаўства самым моцным зьяўляецца Віленскі, але і той, ня гледзячы на існаваньне ў Вільні польскага унівэрсытэту, налічвае толькі каля 57 членаў. Ём выданы праваднік па Вільні, сэрыя паштовак і зьбіраюцца матэрыялы для монографіі аб Віленскім краі. Беластоцкі аддзел, заснаваны ў 1922 г., зачыніўся быў, а пасля ў 1926 г. аднавіўся, але разьвіваецца слаба, як сьведчыць яго справаздача. Навагрудскі аддзел пабудаваў экскурсійны дом на возеры Сьвітазь. У № 5 за 1922 г., № 6—8 і № 10—12 за 1925 г. часопісі „Земля“ зьмешчаны падрабязныя агляды Віленшчыны, Навагрудчыны і Загарыні. Зразумела, што ў іх аўтары падкрэсьліваюць, што „земля Віленская застаецца неадлучнаю

часткаю Польшчы на вечныя часы“. Пры аддзелах Польскага таварыства краязнаўства існуюць гурткі краязнаўства польскай моладзі. Часамі такія арганізацыі, як сэкцыя краязнаўства Віленскага аддзелу саюзу польскіх інжынэраў, выяўляюць краязнаўчую дзейнасьць выданьнем брошуры аб касьцёле Пятра і Паўла ў Вільні ці інш.

Усіх польскіх навуковых арганізацыяў на тэрыторыі Заходняй Беларусі існуе каля 50, з іх палова знаходзіцца ў Вільні. Найўнасьць унівэрсытэту ў апошняй зьяўляецца спрыяючай умоваю для існаваньня арганізацыяў, але, як мы бачылі з прыкладу Віленскага аддзелу Польскага таварыства краязнаўства, яны ня вельмі буяюць. Сваясаблівае месца займае Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, заснаваны ў Вільні ў 1926 г. Ён усё яшчэ знаходзіцца ў стадыі арганізацыі і мае мэтай разьвіцьцё: а) краёвага хлебаробства ва ўсіх яго галінах разам з агародніцтвам, пчаларствам і сельска-гаспадарчай прамысловасьцю; б) народных: промыслаў, рамэстваў, тэхнікі і мастацтва; в) духоўнай культуры, навукі і асьветы. У стадыі арганізацыі знаходзяцца сэкцыі інстытуту: гаспадарчая, навукова-выдавецкая, школьная, праўная і мастацтва. Праўленьне існуе ў Вільні, а ў Варшаве ёсьць падсакратарыят і аддзел. Па вестках самога Інстытуту ёсьць яшчэ Навагрудзкі аддзел і 50 гурткоў у розных мясцовасьцях. У Вільні ў Інстытуце ёсьць бібліятэчка на 300 томаў і 30 бібліятэчак пры провінцыяльных гуртках. У 1927 г. членаў Інстытуту, па яго вестках, налічваецца каля 1.000.

Рускія краязнаўчыя арганізацыі на Беларусі былі двух радоў: беларусазнаўчыя, што мелі на мэце вывучаць усю этнографічную Беларусь, і ўласна краязнаўчыя, што вывучалі паасобныя краі яе. Апошнія, у сваю чаргу, складаліся з розных відаў: таварыстваў, камітэтаў і камісій. Беларусазнаўчыя арганізацыі былі ў відзе таварыстваў, і іх было толькі тры: Паўночна-заходні аддзел імператарскага рускага географічнага таварыства, Таварыства вывучэньня беларускага краю з мэтай комплекснымі і Віленскае таварыства аматараў прыродазнаўства з мэтай прыродазнаўчымі.

Першаю рускаю навукова-беларусазнаўчай грамадзкай арганізацыяй на Беларусі і быў Паўночна-заходні аддзел імператарскага рускага географічнага таварыства. Увесь час свайго існаваньня ён знаходзіўся ў Вільні, зьяўляючыся дапаможнаю часткаю таварыства, што і падкрэсьлівалася не аднойчы заснавальнікамі і дзеячамі аддзелу. Ініцыятыва ўтварэньня такога аддзелу ў Вільні з раёнам дзейнасьці—былым Паўночна-заходнім краем, належала тагачаснаму сакратару Рускага географічнага таварыства Остэн-Сакэну. У гэтай справе пэўную дадатную ролю адыграла таксама экспэдыцыя Рускага географічнага таварыства на Беларусь у 1867—1870 г.г. З аднаго

боку, члены экспедыцыі дапамаглі пачатку дзейнасці Паўночна-заходняга аддзелу, а з другога боку—Рускае географічнае таварыства хацела, каб яго праца па даследванню былога Паўночна-заходняга краю атрымала дапамогу мясцовых сіл, аб'яднаных для гэтага ў пэўную арганізацыю. Ініцыятыву Остэн-Сакэна ў справе адчынення аддзелу Таварыства ў Вільні падтрымліваў і ажыццяўляў на месцы папчыцель Віленскай вучэбнай акругі Карнілаў. Сабраная ім заснаваўчая група аддзелу лічыла, што Беларусь зьяўляецца вялікім абшарам для даследаў, з мэтай выканання якіх і трэба ўтварыць Паўночна-заходні аддзел імператарскага рускага географічнага таварыства. Пэўную навуковую дзейнасць у тыя часы вяла вышэй памянёная часовая археолёгічная камісія пры Віленскім музеі старажытнасцый, але, на думку заснавальнікаў аддзелу, яна і па духу, і па асабоваму складу была польскай. Да таго яна лічылася зусім незалежнай ад якіх-небудзь рускіх навуковых інстытуцый і, дзякуючы гэтаму і іншым прычынам, стала польскаю культурнаю пляцоўкаю насуперак палажэнню аб ёй¹⁾. Вось заснавальнікі аддзелу палічылі карысным зачыненне яе, а для таго, каб захаваць аддзел пераважна ад польскіх уплываў і не дапусьціць у яго, „хоць і рускіх падданных, але ня чыста рускага паходжання і не праваслаўнага веравызнання“²⁾, зрэдагавалі адпаведны параграф палажэння аддзелу так, што ў члены яго маглі абірацца толькі рускія людзі. Апрача таго, аддзел павінен быў знаходзіцца пад апекаю генэрал-губарнатара і старшынствам папчыцеля Віленскай вучэбнай акругі, а таксама кіравацца паказаннямі і інструкцыямі імператарскага рускага географічнага таварыства.

Ня глядзячы на ўсе гэтыя сапраўды рускія імкненні заснавальнікаў, міністэрства ўнутраных спраў дазволіла арганізаваць аддзелу толькі пасля паўторных хадайніцтваў як заснавальнікаў, так і Рускага географічнага таварыства. З тае прычыны, што памянёнае патрабаванне аб тым, каб у члены аддзелу абіраліся рускія людзі, супярэчыла пэўнаму параграфу статуту самога Таварыства, ад яго адмовіліся, палічыўшы, што ўжо асабовы склад заснавальнікаў паклапоціцца аб захаванні рускасці асабовага складу аддзелу. Палажэнне аб апошнім было зацьверджана царом у лютым 1867 г. Гэта зацьверджанне віталася заснавальнікамі, як вялікае сьвята для рускай Вільні і рускіх людзей былога Паўночна-заходняга краю.

Бясспрэчна, вельмі цікава пазнаёміцца са структурай і мэтамі аддзелу, а таксама з пытаннем узаемаадносін аддзелу з самім Таварыствам і сродкамі аддзелу з самога палажэння аб ім. Мэты аддзелу дакладна выяўлены ў першых трох параграфах гэтага палажэння, а ўласна:

„§ 1. Для найбольш пасьпяховай дапамогі мэце Імператарскага рускага географічнага таварыства, засноўваецца ў Вільні асобны аддзел таварыства пад назваю Паўночна-заходняга.

§ 2. Паўночна-заходні аддзел Імпэратарскага рускага географічнага таварыства, пад бліжэйшым кіраўніцтвам галоўнага начальніка краю, займаецца пераважна вывучэньнем гэтага краю ва ўсіх тых стасунках, якія складаюць прадмет заняткаў Таварыства і асабліва дасьледваньнямі па археаграфіі, археолёгіі, гісторыі, статыстыцы і этнографіі.

§ 3. З гэтаю мэтаю Паўночна-заходні аддзел Імпэратарскага рускага географічнага таварыства: 1) адшуквае і прыводзіць у вядомасьць сабраныя ўжо і захаваныя ў мясцовых архівах і ў прыватных асоб весткі аб краі, разглядае іх і вырашае, які ўжытак можа быць зроблен з іх для навукі; 2) зьбірае належачыя да краю этнографічныя і гістарычныя матэрыялы праз мясцовых жыхароў і наладжвае вучоныя экспэдыцыі для мэтаў, паказаных у § 2 гэтага палажэньня; 3) дапамагае прыватным асобам, якія наведваюць Паўночна-заходні край з навуковаю мэтаю, і стараецца прыцягнуць да дасьледваньня гэтага краю асоб, што могуць быць для гэтага карыснымі; 4) клапаціцца аб зьбіраньні і захаваньні навуковых падсобнікаў, што належаць да адпаведнага кола заняткаў, як: кніг друкаваных і рукапісных, актаў, карт і этнографічных рэчаў³⁾.

Асабовы склад аддзелу вызначаўся двума наступнымі параграфамі палажэньня:

„§ 4. Паўночна-заходні аддзел абірае ў свае члены асоб, якія могуць быць карысны для яго навуковых прац. Асобы гэтыя атрымліваюць годнасьць членаў-супрацоўнікаў Імпэратарскага рускага географічнага таварыства.

§ 5. Асоба, якая робіць на карысьць Паўночна-заходняга аддзелу грашовую ахвяру ня менш 300 руб., атрымлівае, на падставе статуту Імпэратарскага рускага географічнага таварыства, годнасьць члена-выпярэдніка таварыства і дыплём за подпісам старшыні Імпэратарскага рускага географічнага таварыства. Ахвяры гэтыя складаюць асобны капітал, хаваньне і ўжытак якога прадстаўляецца самому аддзелу⁴⁾.

Апрача канца гэтага параграфу, аб сродках, парадку выдаткаваньня і рэвізіі гаворыць яшчэ і § 7 палажэньня.

„§ 7. На аплату выдаткаў патрэбных на канцэлярскія і іншыя расходы ў Паўночна-заходнім аддзеле ідуць штогадовыя грашовыя складкі яго членаў, якія паступаюць у яго на падставе статуту таварыства. Сумы, належныя аддзелу, выдаткуюцца па загаду старшыні кіраўніком спраў аддзелу з запісам у асобную шнуравую кнігу, якая прадстаўляецца ў канцы году на рэвізію сходаў членаў аддзелу⁵⁾.

Для кіраваньня ўсёй дзейнасьцю аддзелу палажэньнем прадугледжана толькі абраньне старшыні яго і кіраўніка спраў.

„§ 6. Аддзел абірае з членаў сваіх старшыню і кіраўніка спраў, якія зацьвярджаюцца ў гэтай годнасьці галоўным

начальнікам Паўночна-заходняга краю. Ёх абавязкі і правы па аддзелу, а таксама і ўвесь парадак распарадчых дзеянняў аддзелу вызначаюцца правіламі агульнага статуту Імпэратарскага рускага географічнага таварыства; асабліва сьці-ж, якія могуць патрабавацца мясцовымі акалічнасьцямі, пастанаўляюцца самім аддзелам з зацьверджаньнем галоўнага начальніка краю“⁶⁾.

Згодна § 8 палажэньня, адносіны Аддзелу да Таварыства былі даволі падначаленыя:

„§ 8. Адносіны Паўночна-заходняга аддзелу Імпэратарскага рускага географічнага таварыства да самога таварыства наступныя: а) ён ёсьць непадзельная частка таварыства, а таму карыстаецца высачайша дараванаю таварыству пячаткаю з дзяржаўным гэрбам і правам пасылаць па пошце пісьмовую корэспондэнцыю без аплаты вагавых і пасылак да пуда вагою; б) таварыства ва ўсіх навуковых прадпрыемствах і занятках аддзелу прымае абавязак дапамагаць яму сваімі парадамі, паказаньнямі, паведамленьнем вестак, матэрыялу і іншых навуковых пасобнікаў, якія знаходзяцца ў яго, а калі сродкі дазваляць, дык і грашыма; в) працы аддзелу выдаюцца на падставе прынятых для гэтага правіл на сродкі аддзелу або на сродкі таварыства; г) з свайго боку Паўночна-заходні аддзел выконвае даручэньні, з якімі таварыства будзе да яго зварачацца, абгаварвае прапанаваныя яму пытаньні, распрацоўвае паказаныя прадметы і наогул дастаўляе таварыству весткі, належачыя да спэцыяльнага кола яго заняткаў; д) аддзел штогодна дае таварыству падрабязную справаздачу аб сваіх занятках на працягу папярэдняга году, для ўключэньня ў агульную гадавую справаздачу Імпэратарскага географічнага таварыства“⁷⁾.

Дзейнасьць Паўночна-заходняга аддзелу імпэратарскага рускага географічнага таварыства можна падзяліць на два кругабегі. Першы з іх пачынаецца з 1867 г. і канчаецца ў 1877 г., калі дзейнасьць аддзелу аўтаматычна зусім спынілася аж да 1910 г., і другі—ад 1910 да 1915 г., калі аддзел зачыніўся з прычыны захопу Вільні немцамі. Такім чынам, амаль 35 год, ад 1874 да 1910 г., аддзел фактычна не існаваў; сюды трэба далучыць каля двух год, з 1867 да 1869 г., з першага кругабегу, на які час дзейнасьць яго таксама была прыпынілася. Значыць, агулам дзейнасьць аддзелу цягнулася каля 11 год.

Праца аддзелу на працягу першага кругабегу яго існаваньня выяўлялася, галоўным чынам, у агульных сходах, пасяджэньнях распарадчага камітэту і сэкцый, працы апошніх, наладжваньні экспэдыцый, выданьні програм, зьбіраньні матэрыялаў, трыманьні сувязі з аналёгічнымі організацыямі і інш. Агульных сходаў было каля дзевяці. На іх пераважна абгаварваліся і вырашаліся організацыйныя пытаньні і толькі часамі заслухоў-

валіся навуковыя даклады, паведамленьні і інш. На іх былі прысутнымі, зразумела, толькі тыя члены, якія ў даны момант знаходзіліся ў Вільні.

Распарадчы камітэт зьяўляўся выканаўчым органам аддзелу і выконваў усю бягучую працу. На працягу памянёнага часу адбылося каля 15 паседжаньняў яго. Такім чынам, на кожны год першага кругабегу прыпадае больш, чым адзін агульны сход і больш, чым два паседжаньні распарадчага камітэту. На апошніх разглядаліся бягучыя справы аддзелу, паведамленьні і інш. На паседжаньнях распарадчага камітэту былі ўтвораны наступныя сэкцыі аддзелу: фізычна-матэматычная, этнографічная, археолёгіі і археографіі і статыстычная. Паседжаньні адбываліся толькі ў апошніх дзвёх сэкцыях; у этнографічнай і археолёгічнай сэкцыях — праца вялася пераважна адзінкамі. Сэкцыя статыстыкі мела каля 8 паседжаньняў, археолёгіі і археографіі—1.

У 1871 годзе аддзел арганізаваў экспэдыцыю для досьледаў бурага вугалю ў Горадзеншчыне. Але ў аддзеле ня было столькі сродкаў і сіл, колькі трэба для дасьледваньня Беларусі экспэдыцыйным мэтодам. Адчувалася патрэба ў розных матэрыялах з месц. Таму аддзел клапаціўся аб апублікаваньні інструкцый і програм для нагляданьняў, апісаньня і зьбіраньня матэрыялаў, якое і адбывалася або ў „Віленском Вестнике“, або паасобнымі выданьнямі. Так, паміж іншым, былі выдадзены наступныя праграмы: а) этнографічная—для вызначэньня межаў пляменьняў у краі; б) па зьбіраньню вестак па сельскай гаспадарцы, прамысловасьці і быту сялян; в) фэнолёгічных нагляданьняў і інш., а таксама інструкцыя для мэтэаролёгічных нагляданьняў. На праграмы прысылалі з месц адказы і апісаньні, якія часамі заслухоўваліся на тых ці іншых паседжаньнях або перадаваліся для апрацоўкі сэкцыям і членам аддзелу. Усіх адказаў было больш 600.

Праца фізычна-матэматычнай сэкцыі вялася амаль адным Смысловым, дырэктарам Віленскай абсэрваторыі, у галіне мэтэаролёгічнага і фэнолёгічнага дасьледваньня краю. Гэта праца дала бадай найбольшыя вынікі. Пачалася яна клопатамі аб арганізацыі сеткі мэтэаролёгічных станцый, якія-б працавалі пад кіраўніцтвам Віленскай мэтэаролёгічнай абсэрваторыі, яшчэ ў першым годзе існаваньня аддзелу. Праз два гады была праз канцэлярыю папярчыцеля Віленскай вучэбнай акругі зроблена ўдзячная спроба арганізацыі мэтэаролёгічных нагляданьняў школамі. У тым-жа 1869 годзе ў „Віленском Вестнике“ (№ 118) была абвешчана інструкцыя мэтэаролёгічных нагляданьняў, а з наступнага, 1870 году, аж да канца кругабегу, г. зн. да 1874 г., адбывалася адчыненьне мэтэаролёгічных станцый на мясцох. У выніку гэтага была заснавана правільная, праўда, надмерна рэдкая, сетка мэтэаролёгічных станцый. Апошнія былі адчынены: у Маладэчне, Бярэсьці, Быхаве, Слуцку, Панявежы,

Мазыры і інш., а ўсяго 7. Зважаючы на малы лік мэтэаролёгічных станцый, а таксама на канечнісьць мець дадатковыя весткі з месц для вывучэньня біоклімату Беларусі, Смыслаў распрацаваў і апавясьціў сваясаблівую праграму фэнолёгічных нагляданьняў. У той час, як інструкцыя для мэтэаролёгічных нагляданьняў мае зараз амаль выключна гістарычнае значэньне,—фэнолёгічная праграма ў сучасны момант уздыму зацікаўленасьці да фэнолёгічнага дасьледваньня Беларусі не пазбаўлена больш шырокай цікавасьці.

Тып казачніцы.

Вышэйпамянёныя этнографічныя праграмы рассылаліся Аддзелам праз канцэлярыю папчыцеля Віленскай вучэбнай акругі, губэрскія статыстычныя камітэты, царкву і касьцёл. Дзеля таго, што праца ў этнографічнай сэкцыі вялася адзінкамі, аддзел не спраўляўся нават з распрацоўкай усіх атрыманых ім этнографічных апісаньняў з месц. Праўда, былі некаторыя адзіночныя выпадкі друкаваньня лепшых апісаньняў у „Віленском Вестнике“, але амаль уся маса іх засталася ў матэрыялах аддзелу. Апрача працы па зьбіраньню матэрыялаў, было ўхвалена распачаць укладаньне этнографічнай карты Бела-

русі, выпрацаваны асновы яе і асыгнавана 100 р. на выдаткі па выкананню працы. З найбольш цікавых прац, якія вяліся членамі аддзелу на мясцох, вызначаецца этнографічнае апісаньне Палесься і ўкладаньне слоўніка яго Сокалавым.

Сэкцыяй археолёгіі і археографіі была распачата праца па выданьню інвэнтароў гарадоў і паказальнікаў старажытных назваў краю, а таксама ўхвалена ўкладаньне карты Беларусі з старажытнымі назвамі. З прац на мясцох трэба адзначыць укладаньне слоўніка географічных назваў Расіенскага земскага суда.

Статыстычная сэкцыя была самаю актыўнаю, але, здаецца, і найменш прадукцыйнаю. Была выпрацавана схэма статыстычнага дасьледваньня Беларусі, пачата зьбіраньне вестак аб яўрэйскім насельніцтве і вялося вывучэньне абыватальскіх кніг, распрацоўка перапісу Вільні 1869 г. і пытаньняў рускага зямляўладаньня ў краі.

З матэрыялаў, прысланых з месц, надзвычайнаю каштоўнасьцю зьяўляўся літоўска-польска-латыска-рускі слоўнік М. Мяжытовіча, да выданьня якога ўлада аднеслася няспрыяюча. На жаль, слоўнік гэты прапаў у Аддзеле.

Сярод розных дакладаў і паведамленьняў у Аддзеле, бясспрэчна, заслугоўваюць увагі:

- а) быт заходня-рускага селяніна;
- б) аб карце цячэньня Вяльлі, укладзенай Шантырам у 1857 г.;
- в) аб аднадзеным перапісу Шавель;
- г) аб знаходцы рэштак маманта ў 10 вярстах ад Навагрудку;
- д) сельска-гаспадарчае апісаньне Чыплянскай вол. Панявельскага пав.;
- е) этнографічнае апісаньне Бягомльскага прыходу Барысаўскае акр.;
- э) аб мастацка-археолёгічнай выстаўцы ў Віцебску ў 1871 г. і інш.

У 1873 г. было ўзьнята пытаньне аб скліканьні зьезду членаў Аддзелу і сакратароў губэрскіх статыстычных камітэтаў, пачалася перапіска аб гэтым з камітэтам і міністэрствам, была выпрацавана праграма зьезду, а ў 1874 годзе адбыўся самы зьезд. У ім прымала ўдзел 25 чал., з якіх—6 прадстаўнікоў губэрскіх статыстычных камітэтаў краю. Зьезд абгаварыў пытаньні аб статыстыцы: яўрэйскага насяленьня краю, мэдычнай, крымінальнай, прамысловай і сельска-гаспадарчай; аб мясцовых промыслах, аб пашырэньні сеткі мэтэаролёгічных станцый і інш., і прыняў шэраг пастаноў у кірунку разьвіцьця дзейнасьці аддзелу, дапамозе яму статыстычных камітэтаў і г. д. У тым-жа 1874 годзе вышлі ў Вільні „Протоколы Віленскаго Статистическаго С'езда 1874 г.“.

Урэшце, вялікаю працаю аддзелу ў першым кругабеце яго існаваньня зьяўляецца аднадзенны перапіс насяленьня г. Вільні, зроблены аддзелам 18, 19 і 20 красавіка 1874 г. У данай працы прымалі ўдзел 295 чал. Матэрыялы перапісу распрацаваны ў 1875 і 1876 г. г. і апавешчаны друкам у 1881 г. Данаю працаю перапісу і скончыўся першы кругабег дзейнасьці аддзелу.

Журналы паседжаньняў аддзелу друкаваліся ў „Записках Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“, а інфармацыі аб працы—пераважна ў „Виленском Вестнике“.

Аддзел меў і свае сродкі. Так, у 1871 г. ён меў у аддзяленьні дзяржаўнага банку звыш 300 руб. Апрача таго, пэўныя сумы аддзел атрымліваў ад таварыства і ўлады, як, напр., на досьледы бурага вугалю ля Горадні—ад горадзенскага губарнатара—300 руб. і ад таварыства—400 р. і інш.

У першы кругабег дзейнасьці аддзел трымаў сувязь з налёгічнымі організацыямі ў былой Расіі і за межамі: Парыскім географічным таварыствам і інш.; а таксама з вучонымі. Так, аддзел адказаў на запытаньні проф. Бэрлінскага унівэрсытэту Манагарда аб літоўскай мітолёгіі, а запытаньні яго апублікаваў, павялічыўшы гэтым лік сваіх програм і анкет.

Пасьля 1874 г. дзейнасьць аддзелу прыпынілася, бо наезджыя рускія людзі не маглі жывіць яе замілаваньнем да вывучэньня краю, а мясцовых працаўнікоў яшчэ амаль што ня было. Але прайшоў ладны час, умовы зьмяніліся, і ў 1899—1902 г. г. былі зроблены спробы аднавіць аддзел. Умовы не насьпелі яшчэ цалком, і спробы гэтыя ня далі ніякіх вынікаў.

Урэшце, 16 студзеня 1910 году папячыцель Віленскай вучэбнай акругі Лявіцкі склікаў паседжаньне зацікаўленых асоб у ліку каля 32 чал., якое і аднавіла Паўночна-заходні аддзел імператарскага рускага географічнага таварыства па палажэньню 1867 году. У даным выпадку, як і пры самым заснаваньні аддзелу, ініцыятыва аднаўленьня яго належала не мясцовым дзеячам, а Сямёнаву-Цяньшанскаму, віцэ-старшыні Імператарскага рускага географічнага таварыства. Лявіцкі, як дажыўотны сапраўдны член Таварыства, узяўся ажыцьцяўляць яе на месцы. Па думцы аднаўленцаў аддзелу, галоўнаю мэтаю яго павінна была зьяўляцца дзейнасьць па ўсебаковым вывучэньні былога Паўночна-заходняга краю. Але тады-ж была выказана і канкрэтная практычная мэта аддзелу — даводзіць „рускаю навуковаю працаю“, што гэты край сапраўды рускі ў процівагу „польскаму погляду на гэты край, як на край польскі, або, прынамсі, ня рускі“⁸). Такім чынам, адноўлены аддзел захаваў ня толькі сваё палажэньне, але і свае палітычныя тэндэнцыі. Дзейнасьць яго цягнулася да верасьня 1915 году—часу захопу Вільні немцамі. На жаль, за 1913 і за 1915 год існаваньня аддзелу на гэтым боку Рыскае мяжы аб працы яго няма пэўных даных. Таму тутакі паказаны пера-

важна вынікі працы Аддзелу пакуль што пераважна за 1910—1912 г. г.

На аднаўленчым сходзе быў абраны Савет аддзелу, як выканаўчы орган яго, і заснаваны чатыры сэкцыі: а) географіі і статыстыкі; б) этнографіі і археолёгіі; в) археографіі і г) гісторыі. Асаблівых дасягненняў і на працягу гэтага другога кругабегу існавання аддзелу сэкцыі ня мелі. Быць можа, гэта ў пэўнай меры залежала ад таго, што ўся ўвага аддзелу належала пераважна выданьню сваіх „Записок“ на рускай мове. З паасобных пытанняў працы сэкцыяў трэба адзначыць: а) увядзеньне тэрміну „радзімазнаўства“ географічнай сэкцыяй і імкненьне яе да ўтварэньня „агульнага малюнку радзімазнаўства“ краю і да правядзеньня гэтай неіснаваўшай важнай галіны айчызназнаўства ў жыцьцё праз школу“⁹⁾; б) далейшую распрацоўку пытанняў статыстычнага дасьледваньня краю; в) дасьледваньне стану мэтаролёгічных станцыяў краю; г) укладаньне програм для дасьледваньня ўзорных: маёнтку і сялянскай гаспадаркі; д) інструкцыя для фотографаваньня ў мэтах антропалёгіі і этнографіі; е) раздача паасобных лёгкіх тэм асобным членам аддзелу, якія жывуць на мясцох, для распрацоўкі; ж) аб укладаньні этнографічнай бібліяграфіі краю і інш. Часамі, як і раней, працы сэкцыяў выконваліся аднаасобава членамі сэкцыі і дакладваліся агульнаму сходу ці Савету аддзелу. Быць можа, і гэта ў пэўнай меры зьніжала працаздольнасьць сэкцыяў.

З аднаго боку, зварот аддзелу з запрашэньнем уваходзіць у склад членаў яго па лініі ўсіх ведамстваў: асьветы, унутраных спраў, вайсковага, духоўнага, шляхоў зносін, грашовага, зямлябудаўніцтва, гандлю і інш., і з другога боку—зьніжэньне членскіх складак да 6 руб. у год зразу значна павялічылі лік членаў аддзелу. Так, заміж 33 членаў і аднаўленцаў аддзелу ў пачатку 1910 г., у пачатку 1911 г. было ўжо 219 чал., у 1912 г.—305 чал. і ў 1913 г.—276. Пасьля ўзмоцненага ўцягваньня мясцовых працаўнікоў у члены аддзелу ў 1910—1911 г. г. надыходзіў час нормальнага зьмяншэньня ліку іх. Цікава адзначыць, што ў 1912 г. з усяго ліку членаў (305 чал.) у Вільні жыло толькі 76, а 229 чал. знаходзілася ў розных мясцох Беларусі.

Усіх сходаў за першыя тры гады існаваньня аддзелу было каля 37, з іх—11 агульных, 14—Савету і 12—сэкцыяў і камісій. Асабліва цікавая была камісія, кажучы пасучаснаму, па ахове помнікаў старасьветчыны. Яна павінна была сачыць, дзе адбываюцца раскопкі, дазволеныя Археолёгічным таварыствам, ахоўваць і апісваць скарбы, знойдзеныя ў часе раскопак у краі, наглядаць за знаходкамі ў часе грабарных прац у Вільні і г. д. Усіх сходаў да зачынення аддзелу было 45. Такім чынам, на час з 1913 да 1915 г. г. прыпадае 8 сходаў.

Агульныя сходы, як і раней, абгаворвалі пераважна арганізацыйныя пытанні і больш выпадкова-навуковыя. З апошніх цікава адзначыць даклад аб жыдоўствуючых, які зьяўляўся, як вядома з папярэдняга выкладу, далёка ня першым пытаннем у справе вывучэння яўрэйскай насельнасці і ўсяго з ёй звязанага. Наогул аддзел зварачаў увагу на патрэбу вывучэння нацыянальных меншасцяў краю, вядома, з свайго пункту гледжання.

Як правіла, аддзел кожны год пасылаў дзве экспедыцыі: адну гістарычную і адну этнографічную, але іх адбывалася больш 2. Так, у 1910 г. адбыліся наступныя экспедыцыі: а) комплексная ў г. Барысаў; б) для запісу народных мэлёдзій; в) фольклёрная, і г, д) дзве археолёгічныя. У 1911 г. было зроблена 5 экспедыцый: а) комплексная ў Гомель; б) для запісу народных мэлёдзій; в, г) дзве археолёгічныя, і д) этнографічная. У 1912 г.—2 экспедыцыі: а) этнографічная і б) для запісу народных мэлёдзій. У некаторых экспедыцыях прымала ўдзел па некалькі чалавек. Каштоўныя вынікі экспедыцый дакладваліся на сходах і апавяшчаліся ў „Записках“ аддзелу. З матэрыялаў экспедыцый, а таксама з матэрыялаў атрыманых з месц і інш., у аддзеле быў утвораны архіў, які к часу зачынення аддзелу ў 1915 г. складаўся з надзвычайна каштоўных вестак: сотняў апісанняў, фотографій і інш. для пазнання Беларусі і паасобных частках яе. Гэта было амаль што самым каштоўным вынікам працы, лёс якога зусім невядомы.

Надзвычайна цікавыя вынікі дало даследаванне стану мэтэаролёгічных станцый краю і іх дзейнасці, зробленае аддзелам у 1911 г. шляхам рассылкі спецыяльнай анкеты, якая, дзякуючы сваёй дасканаласці, можа быць з поспехам скарыстана і зараз¹⁰). З адказаў высветлілася наступная сетка мэтэаролёгічных станцый у былым Паўночна-заходнім краі ў 1911 г.: Ліда — Маладэчна — Каралёва — Вяліж — Дзвінск — Бельск — Ваўкавыск — Сьвіслач Ваўкавыская — Слонім — Саколкі — Несьвіж — Панявеж — Расіены — Барысаў — Магілёў. Адсюль відаць, што некаторыя мэтэаролёгічныя станцыі, заснаваныя аддзелам у першым кругабеце сваёй дзейнасці, у 1911 г. не існавалі, а ў шмат якіх мясцох краю былі новыя станцыі.

Даступным для ўсіх і вельмі каштоўным вынікам другога кругабегу дзейнасці аддзелу справядліва лічацца выдаваныя ім пры ўдзеле Віленскага таварыства аматараў прыродазнаўства „Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества“ на расійскай мове. Іх вышла 4 кніжкі 8⁰, агулам на 1378 старонках. Ідэолёгічныя яны не пазбаўлены вялікадзяржаўнасці і ўсяго з ёй звязанага, але зьяўляюцца найбольш сьветлымі і здаровымі кніжкамі, якія выдаваліся ў той час навуковымі арганізацыямі на Беларусі. У іх ёсць надзвычайнае багацце фактычных матэрыя-

лаў, бяз веданьня якіх немагчыма далейшая дзейнасьць дасьледчыка Беларусі і яе паасобных частак.

У першых чатырох кніжках „Записак“, адпаведна аддзелам у іх, зьмешчаны наступныя матэрыялы:

1. Геолёгія: а) аб ледавіковых адкладаньнях у ваколіцах Вільні; б) аб месцанараджэньні і складзе шпатавага жалезьняка ў ваколіцах м. Папэлян, Ковенскай губ.; в) аб бурштыне з Віленскага пав.; г) аб фосфорытах Паўночна-заходняга краю, і д) аб ледавіковых адкладаньнях у Віленскай, Ковенскай і Горадзенскай губ.

2. Географія: а) Дрысьвяцкае возера Ковенскай губ. ў гідрографічным стасунку; б) г. Барысаў, в) лесастатыстычныя весткі аб Віленскай губ.; г) г. Гомель; д) г. Амсьціслаў; е) г. Клімавічы; э) паездка па Палесьсю летам 1912 г.

3. Этнографія: а) напоўпасловіцы і напоўпрыказкі, ужываныя ў Віцебскай губ.; б) літоўскія загадкі; в) сялянскае вясельле ў Віцебскай Беларусі; г) жніўныя песьні ў Барысаўскім павеце; д) па Дрыгавіцкаму краю летам 1911 г.; е) сялянскае вясельле ў Паўднёвым Палесьсі; э) прыметы і забабоны сялян Віцебскага павету і ё) вонкавы быт Быхаўскага беларуса.

4. Гісторыя: а) Н. Я. Нікіфароўскі (1845—1910); б) А. П. Смородзкі (1850—1910); в) акадэмік Н. М. Чагін (1823—1909); г) Масонскія лёжы ў Літве; д) стан Вільні ў 1812 г.; е) нарысы з гісторыі масонства ў Літве; э) апошняя старонка гісторыі Віленскага унівэрсытэту, і ё) да гісторыі заходня-рускага духавенства.

5. Археографія: а) старадаўныя рускія пасловіцы, паводле зборніка Раманава; б) праваслаўны арцыбіскуп з Віленцаў; в) прылог Сямёна Полацкага да кн. Еўфрасіньні; г) матэрыялы да гісторыі школ Паўночна-заходняга краю ў 1812 г.; д) тры акты Драпчынскага земскага суда XV ст. па пытаньню аб палажэньні сялян; е) купчая крэпасць на дзеўку Ганну Пападронаву; э) альбом мастака Струкава, як вынік экспэдыцыі па Паўночна-заходняму краю ў 1864 г.; ё) пячаткі караля Мэндойга і вялікага князя Кейстута; ж) аб мясцовым судзе ў XV—XVI в. на Падляшшы; з) плян г. Вільні 1648 г., і і) Слуцкі сінодзік 1674 г.

6. Археолёгія: а) Віленскі камень; б) па Горадзенскім Палесьсі; в) нарыс Гомельскага пав.; г) выведка па Магілеўскай губ.; д) Барысаў камень у Высокім Гарадцы, Сеньненскага павету; е) магільнік каля Смаргонь; э) дзеньнік раскопак ля Смаргонь; ё) магільнік каля Марканец на Ашмяншчыне, і ж) як літоўцы раней пераплывалі цераз ваду.

Апрача гэтых аддзелаў, у „Записках“ даваліся розныя надзвычайна цікавыя весткі адносна пазнаньня Беларусі і хроніка аддзелу.

У 1915 годзе была ўжо набрана, але ня вышла, 5 кніжка „Записак“. У ёй паміж іншым, была монаграфія Слуцку, арты-

кулы аб бурым вугалі на Горадзеншчыне, аб Стукалічу, аб падарожы ў Палесьсе, аб апошніх часоў ордэну Мечаносцаў, аб атрачнай літаратуры і інш.

Такім чынам, у „Запісках“ аддзел пакінуў па сабе вельмі размаітыя вынікі сваёй дзейнасці. Карыстацца імі трэба з асцярогаю адносна ідэалёгічнага асвятленьня фактаў, але ні ў якім разе не ігноруючы іх. У апошнія часы аддзелам атрымлівалася шмат каштоўных рукапісаў з месц.

Дзякуючы таму, што аддзел меў зносіны з вялікім лікам розных навуковых інстытуцый і абменьваўся сваімі выданьнямі, к 1915 г. ў яго была вялікая бібліотэка і заснаваны ім раней царкоўна-археалёгічны музэй. У 1911 годзе аддзел прымаў удзел ва Усерасійскім археалёгічным зьездзе.

Сродкі аддзелу складаліся з членскіх складак, субсыдый і фонду на выдачу мэдаляў імя Папова за лепшыя працы па вывучэньню краю. Асноўны недатычны капітал аддзелу ў 1915 годзе складаўся больш, чым з 1.000 рублёў. На выданьні заўсёды даваліся субсыды папачыцелем Віленскай вучэбнай акругі з § „на карысныя выданьні“. На экспэдыцыі атрымліваліся субсыды ад мясцовых урадавых устаноў. Такім чынам, аддзел не адчуваў асаблівага недахопу сродкаў на сваю дзейнасць.

Апрача вялікага ліку фактычных матэрыялаў, якія даў аддзел у выніку сваёй дзейнасці, ён меў выдатнае выхаваўчае значэньне, засноўваючы сталыя краязнаўчыя традыцыі сярод мясцовых працаўнікоў і гадууючы ў іх замілаваньне да пазнаньня мясцовага краю самімі насельнікамі яго.

Адносіны польскіх таварыстваў і польскага грамадства да аддзелу былі, зразумела, варожыя.

Другім па часе заснаваньня беларусазнаўчым таварыствам было Таварыства вывучэньня беларускага краю ў г. Магілёве. Згодна статуту гэтага Таварыства, мэтай яго зьяўлялася: а) азнаямленьне з посьпехам прыродазнаўчых і гістарычных навук; б) пашырэньне прыродазнаўчых, гістарычных і эканамічных ведаў сярод насельніцтва; в) заснаваньне гістарычных і прыродазнаўчых музэяў; г) вывучэньне прыродных умоў краю, яго фауны, флёры, мінералёгіі, глебы, мэтэаролёгіі, этнографіі, эканомікі; д) адшуканьне і распрацоўка гістарычных матэрыялаў аб мінулым краю. У склад членаў таварыства мог уваходзіць кожны, бяз розьніцы роду і соцыяльнага стану. Статут таварыства быў зацьверджаны ў 1905 годзе, але таварыства не змагло знайсці сіл для дасьледваньня ўсёй Беларусі, і дзейнасць яго амаль што ні ў чым ня выявілася.

Больш дзейным за данае было трэцяе па часе заснаваньня Віленскае таварыства аматараў прыродазнаўства, якое знаходзілася ў Вільні і было зьвязана з Паўночна-заходнім аддзелам імператарскага рускага географічнага таварыства.

Віленскае таварыства аматараў прыродазнаўства заснавалася ў маі 1909 году і дзейнічала да верасня 1915 году, г. зн., як і іншыя рускія арганізацыі ў Вільні, да часу нямецкае окупацыі яе. Ініцыятарамі ўтварэння таварыства былі: Паўлоўскі, Собалеў і Дабрахотаў, дырэктары Віленскіх сярэдніх школ, і Лявіцкі, тагачасны папячыцель Віленскай вучэбнай акругі, але асяродкам, які жывіў таварыства, бясспрэчна, зьяўлялася Віленскае хэмічна-тэхнічнае вучылішча. І ў гэтым таварыстве, падобна Паўночна-заходняму аддзелу імператарскага рускага географічнага таварыства, статут адпаведнымі параграфамі вызначаў мэтаймкненні яго і, згодна пэўнага параграфу статуту, ганаровым прэзыдэнтам таварыства зьяўляўся папячыцель Віленскай вучэбнай акругі. Гэта было патрэбна для захавання рускага характару дзейнасці таварыства. Праўда, дзякуючы даволі далёкаму ад палітычных пытанняў зместу працы таварыства яго, палітычныя тэндэнцыі ня выявіліся так рэзка, як тэндэнцыі памянёнага аддзелу і іншых краязнаўчых арганізацый, аб якіх будзе гутарка ніжэй. Мэтаю Віленскага таварыства аматараў прыродазнаўства было ўсебаковае вывучэнне прыроды былога Паўночна-заходняга краю: яго геолёгіі, географіі матэматычнай, географіі біолёгічнай, кліматолёгіі, выкапняў і да т. п. На жаль, дакладных вестак аб складзе таварыства, яго дзейнасці і інш., якімі, бязумоўна, зьяўляецца архіў таварыства, у нас няма. Але ўсё-ж некаторыя асноўныя, найбольш характарныя рысы таварыства і найбольш важныя вынікі яго дзейнасці можна вызначыць.

У першым годзе існавання таварыства, г. зн. у 1909 годзе, у складзе яго членаў было 73 чалавекі, з якіх 59 жыло ў Вільні і толькі 14 у розных мясцох краю. Гэта рабіла таварыства па складу членаў больш Віленскім гарадзкім таварыствам, чымся агульна-беларускім, у той час, як вышэй ахарактарызаваны аддзел географічнага таварыства меў большасць членаў на провінцыі. Але па сваёй дзейнасці таварыства абхоплівала ўвесь былы Паўночна-заходні край. Па профэсіі членаў і ў гэтым таварыстве была большасць настаўнікаў.

Для палягчэння працы Праўлення таварыства і паглыблення некаторых галін яго дзейнасці існавалі паасобныя камісіі: а) экспэдыцыйная; б) глебава-геолёгічная; в) лекцыйная; г) па пытаннях аб спосабах і сродках пашырэння дзейнасці таварыства і інш. Праца камісіі заслухоўвалася на паседжаннях Праўлення. На агульных сходах заслухоўваліся пераважна навуковыя даклады. Так, на працягу першага году дзейнасці таварыства на яго агульных сходах абмяркоўваліся наступныя даклады: а) аб збіранні і прэпараванні птушак для колекцый; б) аб ледавіковых адкладаннях у Паўночна-заходнім краі; в) збіранне цвёрдакрылых і лускакрылых казюлек для прыродазнаўчых колекцый; г) фізічна-географічнае дасьледваньне Дрысьвяцкага возера; д) аб дасьледчым

выкладаньні пачатковага курсу механікі, е) аб апошніх працах па калёідах; э) памяці заснавальніка Неаполітанскай зоолёгічнай станцыі проф. Дорна; ё) аб бурштыне, знойдзеным у Віленскім пав.; ж) атомная вага аргону ў сувязі з новай правільнасьцю ў кругабежнай сыстэме Мэндалеева; з) некалькі заўваг з поваду ходу праменьняў у трубе Галілея; і) запытаньне аб Нёманскіх фосфорытах; к) некаторыя новыя даныя аб пабудове бялкоў і інш.

Такі-ж, прыблізна, характар мелі і даклады на сходах таварыства ў наступных гадох яго існаваньня. Сярод іх былі даклады і аб пэўных зьявах прыроды Беларусі і яе частак, і праграмы дасьледваньня гэтых зьяў і зьбіраньня фактаў іх, і агульнанавуковыя, ня зьвязаныя з данай тэрыторыяй. Гэта дадатная, вельмі каштоўная якасьць навуковай працы таварыства не давала яму магчымасьці замкнуцца ў вузкім коле тэрыторыяльна-абмежаваных пытаньняў, адарвацца ад навукі і ўсім гэтым зьнізіць якасьць свае працы.

Таварыства арганізоўвала шмат экспэдыцый па краю, якія давалі вельмі каштоўныя матэрыялы, вынікі апрацоўкі якіх таксама заслухоўваліся на агульных сходах.

Свае працы таварыства друкавала ў „Записках Северо-Западнаго Отдела Императорскаго Русскаго Географическаго Общества“, прымаючы ўдзел у выданьні іх таксама і матэрыяльна. У першых чатырох кніжках „Записок“ зьмешчана каля 10 прац Віленскага таварыства аматараў прыродазнаўства. Апрача таго, Таварыства выдала, паводле слоў З. І. Даўгялы, паасобную кніжку сваіх прац, якія тычыліся амаль выключна агульнанавуковых праблем.

Апрача свае навуковае працы, таварыства шмат зрабіла ў галіне папулярызацыі прыродазнаўчых ведаў.

На ўсім працягу свайго існаваньня таварыства трымала сувязь з аналёгічнымі яму або роднымі арганізацыямі і ўстановамі. На 12 зьездзе рускіх прыродазнаўцаў і ўрачоў прысутнічаў прадстаўнік таварыства і рабіў даклад аб паміжледавіковых адкладаньнях у былым Паўночна-заходнім краі.

Сродкі таварыства складаюцца з членскіх складак па 3 рублі ў год і ўрадавай субсыды. Так, у 1910 г. таварыства мела 358 руб. Праўду кажучы,—сродкі невялікія, але яны ў асноўным задавальнялі патрэбы таварыства, бо на экспэдыцыі таксама атрымліваліся дадатковыя сродкі ў відзе субсыды.

Мясцовых рускіх краязнаўчых арганізацый, якія вывучалі краі Беларусі або паасобныя бакі іх, было таксама не асабліва шмат. Называліся яны камітэтамі, камісіямі і таварыствамі, але асаблівай розьніцы ў структуры сваёй ня мелі. Вырасьлі яны амаль усе ў другой палове першага і ў першай палове другога дзесяцілецьця ХХ веку. Бясспрэчна, пэўны ўплыў на гэта мела праца беларусазнаўчых таварыстваў, але галоўнай спрыяючай умовай для заснаваньня мясцовых арганізацый

быў ужо здавальняючы для гэтага лік рускай па мове і мэтаімкненнях інтэлігенцыі, якая складалася з духавенства, чыноўніцтва і панства. З другога боку, заснаваньне якой-небудзь краязнаўчай арганізацыі ў тым ці іншым горадзе падштурхвала зрабіць гэта і ў другім. Першымі па часе заснаваньня і па ліку былі камітэты; на другім месцы стаялі камісіі і таварыствы.

Камітэты мелі пераважна, так кажучы, клерыкальны характар. Першым быў Горадзенскі царкоўна-гістарычны, а пасля гістарычны царкоўна-археолёгічны камітэт. Заснаваны ён быў у лістападзе 1904 г. і меў мэтаю вывучэньне рэчавых і пісьмовых помнікаў царкоўнай старасьветчыны ў Горадзенскай эпархіі, па магчымасьці ахову іх ад псаваньня і зьнішчэньня і апавяшчэньне праз апісаньне, а таксама вывучэньне мясцовых царкоўных абрадаў і рэлігійных звычаяў і наогул стан у мясцовай эпархіі, для чаго першаю справаю павінна было быць апісаньне цэркваў, парафіяў і кляштараў і ўмоў іх быту. Камітэт адапаведна сваім мэтам заснаваў музэй, аб палепшаньні і папаўненьні якога ўвесь час і клапаціўся. Значна большая дзейнасьць выявілася ў Менску.

Менскі царкоўны гістарычна-археолёгічны камітэт заснаваўся ў 1907 г. і скончыў сваё існаваньне ў 1917 г., г. зн. дзейнічаў каля 10 год. Заснаваўчы сход камітэту складаўся з 15 асоб, але ўжо на першым годзе працы яго лік членаў павялічыўся да 40 чал. Мэтаю камітэту зьяўлялася: „гістарычнае дасьледваньне вонкавага і нутранага разьвіцьця мясцовага царкоўна-рэлігійнага і грамадзкага жыцьця; дасьледваньне і вывучэньне рэчавых помнікаў жывой старасьветчыны, у відзе мясцовых народных звычаяў, паданьняў і песняў; прывядзеньне ў ведама і апісаньне ўсякага роду помнікаў старасьветчыны і архіваў цэркваў, кляштараў, эпархіяльных і інш. устаноў; нагляд за захаваньнем храмаў і іншых царкоўных будынкаў, могілак, надмагільных і інш. як рэчавых, так і пісьмовых помнікаў, зьбіраньне і захоўваньне ў сваім музэі царкоўна-рэлігійных і інш. помнікаў старасьветчыны, і, урэшце, распаўсюджваньне ў грамадзтве царкоўна-гістарычных і археолёгічных вестак“¹¹⁾.

Гэтыя задачы, на думку дзеячоў камітэту, мелі ня толькі навуковае, але і вялікае практычнае значэньне: „яны стаяць у неразрыўнай сувязі з жыцьцём мясцовай насельнасьці, маючы сваёю аддаленаю мэтаю паказаць яму, чым было яно ў асобе сваіх продкаў у старадаўняыя часы, якія гістарычныя і рэлігійныя фазы перажывала яно на працягу свае шматвяковае гісторыі і адсюль—чым павінна яно быць у сучасны момант, калі забыцьцё мінулага робіць для яго часамі неразьвязальнымі пытаньні жыцьця“¹²⁾. Камітэт хацеў валадаць самаю моцнаю зброяю для змаганьня з палякамі, а ўласна: „помнікамі археолёгіі, якія відавочна паказваюць усім, хто сумняваецца, што

Менская губ.—рускі край, а ня польскі“¹³). Больш таго: „дакладнае і бесстароннае азнаямленьне з старасьветчынай пакажа рускаму і польскаму грамадзтву, як трэба адносіцца да гэтай ускраіны, дасьць кіраўнічыя даныя для урадовай політыкі“¹⁴).

Дасягнуць усяго гэтага камітэт меўся пэўным асьвятленьнем гістарычных і інш. фактаў, што і рабіў на ўсім працягу свайго існаваньня.

Адпаведна сваім задачам камітэт зьбіраў бібліотэку і музэй, якія былі даволі багатымі. Для непасрэднага дасьледваньня помнікаў старасьветчыны камітэт арганізоўваў экспэдыцыі, з якіх найбольш каштоўная была ў Тураў, калі быў адкапаны тамака вядомы саркафаг.

Свае працы камітэт выдаваў пад назваю „Минская старина“ паасобнымі выпускамі, якіх за ўвесь час вышла чатыры, прычым трэці ў дзвёх частках. На 2.027 старонках гэтых чатырох выпускаў зьмешчаны: а) чатыры прамовы аб адчыненні камітэту і яго задачах; б) беларусы, іх вусная і кніжная мова пры сьвятле гісторыі; в) Менск у XVII стал.; г) помнікі старасьветчыны; д) Пінскі Лешчынскі кляштар у 1588 г.; е) да ўспамінаў аб сьвяшчэньніку Канапасевічу; э) прабываньне Пятра Вялікага ў Менску; ё) жыцьцяпіс каноніка Сянчыкоўскага; ж) архіў Трайчанскі і інш. архіўныя дакуманты; з) казкі, легенды, песьні; і) некаторыя статыстычныя даныя аб насяленьні Заходняга краю; й) чаго яны дабіваюцца: аўтономіі ці незалежнай дзяржавы (паводле польскіх проклямацый); к) са слускай старасьветчыны; л) апісаньне рукапісаў і старадрукаў камітэту і Слуцкага-Трайчанскага кляштара; м) справаздачы аб экспэдыцыях і дзеньнік раскопак і інш., а таксама часамі зьмяшчалася хроніка камітэту. Апрача таго, камітэтам выдана было „Описание рукописей и старопечатных книг в Слуцком (Мин. губ.) Тройчанском монастыре“ на 22 стар. in. 8°. Да фактычнага матэрыялу, зьмешчанага ў „Минской Старине“, не гаворачы ўжо пра яго ідэолёгічнае асьвятленьне, трэба адносіцца вельмі крытычна і асьцярожна, бо даваўся ён выключна з пункту гледжаньня праваслаўя, вялікадзяржаўнасьці і вялікарускай народнасьці.

Апрача пашырэння свае працы і поглядаў у друкаваным відзе, камітэт папулярываваў свае ідэі і вусна, арганізуючы сходы, на якіх разам з дакладчыкамі выступаў і архірэйскі хор. Так, на адным з такіх публічных сходаў дзеяч камітэту даводзіў, што „ва ўсіх нас рускіх ёсьць адна, па словах И. С. Тургенева, „магутная руская мова“, і няма ніякай патрэбы ўтвараць пашахонскія або беларускія валяпюкі. І тыя, хто гэтым займаецца, або ажыцьцяўляе мэты полёнізму, якія ня маюць нічога агульнага з патрэбамі заходня-рускага народу, або па неразуменьню зьяўляюцца шкоднікамі роднай рускай нацыі і яе мовы, а зусім не тварыцелямі яе“¹⁵). На прыхільнікаў беларускага адраджэньня і патаемных школ для польскай нацы-

янальнай меншасьці дакладчык проста нацкоўваў мясцовую ўладу, кажучы, што „нікчэмная індэфэрэнтнасць да гэтага пытання нашых бюрократаў дальш ня можа цярпецца...“¹⁶).

На такую карысную для царызму працу, якую вёў камітэт, хапала сродкаў. Памяшканьне для музэю, архіву і бібліатэкі даў архірэй. Грошы камітэт меў у якасьці субсыды ад мясцовых органаў улады, а таксама цэнтральных. Нават Расійская акадэмія навук дала 500 руб. на друкаваньне прац камітэту і разьезды ў першым годзе яго існаваньня.

Бібліатэка камітэту значна павялічвалася шляхам памену з роднымі камітэту і інш. навуковымі ўстановамі і організацыямі.

Пэўнаю адменаю гэтага тыпу камітэту зьяўлялася Віцебскае царкоўна-археолёгічнае таварыства, заснаванае ў 1913 г. Яно мела мэтай вывучэньне і дасьледваньне гістарычнага мінулага праваслаўнай царквы на Віцебшчыне. Таварыства ўпарадкавала царкоўны музэй і мела некалькі паседжаньяў, але пасья замера і канкрэтных вынікаў працы па сабе не пакінула.

Краязнаўчыя організацыі ў відзе камісій мелі выключна гістарычны характар. Першаю такою была Смаленская вучоная архіўная камісія, якая адчынілася ў красавіку 1908 г. Падтрыманая ўрадавымі органамі, яна пакінула значныя вынікі сваёй дзейнасьці, але нас больш цікавіць Віцебская вучоная архіўная камісія, для якой існаваньне Смаленскай камісіі было лішнім штурхачом для заснаваньня.

Віцебская вучоная архіўная камісія заснавалася ў маі 1909 году і сама сябе ліквідавала ў 1922 годзе, так што дзейнасьць яе цягнулася каля 12 год. Заміж яе спачатку мелася на мэце адчыніць адзел Таварыства па вывучэньню Беларусі, якое меўся адчыняць у Магілеве вядомы Раманаў, пасья—Беларускі адзел імператарскага рускага географічнага таварыства, але, урэшце, перамагла група прыхільнікаў організаваньня архіўнай камісіі. Ідэя заснаваньня камісіі была падтрымана губарнатарам, які і дабіўся дазволу на адчыненне яе; яно і адбылося ў памянёны вышэй тэрмін пры ўдзеле 28 заснавальнікаў. Дзеля таго, што апошнія ня бачылі асаблівай розьніцы паміж Віцебшчынай і іншым якім-небудзь краем былой Расіі, у аснову працы камісіі быў узяты статут Тамбоўскай вучонай архіўнай камісіі.

Галоўнаю мэтай заснаванай камісіі лічылася вывучэньне гісторыі і старажытнасьцяй Віцебшчыны, а таксама пашырэньне рускіх патрыотычных і вернападданіцкіх пачуцьцяў у віцебскай насельнасьці. Апошняе відаць з усёй працы камісіі і нават з тэлеграмы першага чарговага сходу камісіі, якая з прычыны адсутнасьці адпаведнай тэрміналёгіі для перакладу даецца намі ў орыгінале: „Ливадия, министру императорского двора. Витебская ученая архивная комиссия, учрежденная 31 мая сего года, открывая свои занятия, просит ваше

высокопревосходительство повергнуть к стопам его императорскаго величества верноподданические чувства беспредельной любви и преданности ее членов. Члены комиссии, одушевленные желанием верно служить государю и отечеству, твердо надеются, что в изучении местной истории витебляне будут почерпать горячия чувства патриотической беспредельной любви к своему венценосному монарху¹⁷). З дазволу цара Мікалая ў склад ганаровых членаў камісіі было абрана некалькі вялікіх князёў, членаў царскай фаміліі.

Ня гледзячы на ўсё гэта, царскі ўрад зусім справядліва ня верыў, што мясцовая гісторыя можа выклікаць замілаваньне да цара, а мясцовыя людзі ўсе з гарачымі вернападданіцкімі пачуцьцямі да яго. Таму неадменным папачыцелем камісіі, згодна яе статуту, зьяўляўся віцебскі губарнатар. Ня маючы на месцы вялікага ліку ідэалёгічна прыёмальных людзей, камісія падбірала такіх па ўсёй былой Расіі, абіраючы ў свой склад членаў, якія жылі далёка па-за межамі Віцебскай губ. Дзякуючы гэтаму асабовы склад камісіі быў даволі вялікі: на першым годзе існаваньня—99 ганаровых членаў, 325 сапраўдных і 15 супроцаўнікаў; на другім—102 ганаровых, 356 сапраўдных, 13 супрацоўнікаў і г. д. Пасьля гэта штучнае павялічэньне асабовага складу камісіі пашло на зьмяншэньне. Праўда, у гэтым была захавана і адна практычная мэта—павялічэньне бібліотэкі камісіі, бо кожны член якой-небудзь арганізацыі раней лічыў сваім абавязкам пасылаць выданні сваіх прац гэтай арганізацыі. На жаль, зараз цяжка дакладна вызначыць процант мясцовых людзей сярод членаў камісіі, але можна з упэўненасьцю сказаць, што ён быў не такі ўжо малы.

Для дапамогі Радзе камісіі і ажыцьцяўленьня паасобных прац яе ў камісіі былі асобныя камітэты: рэдакцыйны, па падрыхтоўцы святаваньня юбілею 1812 г. і інш. Галоўныя вынікі навуковай і іншай працы камісіі заслухоўваліся на агульных сходах, якія адбываліся даволі часта. Так, за першыя два гады існаваньня камісіі адбылося 4 экстраных сходы, 21 чарговы і 1 урачысты. Часта побач з навуковай працай сходы выпрацоўвалі і пасылалі новыя вернападданіцкія тэлеграмы ў паглыбленьне сваіх пачуцьцяў, выказаных у вышэйпаданай тэлеграме. Характарыстыка і змест працы сходаў відаць хоцьбы з наступнага пераліку дакладаў і прац за першых два гады існаваньня камісіі: а) да надыходзячага сталецьця вайны 1812 г.; б) 4-ы краёвы археалёгічны зьезд у Кастрэме, яго працы і значэньне; в) аб прабываньні Лажэчнікава ў Віцебску; г) нарысы з гісторыі беларускіх гарадоў; д) матэрыялы аб працах камісіі аб дараваньні асабовай волі сялянам Дзьвінскага пав.; е) галіцкія і літоўскія мітрополіты XIV—XV в.в. і адносіны да іх эпіскапаў Тураўскай і Полацкай эпархій; э) новыя даныя аб перанясеньні мошчаў вялебнай Еўфрасіньні Полацкай і аб

яе іконографіі; ё) Францішак Скарына; ж) аб польскім флёце; з) аб Беларусі і беларусах; і) аб Грунвальдзкай бойцы; й) помнікі царкоўнай старасьветчыны Полацкага і Віцебскага краю і аховы іх, і інш.

Экстраныя сходы прысьвячаліся: а) успамінам трохсотлецьця абароны ад палякаў Тройца-Сергіева кляштару; б) выказу прывітання і падзякі прадстаўніку камісіі, які праваджаў „сьвятыя“ мошчы вялебнай Еўфрасіньні з Кіева ў Полацк і інш.

Урачысты сход адбыўся з прычыны 50-гадовага юбілею вызваленьня сялян ад прыгону. У адказ на чарговую тэлеграму сходу на імя цара, апошні адказаў: „усіх шчыра дзякую“¹⁸⁾. І было за што. Камісія з запалам ажыцьцяўляла ў сваёй працы абяцаньні першай тэлеграмы.

Апрача працы на сходах, камісія разглядала сьпісы архіўных спраў з мэтай зрабіць вывады аб патрэбе іх захаваньня, разглядала і вивучала пэўныя дакуманты, зьбірала і вивучала рэчы мясцовай старасьветчыны; клапацілася аб ахове помнікаў старасьветчыны, апісаньнем іх і г. д., што зьяўлялася адным з карысных відаў працы камісіі. Будучы організацыяй з рэзка выяўленым політычным тварам, камісія жыва адгуквалася на здарэньні сучаснасьці, юбілеі і інш. У выніку гэтага яе стараньнямі пабудаваны помнік вайне 1812 г. ў Віцебску проці цяперашняга будынку выканаўчага камітэту, выдадзена некалькі брошур на юбілеі і інш. Для папулярызацыі сваіх ідэй камісія організоўвала навукова-асьветныя экскурсіі і лекцыі, а таксама значна дапамагала адчыненню ў Віцебску Аддзяленьня маскоўскага археолёгічнага інстытуту.

Адпаведна мэтам дзейнасьці камісіі ёю зьбіраліся багатыя матэрыялы, якія канцэнтраваліся ў архіве, музэі і бібліятэцы камісіі. Гэтыя матэрыялы былі настолькі шматлікія, што камісія выдала каталёгі архіву, музэю і бібліятэкі. Апрача іх, а таксама вялікага ліку іншых брошур, якія камісія выдала, яна выдавала „Труды Витебской Ученой Архивной Комиссии“, якіх вышла адна кніга, і „Полоцко-Витебскую старину“, якой вышла тры кнігі. Як на сходах, у архіве, музэі і інш., так і ў выданьнях камісія цвёрда стаяла на вялікадзяржаўна-монархічным грунце. Пералік прац, зьмешчаных у гэтых выданьнях, апрача вышэйпералічаных, дасьць дакладнае ўяўленьне аб іх; гэтыя працы наступныя: а) да пытання аб задворных і палонных людзях; б) зарыс г. Віцебску 1664 г.; в) запіскі палкоўніка Карпава; г) памятка аб Мураўёве Віленскім; д) Спаса-Праэбражэнскі кляштар у Віцебску; е) ода на адведзіны Полацкага вучылішча беларускім генэрал-губарнатарам; з) езуіты ва Ўсходняй Беларусі з 1579 да 1772 г.; ё) полацкі князь Усяслаў і яго час; ж) м. Бешанковічы; з) рысункі крэпасьцяй Грознага на Віцебшчыне; і) аб праху Грабніцкага ў нішы Полацкай Сафіі; й) паданьні ісьляндыцкіх або скандынаўскіх саг аб Полацку, яго князёх і Дзьвіне; к) старадаўны помнік „Воў-

чага хваста“ ў краю радзімічаў; л) эротычны валун, знойдзены ля Смаленску; м) прабыванне Кацярыны II у Полацку; н) з літаратурнай дзейнасці сьвяшчэнніка; о) спосаб араньня і сяўбы на Беларусі ў XVI і XVII в. і інш. Давалася таксама шмат архіўных матэрыялаў і хроніка. Агулам 4 кніжкі камісіі займаюць каля 1418 старонак іп 8⁰. У іх, бясспрэчна, ёсьць і шмат вельмі каштоўных фактычных матэрыялаў, але імі трэба карыстацца вельмі асьцярожна, з моцным крытычным падыходам.

Камісія асаблівай патрэбы ў сродках не адчувала. Апрача членскіх складак, камісія мела даволі значныя сумы ў відзе субсыды ад ураду, віцебскага дваранства, паасобных абшарнікаў і г. д. Так, на першым годзе існаваньня камісіі яна мела 1821 руб., на другім—200 р. ад ураду, 300 р. ад дваранства, ды чарговая кніжка была выдана за кошт аднаго абшарніка і г. д. Урад і паны падтрымлівалі сваю навуку, нечага казаць.

Пасьля Кастрычніка камісія зусім зьбілася з панталыку і, урэшце, самаліквідавалася. Трэба дзівіцца цярплівасьці мясцовай савецкай улады, якая ў Віцебску, дзе Кастрычнікавая рэволюцыя была ня менш бурнай, чымся ў іншых мясцох, гуманна адносілася да політычна варожаў навуковай арганізацыі і не зачыняла яе.

Музэй, бібліятэка і архіў камісіі захаваліся, але некаторыя рэчы, як хустачка, змочаная крывёю Сталыпіна ў Кіеве, і ёй падобныя экспанаты бяссьледна згінулі. А былі. І гэтага забывацца ня можна.

Рускія краязнаўчыя арганізацыі комплекснага характару ў відзе таварыстваў, як інстытуцыі ў меншай меры абслугоўваючыя політыку царызму, заснаваліся пазьней і трымаліся значна менш. Гэта тлумачылася тым, што пануючы ўрад баўся нават сваіх арганізацый, у якіх, дзякуючы прысутнасьці хоць і зрусіфікаваных мясцовых людзей, магло вынікнуць імкненьне да сапраўднага абслугоўваньня мясцовага насяленьня, г. зн. да нацыянальнага адраджэньня. Такіх таварыстваў нам вядома два.

Менскае таварыства аматараў прыродазнаўства, этнографіі і археолёгіі заснавалася 21 мая 1912 году ў ліку 48 заснавальнікаў. У пачатку 1913 году таварыства мела ўжо 81 чал., а ў канцы 1914 г.—139, з якіх 87 членаў жыло ў Менску, 27—у розных мясцовасьцях губэрні і 24 — па-за межамі яе. У той час, як у Паўночна-заходнім аддзеле імператарскага рускага географічнага таварыства членам лічыўся вядомы чорнасотнік Саланевіч, рэдактар „Белорусской Жизни“, у Менскім таварыстве аматараў прыродазнаўства, этнографіі і археолёгіі сярод членаў яго ў 1914 годзе знаходзіўся выдатны беларускі вучоны Іван Іванавіч Луцкевіч, супрацоўнік газэты „Наша Ніва“¹⁹⁾. Наогул склад членаў гэтага таварыства ў гушчы сваёй быў не такі чорны, як асабовы склад аддзелу. Праўда, у Менскім таварыстве членамі яго былі амаль выключна вышэйшыя

чыноўнікі сялянскага банку і губэрскіх устаноў, буйныя зямляўласнікі і домаўласнікі, уласнікі сярэдніх школ і выкладчыкі ў іх, вучоныя агрономы, лесаводы, інжынэры і г. д., і толькі адзін дзелавод лічыўся тамака членам нейкім чынам. Так што і Менскае таварыства ня было ўжо надта дэмакратычным. На жаль, дакладна невядома, калі спыніла сваю дзейнасць гэта таварыства, але пасля сьнежня 1914 году аб ім успамінаў нідзе ўжо не спатыкаецца.

На працягу першага году чыннасці таварыства, г. зн. у 1912 г., на яго агульных сходах былі заслуханы наступныя даклады: а) сучасныя даныя аб пахаджэнні і разьвіцці балотаў; б) аб межах распаўсюджання грабу і елкі ў межах Менскай губ.; в) аб арганізацыі існуючых мясцовых музэяў; г) ахова помнікаў прыроды—лясы на беразе возера Сьвітазь; д) аб наметках і сьвітках; е) аб беларускіх народных песнях; э) аб Палесьсі і інш.; разглядаўся таксама шэраг арганізацыйных пытанняў, прычым выявілася вельмі вялікая актыўнасць членаў у справе абмеркавання пытанняў.

Таварыства разаслала анкету аб распаўсюджанні грабу і елкі ў Менскай губ. і атрымала адказы на яе. Была ўкладзена інструкцыя для вывучэння колькасці і якасці балотаў у Менскай губ.

Адпаведна сваім задачам, а ўласна—вывучэнню Менскае губ. у прыродазнаўчым, этнографічным і археолёгічным стаўку і пашырэнню прыродазнаўчых і географічных ведаў сярод насялення, таварыства збірала бібліятэчку і заснавала музэй. У апошні прымаліся і прыватныя колекцыі для выстаўкі ў музэі без пераходу, аднак, ва ўласнасць яго. У мэтах папулярызатыйных таварыства прабавала арганізаваць дэманстраваньне навукова-прыродазнаўчых фільмаў з дакладамі.

У сьнежні 1912 году заснавалася была этнографічная сэкцыя таварыства, але асабліва сябе не змагла выявіць. За час свайго існавання таварыства арганізавала некалькі этнографічных і гістарычных экспэдыцый.

Усімі справамі таварыства кіраваў Савет, які ў 1912 годзе меў 9 паседжаньяў.

Вынікі сваёй працы таварыства мела змяшчаць у сваіх „Вестках“, якіх пасьпеў выйсьці з друку толькі выпуск першы ў Менску ў 1914 годзе. У гэтым выпуску на 58 старонках іп 8° зьмешчаны: а) пратаколы сходаў таварыства і справаздача за 1912 г.; б) аб межах распаўсюджання елкі і грабу ў Менскай губ.; в) ахова помнікаў прыроды—лясы на берагах возера Сьвітазь і інш. Апрача таго, дадзена карта з межамі распаўсюджання грабу і елкі і сем надзвычайна добрых фотографій да артыкулу аб лясох на Сьвітазі.

Сродкі таварыства ў 1912 годзе складаліся з 235 рублёў. Аб атрыманні субсыды таварыствам аналёгічна Менскаму царкоўнаму гістарычна-археолёгічнаму камітэту вестак не спат-

калася. Выданьнямі таварыства ў 1912 г. мянялася з 11 устано-
намі і організацыямі.

Больш падрабязныя даныя аб гэтым таварыстве, як і аб
іншых, можна будзе мець толькі пасля таго, як будзе адшу-
каны архіў яго.

Другой мясцовай краязнаўчай організацыяй з комплекс-
нымі задачамі было таварыства вывучэння Магілёўскай губ.,
утворанае ў Магілеве ў 1913 годзе на месцы былога таварыс-
тва вывучэння беларускага краю пры ўдзеле тых-жа дзеячоў,
што організоўвалі апошняе таварыства. Таварыства вывучэння
Магілёўскай губ. амаль што нічым ня рознілася ад таварыс-
тва вывучэння беларускага краю, апрача таго, што звузіла
раён свае дзейнасці да межаў былой Магілёўскай губ. Мэты
гэтага таварыства, вызначаныя ў яго статуце, толькі рэдакцыйна
адрозніваліся ад мэт таварыства вывучэння беларускага краю.
Яны былі наступныя: а) сочачы за поспехам прыродазнаў-
чых і гістарычных навук, дапамагаць пашырэнню прырода-
знаўчых і гістарычных ведаў сярод насельніцтва Магілёўскай
губ.; б) адшукваць помнікі старасветчыны, вывучаць іх, апіс-
ваць і прымаць меры да падтрыманьня і аховы іх; в) займацца
вывучэннем прыродных асаблівасцяў Магілёўскай губ., яе
флёры, фауны, мінеральных багаццяў, глебы, мэтэаролёгіч-
ных зьяў; яе мінулага лёсу ў гістарычных, археолёгічных, архео-
графічных, нумізматычных і генэалёгічных адносінах, а так-
сама дасьледваць антрополёгічныя і этнографічныя даныя яе
насельніцтва. Гэта таварыства вывучэння Магілёўскай губ.
пасылала экспэдыцыі і вяло сякую-такую працу, але вынікі
нават гэтай невялікай працы да нас не дайшлі. Калі яно зачы-
нілася, таксама пакуль што невядома, як і празачыненне та-
варыства вывучэння беларускага краю. Мабыць, яны аўтома-
тычна спынілі сваю дзейнасць і пра іх забыліся. Політычна
гэтыя таварыствы нічым не адрозніваліся ад усіх іншых тавары-
стваў, камісій і камітэтаў, што вывучалі былы заходня-рускі
край. Словы „беларускі край“ у назьве першага Магілёўскага
таварыства ўжыты з тымі-ж мэтамі, што і ў вядомай чорна-
сотніцкай газэты „Белорусская Жизнь“.

Ці існавалі на Беларусі яшчэ якія-небудзь мясцовыя края-
знаўчыя організацыі—невядома, бо аб гэтым пакуль што няма
ніякіх вестак.

Пэралічаныя вышэй рускія краязнаўчыя організацыі на
Беларусі былі надзвычайна правага політычнага кірунку.
Апрача звычайнага, для такіх організацый у самой Вялікарусі,
падтрыманьня пануючага ладу, а значыць, і соцыяльнага
ўціску, на Беларусі яны былі магутнымі замкамі ўціску рэлі-
гійнага і, асабліва, нацыянальнага. Таму ўсе яны так бяс-
слаўна зьніклі ў часе Кастрычнікавае рэвалюцыі або перад
ёю. Апрача гэтых правых організацый, у пачатку другога
дзсяцілецьця ХХ веку прабавалі засноўвацца рускія органі-

зацы для вывучэння Беларусі з левых элементаў, пераважна студэнцкай моладзі. Будучы па мове арганізацыямі рускімі, яны і па мэце былі такімі, толькі больш-менш адыходзячы або набліжаючыся да мэт правых політычна рускіх краязнаўчых арганізацый на Беларусі. Да таго яны месціліся не на Беларусі, а ў старых універсітэцкіх гарадох па-за межамі яе. Усё-ж яны вельмі значную ўвагу аддавалі беларускаму культурна-нацыянальнаму адраджэнню, і таму іх можна назваць арганізацыямі пераходнага да беларускіх арганізацый тыпу. Такіх арганізацый нам вядома тры. Дзьве з іх былі ў Пецярбурзе, а адна ў Новай Александрыі.

Першая, а ўласна—Гурток для навуковага вывучэння Горадзенскай губ. пры С.-Пецярбургскім універсітэце заснаваўся ў 1907 годзе і статут яго быў зацверджаны 19 лістапада 1907 году. Ён меў на мэце ўсебаковае вывучэнне Горадзенскай губ. сіламі свайго колектыву, а ўласна: а) вывучэнне этнографічных межаў і пляменнага складу насяляючых Горадзенскую губ. народнасьцяў у сувязі з іх бытам, моваю і звычаямі; б) дасьледваньне геолёгічнага складу глебы ў сувязі з палеонтолёгічнымі адшуканьнямі; в) вывучэнне гісторыі краю па нявыданных архіўных крыніцах і археолёгічных адшуканьнях; г) асаблівасьці флёры і фауны Горадзенскай губ. (Беларуская пушча); д) эканомічныя і статыстычныя досьледы. Гурток выдаў адно невялічкае выданьне, але шырока сваёй дзейнасьці разгарнуць ня мог. Не асабліва блізка ён стаяў і да беларускага культурна-нацыянальнага адраджэння. Другія два гурткі былі больш радыкальнымі і выявілі сябе ў значна большай ступені.

Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў С.-Пецярбургскага універсітэту заснаваўся ў 1912 годзе і скончыў сваё існаваньне раней 1917 году. Дзякуючы панаваўшай тады рэакцыі, статут гуртка быў значна зьменены ў параўнаньні з яго першай рэдакцыяй. Згодна зацверджанай радаю профэсароў універсітэту апошняй рэдакцыі статуту, мэтай яго зьяўлялася „навуковае азнаяменьне з духоўным (мова, літаратура, народная творчасць) і грамадскім (этнографія, статыстыка, народная гаспадарка) жыцьцём беларускага народу“²⁰). Для ажыцьцяўленьня гэтае мэты „гурток меў права: а) збірацца ў сьценах універсітэту для сумеснага чытаньня і абмяркоўваньня прац па адпаведных галінах веды, для слуханьня прадстаўленых рэфэратаў або для гутарак аб прапанаваных на абмяркоўваньне пытаннях; б) збіраць членскія складкі і ахвяры; в) арганізаваць бібліятэчку з кніг і кругабежных выданьняў, маючых адносіны да задач гуртка“²¹). Але членскіх складак збіраць ня прыходзілася, бо на першым-жа годзе існаваньня гуртка яны былі скасаваны, каб не перашкаджаць уваходу ў склад гуртка новых немажых членаў-студэнтаў і вольнаслухачоў універсітэту. Для таго, каб быць прынятым

у члены, трэба было мець рэкомэндацыю двух членаў гуртка і абсолютную большасць галасоў пры абранні. Для выканання бягучай працы абіралася бюро ў складзе старшыні, сакратара і скарбніка. Кіраванне гуртком у пачатку кожнага году ўскладалася гістарычна-філэлагічным факультэтам на аднаго з выкладчыкаў факультэту пры яго жаданні на гэта і па хадайніцтву гуртка. Кіраўнік гуртка старшыняваў на агульных сходах яго, і пры яго ўдзеі разьвязваліся ўсе пытанні дзейнасці гуртка. Госьці дапушчаліся на агульныя сходы гуртка толькі з дазволу рэктара універсітэт. Усімі гэтымі патрабаваннямі статуту універсітэту хацеў забяспечыць гурток ад непажаданага ўхілу яго дзейнасці і ўплываў на гурток каго-колечы з боку.

Дзеячы беларускай культуры шчыра адгукнуліся на арганізаванне гуртка: Я. Купала, Я. Колас і Галубок прыслалі свае гарачыя прывітанні, а Эпімах-Шыпіла быў памочнікам у працы і амаль што адзіным фактычным ідэалагічным кіраўніком лепшай часткі членаў яго. Карскі, Шахматаў і інш. рускія вучоныя, што вывучалі Беларусь з таго ці іншага боку, таксама віталі адчыненне гуртка. Апрача таго, яны выказалі свае погляды на значэнне і задачы гуртка як у галіне навуковай, так і ў галіне ўсебаковага практычнага будаўніцтва беларускай культуры і жыцця беларускага народу. Яны надзвычайна цікавы замоўчваннем політычнага значэння гуртка, з аднаго боку, і навязваннем сваіх поглядаў і замоўчвання сапраўдных задач,—з другога. Былі і такія, што заклікалі практычна дзейнічаць на радзіме.

Так, проф. Пагодзін, адзначаючы цяжкія ўмовы працы, пісаў аб тым, што хоць хто-колечы з гурткоўцаў, быць можа, і не дажыве да таго часу, калі гвалт над нацыянальнасцю будзе лічыцца брыдотаю і праступленьнем, але, як-бы ні было цяжка ў змаганні, ня трэба кідаць яго: „воля асобы, воля і роўнасць мужчыны і жанчыны, воля ўсякай нацыянальнасці складаецца так, як яна можа, і, урэшце, пераможа ўсякія перашкоды“²²). Вялікі вучоны быццам прадбачыў здарэнні: адзін член гуртка быў забіты на вуліцах Ленінграду ў часы Лютаўскае рэвалюцыі, але перамога была дасягнута працоўнымі Беларусі.

Вядомы Раманаў раіў не абмяжоўвацца акадэмічнаю працаю, а будучы летам у Беларусі, арганізоўваць асветныя таварыствы, музэі, коопэратывы, крэдытныя таварыствы і да т. п., якія-б на мясцох непасрэдна працавалі на карысць насельніцтва.

Гэтыя погляды станавіліся, так кажучы, праграмай дзейнасці гуртка. Асабліва гэта было ў галіне навуковай. Гурток з удзячнасцю прымаў да выканання такія думкі тагочасных дзеячоў навукі.

Карскі адзначаў, паміж іншымі, такія працы для гуртка: а) укладаньне бібліяграфіі Беларусі; б) зьбіраньне матэрыялаў для слоўніка беларускай мовы; в) клясыфікацыя народнай творчасьці па сюжэтах; г) зьбіраньне матэрыялаў па культурных старажытнасьцях Беларусі; д) зьбіраньне фольклёру; е) дыялекталёгічнае дасьледваньне беларускае мовы; э) этнографічнае вывучэньне і г. д. Вальтэр тэорэтычна, а Раманаў канкрэтна вызначылі задачы рускага радзімазнаўства, інакш кажучы, краязнаўства на Беларусі. Вальтэр лічыў, што задачай краязнаўства зьяўляецца ўсебаковае пазнаньне свайго краю ў фізыяграфічным (зямля, глеба, геолёгія і інш.); гідрографічным (вазёры, рэкі); біягеаграфічным (зоолёгія, ботаніка, лясы і іншае), антропагеаграфічным (антрополёгія, прырода этнографіі), культурна-геаграфічным (друкарні, мясцовы друк і інш.) і інш стасунках. Сынтэтычнае пазнаньне краю, на думку Вальтэра, павінна быць падрабязным і выконвацца пераважна тыбульцамі краю. У такім выпадку краязнаўства магло-б даць магчымасьць перабудовы мясцовага жыцьця на карысьць яго насельнікаў. Сродкамі, дапамагаючымі краязнаўству, зьяўляюцца: экспэдыцыі, калекцыянаваньне і бібліяграфія. Раманаў, апрача канкрэтных задач, вызначаных ім, якія супадалі з такімі-ж у Карскага, лічыў патрэбным: а) зьбіраньне народных мэлёдый; б) зьбіраньне матэрыялаў для беларускага топографічнага слоўніка; в) вылучэньне орнамэнту; г) дасьледваньне звычайнага права і да т. п. Такім чынам, гурток, апрача статуту, меў і даволі падрабязную праграму для працы ў розных адменьніках. Абагуліў іх ужо сам гурток, улічыўшы яшчэ і праграму „Нашае Нівы“ і інш. У аснову гэтага абгульненьня ім пакладзены былі: усебаковае пазнаньне Беларусі і практычная дзейнасьць для палепшаньня жыцьця яе насельнікаў. У галіне апошняй ён лічыў патрэбным: а) наладжваць школы, бібліятэкі, чытальні; чытаць лекцыі арганізоўваць курсы для народу і да т. п. і ўсюды праводзіць у жыцьцё ідэю аб радзімазнаўстве і асьвеце як школьнай, так і пазашкольнай; б) распаўсюджваць друкаванае слова: кнігі, газэты на роднай і на іншых мовах; в) адчыняць ўсякія гурткі і таварыствы, дзе-б можна было распаўсюджваць грамадскую і народную ідэю; г) працаваць для разьвіцьця беларускае літаратуры, народнага мастацтва, народнага тэатру і музыкі (песьні); д) знаёміць шырокія колы з беларускай гісторыяй, цяперашнім палажэньнем народу і яго задачамі ў будучыне; е) арганізоўваць выстаўкі і музэі этнографічныя, гістарычныя, саматужныя і да т. п.

У галіне эаномічнага ўздыму беларускага народу гурток лічыў неабходным: а) разьвіваць у народзе прывычку задавальняць свае патрэбы сваімі сіламі—агульнай саюзнай коопэрацыйнай працай; б) дапамагаць умацаваньню і разьвіцьцю сельскай гаспадаркі, пашырэньню плошчы сялянскай зямлі; в) адчы-

няць усякія коопэрацыйныя таварыствы: крэдытныя, гандлёвыя, для агулавай куплі тавараў і г. д.; г) організоўваць сельска-гаспадарчыя таварыствы, школы, выстаўкі і да т. п.; д) адчыняць організацыі для дапамогі коопэрацыі, разьвіцьця гаспадаркі, саматужных рамёстваў; е) клапаціцца аб палепшаньні ўмоваў працы; э) дапамагчы ўрэгуляваньню спраў эміграцыі; старацца, заміж эміграцыі ў Амэрыку, організаваць эміграцыю на сэзонныя працы ў бліжэйшыя староны і краіны (на лета), каб сяляне варочаліся дамоў з грашыма і з запасам сельска-гаспадарчых ведаў, апрача практыкі, набытай у чужых краёх.

Гэтыя практычныя задачы вынікалі для членаў гуртка з іх навукова-самаадукацыйнай працы. Ёх краязнаўства было дзейным і жывым і не замыкалася ўжо ў вузкія мury унівэрсытэцкага будынку, а рвалася на прасторы жыцьця. Прычым гэта жаданьне—рабіць уплыў на мясцовае жыцьцё—было зусім другога колеру, чымся ўсіх іншых вышэй характарызаваных таварыстваў. Тамака было чорнае жаданьне зрусіфікаваць, зьнявольць край і нацыянальна, і соцыяльна, а тутака—паэсэраўску вызваліць яго соцыяльна, падняць на вышэйшую ступень культуры і жыцьця наогул у эсэраўскім разуменьні.

У навуковай і самаадукацыйнай працы гуртка яму дапамагалі вядомыя вучоныя: Шахматаў чытаў лекцыі, рэдагаваў працы па мове і інш.; Бодуэн-дэ-Куртанэ чытаў лекцыі па вывучэньню беларускае мовы; Воўкаў—па этнографіі і мэтодологіі этнографічнага дасьледваньня; Айналаў даваў парады па вывучэньню мастацтва і г. д. Пры гэтым, праўда, не абышлося без разгалосься. У той час, як усе памянёныя, а таксама Аўсяніка-Кулікоўскі і інш., прызнавалі арыгінальнасьць за рознымі праявамі беларускай культуры і жыцьця і жадалі яе росквіту,—Карскі даводзіў, што беларускі дабрабыт магчымы толькі „пры цесным яднаньні з рускай культурай і навукай“²³). Але пры такой інтэнсыўнай працы, якую вёў гурток з дапамогаю лепшых сіл, лепшыя члены гуртка ўжо тады добра ведалі, куды гне Карскі ў політычным стасунку.

За першыя два гады дзейнасьці члены гуртка самі зрабілі шмат дакладаў: а) нарыс беларускай народнай думкі; б) разьвіцьцё нацыянальнай беларускай ідэі; в) фонэтычная транскрыпцыя беларускіх твораў і інш.; г) вывучэньне старажытных гістарычных помнікаў і ахова старасьветчыны; д) рукапісны альбом Вярыгі-Дарэўскага і беларускіх пісьменьнікаў; е) новае ў беларускіх песьнях; э) беларускія народныя песьні Меншчыны; ё) беларуская народная музыка; ж) „Маладая Беларусь“; з) беларуская бібліографія (старадрукі); канечнасьць вывучэньня беларускага народнага мастацтва наогул і орнамэнткі і архітэктуры паасобку; і) беларуская літаратура і інш. Летам вывучалася народнае сцэнічнае мастацтва, асаблівасьці беларускіх гаворак і г. д.

Сродкаў гурток ня меў, і выдаваць што-небудзь навуковае ня мог. Зьмест некаторых дакладаў і інш. зьмешчаны ў справаздачах гуртка за 1912 і 1913 г. г. на 68 стар. іп 8° на расійскай мове, бо і гэтыя справаздачи зьяўляліся адбіткамі з агульных справаздач унівэрсытэту.

Дзейнасьць гуртка мела, галоўным чынам, выхаваўчае значэньне для яго членаў. Але разам з тым трэба падкрэсьліць яго вялізарнае гістарычнае значэньне, бо ім упершыню вызначаны і характар беларускага краязнаўства, і практычныя задачы, якія з яго вынікаюць.

Такім чынам, на першы погляд можа здацца, што гэты гурток можа быць названы першай беларускай краязнаўчай або беларусазнаўчай арганізацыяй. Але шэраг даных гэтаму перашкаджаюць. Папершае, гурток па мове быў рускім. Пры жаданьні і пры дапамозе з боку беларускіх арганізацый у былым С.-Пецяярбурзе ён мог выявіць сваю дзейнасьць і на беларускай мове. Падругое, вялікая частка асабовага складу яго, асабліва кіраўнічая, была левай толькі ў соцыяльным сэнсе; у справе-ж беларускага нацыянальнага адраджэньня і абслугоўваньня беларускіх працоўных мас на беларускай мове гэта частка гуртка нічым ня розьнілася ад памянёных прывых рускіх краязнаўчых арганізацый на Беларусі. Выразнаму офіцыяльнаму выяўленьню гэтага погляду перашкаджаў страх страціць левымі фразамі здабытае месца ў беларускім адраджэнчым руху і, з другога боку, наяўнасьць меншай часткі членаў гуртка, якія стаялі якраз і за нацыянальнае, а ня толькі соцыяльнае вызваленьне беларускага народу. Вось гэтай меншай частцы членаў гуртка і належыць уся сапраўды шчыра накіраваная на соцыяльнае і нацыянальнае вызваленьне беларускага народу праца. Апрача таго, яна заклікана была паралізаваць дзейнасьць іншых членаў гуртка, якія хацелі, заняўшы моцнае месца сярод адраджэнцаў, скіраваць іх працу ў агульнарускае рэчышча. Такім чынам, у самым гуртку адбывалася ўпартае змаганьне: беларусы заваёўвалі сабе месца ў краязнаўчай арганізацыі, каб вывучыць саміх сябе. Але тады яны яго не заваявалі і ва ўмовах царызму не маглі заваяваць. Таму Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў С.-Пецяярбурскага унівэрсытэту ў крайнім выпадку можна назваць толькі рускай арганізацыяй пераходнага тыпу да беларускай, але ні ў якім разе не апошняй.

Студэнцкі гурток для вывучэньня Беларусі і Літвы адчыніўся значна пазьней памянёных першых двох, а ўласна—у пачатку 1914 году, пры Інстытуце сельскай і лясной гаспадаркі ў Новай Александрыі, і неўзабаве быў зацьверджаны адміністрацыяй Інстытуту. Гурток меў мэтай усебаковае вывучэньне і дасьледваньне беларуска-літоўскага краю ў стасунку сельска-гаспадарчым, эканамічным, лясным і гістарычным. На гэтай практычнай працы гурток думаў падрыхтоўваць краёвыя наву-

ковыя сілы, якія-б былі добра знаёмы з мясцовым краем і яго асаблівасцямі. Згодна свайму статуту, гурток меў права: а) збіраць сваю бібліотэку; б) наладжваць навуковыя экспедыцыі; в) арганізоўваць сходы з навуковымі дакладамі; г) запрашаць спецыялістаў для дапамогі ў сваёй працы і г. д. З мэтай прыцягнення да сваёй працы ўласна спецыялістаў гурток у „Нашай Ніве“²⁴) змясьціў ліст з просьбаю да ўсіх культурных сіл дапамагаць гуртку, хто чым можа, для ажыццяўлення пастаўленых ім сабе задач.

Усе гэтыя тры гурткі трымалі сувязь з „Нашай Нівай“.

Усе памянёныя рускія краязнаўчыя арганізацыі зачыніліся незадоўга да Кастрычнікавае рэвалюцыі або ў часе яе. Але з гэтым ня зніклі на Беларусі рускія краязнаўчыя арганізацыі наогул. З рэштак лепшых старых сіл і з маладых працаўнікоў закладваліся рускія краязнаўчыя арганізацыі на Беларусі і пасля пачатку Кастрычнікавае рэвалюцыі. Зразумела, яны ня былі такімі консерватыўнымі, як папярэднія. Падобна Беларускаму навукова-літаратурнаму гуртку студэнтаў С.-Пецярсбургскага універсітэту яны мелі пераходны характар да сталых беларускіх краязнаўчых арганізацый, выяўляючы яго ў меншай або ў большай меры. Да такіх арганізацый належалі: Менскае таварыства гісторыі і старасьветчыны, Беларускае вольна-эканамічнае таварыства, Таварыства вывучэння прыроды, сельскай гаспадаркі і лесаводзтва, Этнографічная камісія, Гомельскае бюро краязнаўства і інш. Былі спробы ўтварэння новых рускіх беларусазнаўчых арганізацый і па-за межамі Беларусі—у Маскве і Ленінградзе, але яны значных вынікаў не далі.

Першая з памянёных арганізацый, а ўласна Менскае таварыства гісторыі і старасьветчыны заснавалася ў 1919 г. пры Менскім пэдагогічным інстытуце. Дзякуючы розным перашкодам польскай окупацыйнай улады, дзейнасьць сваю яно змагло пачаць толькі ў сьнежні 1920 г., калі савецкаю ўладаю быў зацьверджаны статут яго. Дзейнасьць таварыства была спачатку даволі жывой, галоўным чынам у галіне гісторыі і археалёгіі, хоць таварыства мела на ўвазе вывучэньне і этнографіі. Дзякуючы прысутнасьці ў складзе членаў таварыства шмат якіх беларускіх культурных працаўнікоў, яно і па мове пачало набліжалася да агульнага пераходу на беларускую мову ў сваёй працы, ня кажучы ўжо пра ўплыў гэтай часткі членаў на беларусазнаўчы характар таварыства цалком.

Галоўная праца таварыстваў выявілася ў арганізаванні сходаў з навуковымі дакладамі. Такіх сходаў адбылося каля 40 і на іх былі заслуханы даклады: а) аб мэтах таварыства; б) асноўныя моманты ў гісторыі беларускай гісторыяграфіі; в) стан беларускае археалёгіі і яе бліжэйшыя задачы; г) Заслаўль у гістарычнай пэрспэктыве; д) Мацьвей Стрыйкоўскі і яго хроніка; е) Заслаўль і яго історыя; э) вынікі раскопак

у Заслаўлі; ё) рэлігійнае пытаньне на соймах 1596—1632 г. у Беларуска-літоўскім гаспадарстве; ж) слуцкая старасьветчына; з) працы польскіх вучоных па гісторыі Беларусі; і) вуніацкія школы на Беларусі ў XVII в.; й) слуцкія старажытнасьці ў помніках мастацтва; к) да пытаньня аб шлюбe Сыгізмунда Аўгуста з Барбарай Радзівіл; л) аб найноўшых археолёгічных адшуканьнях у ваколіцах Гнэздава і Смаленску і інш.

Нязначная частка гэтых дакладаў надрукавана ў „Вестнике Народного Комиссариата Просвещения“, „Вольным Съязгу“ і інш., а інфармацыі аб сходах часта зьмяшчаліся ў газэце „Савецкая Беларусь“, тым-жа „Вестнике“ і інш. Апрача працы на сходах, Таварыства разаслала анкету аб старажытнасьцях, арганізавала раскопкі ў Заслаўлі пры матэрыяльнай дапамозе камісарыяту асьветы, рабілі спробы ўпарадкаваць музэй, які быў пад загадам Менскага пэдагогічнага інстытуту, камандыравала сваіх членаў азнаёміцца з станам мясцовых архіваў і г. д. Рэчы, здабытыя ў часе раскопак, паступілі пазьней у Беларускі дзяржаўны музэй.

Самаю цікаваю зьяваю таварыства зьяўляецца заснаваньне пры таварыстве Часовага бюро краязнаўства ў пачатку 1922 г. У мэтах завязаньня сувязі з мясцовымі краязнаўцамі яно мела склікаць першы ўсебеларускі краязнаўчы зьезд, але зьезд не адбыўся з прычыны браку сродкаў, а Бюро неўзабаве зачынілася, з тым, аднак, каб праз два гады адчыніцца ўжо пры Інстытуце беларускае культуры.

Паколькі таварыства насіла беларусазнаўчы характар, на адным з сходаў яго ў 1923 г. ставілася пытаньне аб перамене назвы яго з Менскага на Беларускае, але набліжаўся ўжо час заняпаду самога таварыства. Большасьць лепшых сіл яго перайшло ў навуковыя арганізацыі і ўстановы і к 1925 г. дзейнасьць таварыства зусім прыпынілася.

Пры другой вышэйшай школе ў Менску, а ўласна пры Беларуска-літоўскім дзяржаўным політэхнічным інстытуце, зноў-жа пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі, у 1921 г., заснавалася Беларускае вольна-экономічнае таварыства. Членамі яго мелі быць выкладчыкі і студэнты інстытуту, а таксама зацікаўленыя асобы наогул. Таварыства мела мэтай: а) распрацоўку навуковых праблем, б) разьвязваньне навукова-тэхнічных пытаньняў, выкліканых мясцовымі патрэбамі, і в) вывучэньне Беларусі ў прамыслова-экономічным, сельска-гаспадарчым і прыродазнаўчым стасунку. Для ажыцьцяўленьня ўсяго гэтага таварыства мела выдаваць свае працы, засноўваць музэі, склікаць сходы, арганізоўваць экспэдыцыі і г. д. Былі заснаваны тры сэкцыі адпаведна паказаным галінам вывучэньня Беларусі і адбываліся агульныя і сэкцыйныя сходы. Некаторыя з дакладаў на гэтых сходах, як, напрыклад, аб глебах Беларусі, эканамічны агляд Беларусі і інш., надрукаваны былі ў часопісі „Народное Хозяйство“, што выходзіла ў Менску. Таварыства не змагло

шырока разгарнуць працы, бо амаль праз год зачынілася разам з інстытутам, які быў рэарганізаваны ў Беларускае дзяржаўнае інстытут сельскай гаспадаркі. Так, як з Політэхнічнага інстытуту вырастае апошняе, так з Вольна-эканамічнага таварыства вырастае новае, а ўласна—Таварыства вывучэння прыроды, сельскае гаспадаркі і лесаводства. Яно заснавалася ў канцы 1923 г. пры Інстытуце сельскай гаспадаркі і мела мэтай вывучэнне прыроды сельскае гаспадаркі і лесаводства, г. зн. амаль тыя самыя задачы, што і ранейшае Вольна-эканамічнае таварыства, толькі ў новай рэдакцыі. На сходах новага таварыства заслухоўваліся новыя даклады, якія таксама часамі змяшчаліся ў часопісі „Народнае Хозяйство“, „Записках“ Інстытуту і інш. Гэта таварыства існавала нядоўга, як і першае, і зачынілася разам з зачыненьнем інстытуту, які быў аб'яднаны з Горацкім сельска-гаспадарчым інстытутам у Беларускае дзяржаўнае сельска-гаспадарчае акадэмію. Пры Горацкім сельска-гаспадарчым інстытуце таксама існавала Навуковае таварыства. Усе гэтыя тры апошнія арганізацыі былі ўсё-ж амаль цалком рускімі краязнаўчымі арганізацыямі на Беларусі.

Затое такою-ж пераходнага тыпу рускай арганізацыяй, як і Менскае таварыства гісторыі і старасветчыны, была Этнографічная камісія пры этнографічным кабінэце Віцебскага аддзялення маскоўскага археалёгічнага інстытуту, г. зн. пры вышэйшай рускай школе на Беларусі. Адзін-два члены камісіі, беларускія навуковыя працаўнікі сучаснай формацыі не маглі змяніць яе характару. Яна была заснавана 9 студзеня 1921 г. ў відзе Студэнцкага этнографічнага гуртка, але ўжо 9 лютага 1922 г. была пашырана ў камісію пад памянёнай назвай. Згодна зацверджанага Радай аддзялення інстытуту статуту, камісія мела мэтай: а) вывучэнне этнографіі, пераважна беларускай, б) збіранне матэрыялаў па духоўнай і матэрыяльнай культуры; в) пашырэнне этнографічнай працы ў краі, пераважна шляхам заснавання адпаведных гурткоў, пададдзелаў і аддзелаў камісіі. У члены камісіі праўлення яе мог залічацца кожны грамадзянін, які падаў заяву аб гэтым, цікавіцца этнографіяй і мог быць карысным камісіі ў справе вырашэння пастаўленых ёю сабе задач. За ўвесь час у данай камісіі адбылося каля 15 паседжанняў, на якіх, паміж іншым, былі заслуханы наступныя даклады: а) беларускія бытавыя малюнкi; б) аб шчэцях; в) этнографічна-геаграфічны нарыс галічан; г) аб запісаных дакладчыкам песьнях і іх мэлёдых; д) бяседы і пасядзелкі Сураскага пав., Віцебскай губ.; е) народныя танцы гэтага павяту; ё) чараўнік Віцебскага пав.; ё) аб збіранні народнай творчасці; ж) методы збірання рэчаў матэрыяльнай культуры; з) што такое этнографія і інш. Апрача таго, гуртком было запісана звыш 300 народных песьняў і сабрана каля 120 этнографічных рэчаў. Членаў у гуртку налічвалася каля

35 чал. Гурток выдаваў сваю часопісь „Белоруский Этнограф“ на рускай мове. З прычыны адсутнасці сродкаў часопісь выдавалася на пішучай машыцы ў ліку 50 паасобнікаў. Усяго пасьпела выйсьці два нумары. Гэта этнографічная камісія скончыла сваё існаваньне разам з зачыненнем Віцебскага аддзяленьня Маскоўскага археолёгічнага інстытуту, г. зн. у 1922 годзе.

Зусім сваясаблівы характар мела Гомельскае губэрскае бюро краязнаўства. Яно было заснавана ў сьнежні 1923 г. пры губэрскім аддзеле народнае асьветы, як урадавая ўстанова для дапамогі разьвіцьцю школьнай справы, галоўным чынам, у галіне набліжэньня школы да мясцовага жыцьця, запаўненьня схэмы школьных праграм краязнаўчым матэрыялам, а значыць, і досьледаў краю, і г. д. У той час, як папярэднія пасьякастрычнікавыя рускія навуковыя арганізацыі раёнам свае дзейнасьці мелі Беларусь, гэта бюро абслугоўвала толькі былую Гомельскую губ. У Рэчыцы, Клінцох і іншых мясцох яно заснавала пры павятовых аддзелах народнае асьветы павятовых краязнаўчых сэкцыі. Праца бюро не магла шырока разгарнуцца ўжо таму, што яно было вузкай ведамстваў установай, а ня шырокай грамадзкай навуковай арганізацыяй. Праўда, на працягу сваёй дзейнасьці бюро змагло прыцягнуць да краязнаўчае працы значны лік настаўнікаў і іншых работнікаў, якія зьяўляліся ў большай меры агентамі бюро, чым роўнапраўнымі членамі яго. Маючы на ўвазе гэта, бюро прызнавала неабходным утварэньне навуковага краязнаўчага таварыства. Найбольш зацікаўленай у справе пашырэньня краязнаўчай працы была беларуская сэкцыя губэрскага аддзелу народнае асьветы, якая ў тыя часы існавала ў Гомелі. Пры дапамозе яе інструктара на мясцох было заснавана некалькі краязнаўчых гурткоў.

Самая большая праца прароблена бюро ў галіне школьнага краязнаўства. Вынікі яе зьяшчаліся ў мясцовых зборніках „Народное Просвещение“. У галіне навукова-дасьледчай бюро заслухала больш 10 навуковых дакладаў і паведамленьняў па мясцоваму краю, сабрала шмат краязнаўчых матэрыялаў з месц і, паміж іншым, картак-слоў мясцовай мовы, клапацілася арганізаваньнем краёвага музэю і падрыхтоўкай да друку мясцовага краязнаўчага зборніка. Пасьля ўваходу Гомельшчыны ў склад БССР бюро ў студзені 1927 г. рэарганізавалася ў Гомельскае акруговае таварыства краязнаўства.

Такім чынам, на сучаснай тэрыторыі БССР у даны момант няма рускіх навуковых беларусазнаўчых ці краязнаўчых арганізацыяў; месца іх занялі беларускія, якія сіламі саміх беларускіх працоўных усебакова вывучаюць свой край. У гэтых беларускіх навуковых арганізацыях ёсьць шэраг сэкцыяў нацыянальных меншасьцяў, якія цалкам і абслугоўваюць апошнія на тэрыторыі Беларусі.

„Наша Ніва“ як
краязнаўчы
цэнтр.

У самыя чорныя часы царскага самаўладства „Наша Ніва“ зрабіла вялізную працу ў галіне культурна-нацыянальнага адраджэння. Дбаючы аб задаваленьні культурных патрэб беларускай

насельнасці ў родных ёй формах: мове, мэлёды, орнамэнце і да т. п., „Наша Ніва“ не магла ня цікавіцца выяўленьнем асаблівасцяў беларускай народнай творчасці і ўмоваў, у якіх яна разьвівалася; яна павінна была клапаціцца аб вывучэнні гэтых асаблівасцяў, бо „кожны народ, які хоча адрадзіцца культурна, павінен будаваць гэта адраджэнне на аснове, якой ёсць—між другім—народная творчасць; дзеля гэтага пробкі народных вырабаў з аздобамі кожная маладая нацыя збірае, прыглядаецца ім, а пасля вучоныя артыстыя ператвараюць і багаццэ гэтыя ўзоры, разьвіваючы тое, што стварыла жывая душа народу, ды гэтак багаццэ культурныя здабыткі народу“²⁵). Вывучэнне краю павінна быць усебаковым і павінна мець практычную мэту, якая мае складацца з далейшага разьвіцця ўсіх народных дасягненьняў. У першую чаргу меркавалася выяўляць усе асаблівасці беларускага жыцця. „Наша Ніва“ лічыла, што „кожны лёгка зразумее, якую цану павінна мець для нас кожная беларуская асобнасць, дзе-б яна ні спаткалася, ці то як прыкраса, ці як форма грамадзкага жыцця; усюды, дзе-б мы ні спаткалі гэту родную асобнасць, арыгінальнасць, мы павінны берагчы і захоўваць, а хто дуж—разьвіваць і шырыць“²⁶). Пачынаць, як заўсёды і ва ўсякай краязнаўчай працы, прыходзілася з падліку ўжо зробленай працы па вывучэнню краю. Першы час карысталіся ўжо існаваўшымі паказчыкамі краязнаўчай літаратуры і раілі яе мясцовым краязнаўцам. Але на гэтым спыніцца нельга было, і „Наша Ніва“ распачала ўкладаньне поўнай беларускай бібліяграфіі, спадзяючыся ў хуткім часе выдаць яе. Апрача збіраньня літаратуры па мясцоваму краю, першачарговаю краязнаўчаю задачаю зьяўляецца ўтварэнне музэю. І вось „Наша Ніва“ пачала збіраньне яго; зборы таго часу складаюць аснову сучаснага музэю імя Яна Луцкевіча ў Вільні. Але пакуль можа быць сабраны музэй, неабходна мець пэўную ўстанову, якая-б выконвала асьветную і агітацыйную задачу музэю. Такою ўстановаю можа быць толькі выстаўка, і „Наша Ніва“ прымала ўдзел амаль ва ўсіх краёвых выстаўках, якія ў той час наладжваліся на Беларусі. Апрача сваіх выданьняў, за якія яна мела пахвальныя лісты і мэдалі, „Наша Ніва“ выстаўляла на выстаўках і свае колекцыі, пераважна старасьвецкіх вырабаў. Не абмяжоўваючыся гэтым, газэта ў сваіх справаздачах аб выстаўках заклікала сялян да шырэйшага ўдзелу ў гэтых выстаўках. Так, будучы незадаволенай малым лікам народных экспонатаў на адной з краёвых выставак, яна пісала, што „экспонатаў у Палесьсі можна назбіраць шмат, і вельмі цікавых і арыгінальных, невядомых сьвету.

Дужа важная справа выцягнуць на сьвет народнае, арыгінальнае і самабытнае штуркарства паляшукоў. Па сялянскіх палескіх хатках крыецца бязьмернае багацьце народнага орнаманту ў дрэве, тканінах і вырабы з кары²⁷). Урэшце, ня гледзячы на тагачасныя цяжкасьці ўмовы, „Наша Ніва“ манілася арганізаваць сваю ўласную выстаўку. „Нам, беларусам, трэба пільна зьбіраць і парадкаваць кожную рэч, якая мае на сабе знак аздобніцтва, бо гэта знак нашай роднай культуры,—пісала яна.—Вось-жа ўжо жменя тутэйшых людзей надумала ўстроіць на другі год беларускую выстаўку, каб паказаць людзям, што і беларусы мелі і маюць як у штодзеным жыцьці, так ў артыстычных вырабах нешта сваё роднае, асобнае, што і яны адчуваюць патрэбу красы ў сваёй шэрай долі. Няхай-жа кожны, у кім ёсьць жывая душа, паможа гэтай добрай справе і пастараецца сабраць з сваёй ваколіцы як найхарашэйшыя рэчы, на якіх будзе які ўзор ці рысунак, зроблены беларускімі сялянамі. На выстаўку патрэбны паяскі з узорамі; вышыўкі, хвартушкі, кашулі, каптуры і др.; рэзаныя ўзорам рэчы з дрэва: прасьніцы, валкі, пральнікі і др.; гліняныя вырабы і ўсё такое, на чым ёсьць кляймо, што гэта ня проста работа з-пад тапара, але працавала на гэтым і людзкая мысль, людзкі розум“²⁸). „Наша Ніва“ гэтым зусім слушна паўстала супроць традыцыйнага погляду, адпаведна якому на выстаўку і ў музэй трэба несці ўсё старое, ненормальнае, ні навошта нягоднае. Каб-жа заахваціць да зьбіраньня найлепшых узораў беларускай працы і больш пасьпешна выяўляць іх, газэта часамі наладжвала сваясаблівыя конкурсы. Так, адзін з іх, а ўласна—„конкурс беларускіх дзясвочых апра-так зацікавіў усіх. Награды прысуджала сама публіка і прызнала першую п. Стэфановіч—гарсэцік слудкай тканіны, спадніца з цёмных вясёлкавых колераў, апратка чыста народная; другая награда—за апратку стылізаваную: пекная кашуля з вышыўкамі на рукавах і хвартушок з слудкіх паясоў, гарсэцік з слудкай тканіны. Трэцяя награда: апратка літоўская, і чатыры награды за беларускую апратку“²⁹). Такое-ж самае вялікае значэньне, як музэі і выстаўкі, маюць і экскурсіі ў справе азнаямленьня з мясцовым краем і зьбіраньня краязнаўчых матэрыялаў. Задачы экскурсаваньня „Наша Ніва“ высьвятляла на прыкладзе іншых, так званых малых народаў. Паведамляючы, як стаіць экскурсійная справа ў Англіі, Швэйцарыі, Швэцыі, Францыі і Нямецчыне, яна адзначыла, што „добры прыклад дае нам Фінляндія; ня вельмі даўно зляжыўся там гурток студэнтаў-экскурсантаў, каторы паставіў сабе мэтай спазнаць свой край і несці ў народ нацыянальную сьвядомасьць. Першыя спробы вышлі добра: народ, стыкаючыся з інтэлігенцыяй, пачынаў цікавіцца грамадзкім і нацыянальным жыцьцём, і скоро ў тых мясцох, дзе пабывалі экскурсанти, зьяўляліся ў сялянскіх хатах газэты, кніжкі, а

за імі адкрываліся новыя школы, бібліотэкі, чытальні, пра-мысловыя і эканамічныя арганізацыі. Побач зьяўляліся ў друку цэнныя працы экскурсантаў аб родным краі, адкрываліся музэі з сабраных імі ў часе экскурсіі рэчаў. На экскурсіі скоро зьвярнула ўвагу і само грамадства, як на найлепшы спосаб да пашырэння культуры і нацыянальнай сьвядомасьці паміж сялянамі. Вось гэтыя першыя экскурсіі і палажылі пачатак звычайу летніх экскурсій маладзевы вышэйшых і сярэдніх фінляндзкіх школ³⁰). Адзначаючы гэта, а таксама разьвіцьцё экскурсійнае справы ў Літве, „Наша Ніва“ лічыла, што „моладзі нашай беларускай, каторай шчаслівая доля прызначыла жыць у досьвітках нашага адраджэньня, адкрываецца шырокае поле да карыснай культурнай працы, поле, ляжаўшае дагэтуль дзірванамі. Першы крок ў гэтай працы—лёгка і даступны для кожнага—і будучь экскурсіі па ўсёй беларускай зямлі. Няхай усе, хто можа, ідуць у розныя бакі нашай старонкі, няхай пазнаюць яе, запісваюць народныя творы—казкі, легенды, прыказкі, песьні з нотамі, звычайна народныя, няхай зьбіраюць вырабы сялянскія, перарысоўваюць аздобы (орнаманты), фотографуюць тыпы беларускія ў нацыянальных вопратках і г. д. З кожным годам усё сваё заціраецца ў нас чужым, наносным. Вось выратаваць тое, што яшчэ жыве ў нашым народзе, і ёсьць першая і найважнейшая мэта экскурсій у нас на Беларусі“³¹). Урэшце, апошняю з агульных задач краязнаўства, разьвязаньне якіх вымагала „Наша Ніва“, зьяўлялася падрыхтоўка беларускіх вучоных-краязнаўцаў. Гэта быў, паміж іншым, адзін з галоўных мотываў, з якім выступала газета ў абарону неабходнасьці адчынення ўнівэрсытэту ў Вільні.

У галіне навукова-дасьледчай „Наша Ніва“ таксама разгарнула шырокую працу, і вынікам яе цяперака карыстаюцца шмат якія навуковыя інстытуцыі. Большае месца, зразумела, займала грамадзка-эканамічнае вывучэньне краю, якое больш адпавядала задачам культурна-нацыянальнага адраджэньня, г. зн. задачам самой газеты. З гэтай прычыны яна вельмі ахвоча адгукнулася на думку чытача Аніські аб правядзеньні гутарак з сялянамі на тэму: „Хто мы такія“; вынікі гэтых гутарак газета мела друкаваць на сваіх старонках. Асабліваю зацікаўленасьць „Наша Ніва“ мела да ўкладаньня беларускага слоўніка. Гэтаю справаю займалася ў той час „многа людзей“³²), працу якіх газета імкнулася аб’яднаць і клапацілася аб яе апублікаваньні. Газэта ведала, што „ёсьць гатовы ўжо, надта добры абшырны беларускі славар“³³), што Р. Зямкевіч у той час сабраў 12.000 слоў для беларускага і 2.000 для украінска-беларускага слоўніка, што Ціхінскі пісаў свой беларуска-руско-польскі слоўнік, які зараз у поўнай меры скарыстоўваецца слоўнікавай камісіяй Інстытуту беларускае культуры, што ў 1909 годзе над слоўнікам працавала ў розных мясцох

пяць чалавек і г. д. Але яна добра ведала, што такую вялізную працу, як укладаньне добрага слоўніка, можна выканаць толькі агульнымі сіламі. „Так, што прыдзецца ім (укладальнікам слоўнікаў. М. К.) сабрацца скора, і тады выйдзе добры славар“³⁴),—пісала газэта. У сувязі-ж з гэтым „некаторыя працаўнікі на беларускай ніве хацелі зрабіць вучоны зьезд, каб абгаварыць розныя справы беларускай літаратуры і пісаньня. Гэта на гвалт патрэбна, бо літаратура беларуская моцна расьце і разьвіваецца“³⁵). Зразумела, ва ўмовах царскага ладу гэта было толькі прыгожай марай—такі першы зьезд адбыўся пасля Кастрычнікавай рэволюцыі, скліканы Інстытутам беларускай культуры. З пункту свайго разуменьня задач краязнаўства „Наша Ніва“ надавала зьбіраньню фольклёру такое самае вялікае значэньне, як і справе слоўнікавай. „Запіс беларускіх песень—вельмі важная работа, бо гэта фундамант пад будучую нашу літаратуру і вялікая заслуга тых, хто пасьвяціць сваю працу на гэту нялёгкую справу“³⁶); ды і музыка беларуская можа вырасьці толькі на аснове народнай мэлёдыі,—пісала яна. „Кожны народ ад самага пачатку свайго жыцьця заўсягды ўсё тое, што рабілася ў душы яго, выліваў у песьні. Гэтая песьня станавілася люстрам душы яго, адбівала ў сабе і ўсё жыцьцё народу. Вось чаму і беларусы цяпер—у часе нацыянальнага адраджэньня, у часе шырокай культурна-нацыянальнай працы—павінны асабліваю ўвагу зьвярнуць на свае народныя песьні. Гляньма на адраджэньне іншых народаў: усюды ўбачым, што народнай песьні вызначана пачэснае месца, што над ёй працуюць, да яе зьвяртаюцца ўсе, хто хоча добра пазнаць свой народ. Напрыклад, у Фінляндыі кожны год нават спраўляюць сьвята песьні. Перш-на-перш павінны сабраць усе свае народныя мэлёдыі—тыя самыя, што пяліся нашымі бацькамі і дзядамі“³⁷). Рэдакцыя шмат разоў заклікала мясцовую інтэлігенцыю запісваць тэксты песень, мэлёдыі да іх, казкі, прыказкі, легенды, паданьні, вясельлі, хрэсьбіны і інш., дзякавала за прысланыя матэрыялы, заахвочвала да далейшага зьбіраньня і рэкомэндавала спосабы запісваньня. Яна лічыла, што „запісваць трэба не асобныя песьні, а ўвесь цыкль, г. зн., калі вясельныя, то папарадку ўсе вясельныя песьні; калі хрэсьбінныя, то ўсе хрэсьбінныя; таксама вяснянкі, жніўныя, купальскія ды іншыя. Пры запісваньні песень трэба кіравацца не граматыкай, а вухам, каб запісаць якраз так, як вуха чуе. Добра так-жа, калі хто ўмее, расставіць нагалоскі (ударэньні) над словамі“³⁸). Па думцы „Нашай Нівы“, навучная запісь вымагае: 1) запісваць слова ў слова так, як пьецца песьня, нічога не перарабляючы, не адкідаючы і не дадаючы, ды стараючыся аддаць у запісі выгавар у ўдарэньні; 2) словы незразумелыя для запісваючага або мала зразумелыя адзначыць і ў вынасцы запісаць, як іх разумее той, хто пье, гэтак сама рабіць трэба і з незразумелым сэн-

сам песьні, асобамі, упамінанымі ў песьні, а калі песьня гістарычная—то і тое, як разумее той, хто пяе, данае гістарычнае здарэньне; 3) пад кожнай песьняй павінна быць запісана—хто яе паяў, колькі яму гадоў, граматынасьць яго, селянін, мешчанін ці шляхцін, вёска, воласьць, павет, губэрня, дзе запісана

Cena asobnaho numeru 5 kap.

Род V.

Вільня, 25 (10) Lutaho (Fiewrała) 1910 h.

№ 9.

Naša Niwa

PIERŠAJA BIEŁARUSKAJA HAZETA Z RYSUNKAMI

Wychodzić što tydzień ruskimi i polskimi literami

Adres redakcii i administracii: Wilna, Wilenskaja wulica № 20

Cena z pieresyłkaj i dastastaŭkaj da chaty: na 1 h.—2 r. 50 k., na 6 mies.—1 r. 25 k., na 3 m.—65 k., na 1 mies.—25 k. Za hrancaj: na 1 h.—4 r., na 6 m.—2 r., na 3 m.—1 r. Pieramieŭna adresu—20 k.

Ć—czytać jak polskaje CZ Ś—czytać jak polskaje SZ

Pa anka ŭ pušcy Bielawiežskaj

Першая старонка „Нашай Нівы“ з фотографіяй з яе краянаўчых збораў.

песьня. Гэтак сама трэба апісаць і голас (ноту) песьні, хто яе дыктаваў і хто запісвае. Гістарычныя здарэньні і асобы, выступаючыя ў песьні, тыя, што паяць, могуць фальшыва тлумачыць, але трэба запісваць так, як тлумачыць той, хто пяе, бо з гэтага выяўляецца сьветагляд народу. Апрача ўсяго таго, што вышэй было сказана аб запісі песень, трэба яшчэ

запісваць, калі яна пецца, што хоча гэтай песьняй выказаць павец: смутак, радасьць, вясёласць і г. д. Песьні прысылайце ў рэдакцыю „Н. Н.“, мы збіраем матэрыялы гэтка, каб выдаць вялікую кніжку самім або пры помачы якога навуковага таварыства“³⁹). Адначасна з вывучэньнем фольклёру дарослых, „Наша Ніва“ клапацілася збіраньнем і дзіцячага фольклёру. „Сьпяванак для дзяцей з нотамі, а не дзіцячых гульняў“ ніхто яшчэ не апрацоўваў,—адзначала яна.—Усё гэта вельмі патрэбнае і трэба было-б апрацаваць, а як былі-б гатовыя рукапісы, то можа-б хто і знайшоўся-б, што выдаў-бы ўсё гэта“⁴⁰). Для інструктаваньня сваіх корэспондэнтаў газэта выбрала найлепшы спосаб: яна, напр., зьмяшчала апісаньне і тэкст якой-небудзь гульні і тут-жа прасіла зрабіць падобны запіс іншых гульняў або варыянтаў данай і такім чынам вучыла краязнаўчай працы не адно расказам, а і паказам.

Не абмяжоўваючыся толькі інструкцыйнымі радамі, „Наша Ніва“ зьмяшчала часамі розныя анкеты. Так, ёю была надрукавана анкета камісіі па складаньню этнографічных карт Расіі, што працавала ў складзе рускага географічнага таварыства⁴¹). Сваёй дапамогай апошняму газэта жадала выявіць і паказаць вучонаму сьвету этнографічныя межы Беларусі. Але яна, разам з тым, зьмяшчала анкеты і з мэтай збіраньня вестак для апрацоўкі іх беларускімі навуковымі сіламі. Дзьве з такіх анкет маюць яшчэ і мэтодычную, а ня толькі гістарычную вартасьць. Адна з іх, аб бэтлейцы, зьявілася ў выніку вялікай зацікаўленасьці „Нашай Нівы“ ў асобе пісьменьніцы Цёткі (А. Пашкевіч) беларускім народным тэатрам. „Бэтлейкі—гэта перажытак сярэднявяковага тэатру, так званай рэлігійнай драмы. Сярэднявяковы тэатр у нас, на Беларусі, шырока быў разьвіты, у ім ігралі сцэны жывыя людзі; засталіся тэксты ў беларускай мове. Дзеля гэтага вельмі важна запісваць усе тэксты, якія захаваліся,—гэты вельмі цэнны матэрыял да гісторыі беларускага тэатру“⁴²). „Вялікую заслугу зрабілі-б людзі (і) для народнай беларускай літаратуры, каб запісалі ўсё, што ведаюць аб бэтлейках, ясьлях, казе, мядзьведзю, цыганох і г. д., у каторых адбілася і этнографія нашага краю, і гумар, і псыхіка нашага народу“⁴³). „У казе, мядзьведзю засталіся перажыткі дахрысьціянскіх часоў; у гэтых гульнях, як у люстры, адбіваецца старасьвецкая паганская вера беларускага племені“⁴⁴). Каб сабраць увесь фактычны матэрыял, апрацаваць яго і выдаць, „Наша Ніва“ прасіла даць адказы на наступныя пытаньні: „1) Калі з бэтлейкай ходзяць: а) у якую пару і як доўга гэта трывае, б) у якія дні і ў якую пару дня; 2) як бэтлейку носяць: а) ці на руках, б) ці на колках, в) ці на возіках; 3) хто з бэтлейкай ходзіць: а) якога веку: старыя ці малыя, б) якога стану (саслоўе); 4) ці адзяваюць для гэтага асобнае адзеньне; 5) які даход дае бэтлейка: а) ці цэны за прадстаўленьне напярод вызначаны раз назаўсёды, б) ці ў

форме гасьцінца ад публікі; б) апісаць самую бэтлейку: а) як бэтлейка выглядае зверху, б) як у сярэдзіне; 7) прамерыць бэтлейку: а) даўжыню, б) шырыню, в) вышыню; 8) форма сьцен, страхі, ганку, вокнаў, дзввярэй і колькі ёсьць дзввярэй; 9) колькі мае паверхаў (этажоў); 10) з якога матэрыялу зроблена; 11) якія мае аздобы: а) якога колеру тыя аздобы, б) які рысунак (орнамант) аздоб, в) з якога матэрыялу аздобы; 12) ці ёсьць абразы: а) дзе яны панаклейваны, б) каго абразы прадстаўляюць; 13) сцэна (надта важна апісаць падзел сцэны): а) ці сцэна толькі адна, б) ці мо' падзелена на дзеве часьці, так што і на аднэй, і на другой палове ідзе ігра лялек, в) а мо' ёсьць тры: адна выклееная абразкамі (неба); другая— для ігры лялек; трэцяя— адкуль выходзяць чорт, сьмерць і др. (пекла); 14) лялькі; а) з якога матэрыялу, колькі іх, ці ўсе з аднакага, б) мо' чорт, сьмерць і др. з горшага; 15) ці хатняй работы, ці купленья: загранічныя, краёвыя: а) якія: з чаго і якога цьвету апрачкі; 16) калі ёсьць наклееныя бароды, вусы, валасы на галаве, то з чаго і якога цьвету; 17) кудою і якія лялькі ўходзяць і выходзяць; 18) мо' апроч лялек і жывыя асобы граюць, дык апісаць іх лічбу, выгляд і вопраткі; 19) запісаць, што гавораць у бэтлейцы (тэкст) слова ў слова, не зьмяняючы, хоць будуць спатыкацца словы непанятныя, бяз толку; 20) як словы перадаюцца: сьпевам, расказам; 21) хто іх кажа; 22) ці словы запісаны, ці друкаваны, ці гаворацца з памяці; 23) да якога стану, сказаўшы агулам, публіка належыць (шляхты, паноў, мужыкоў); 24) да якой забавы бэтлейкі можна прычысьліць: вясковай, дворнай, местачковай, школьгай; 25) адну і тую бэтлейку, калі можна, запісаць з розных часоў з усімі пераменамі; 26) запісваць і цяперашнія бэтлейкі і даўнейшыя; 27) запісваць хоць адрыўкі, часьці даўнейшых бэтлеек, хоць толькі апавяданьне (успамін) аб іх са слоў старых людзей; 28) запісаць імя, прозьвішча, век, заняцьце, вёску, расказчыка і запісчыка; 29) калі хто можа, дык вельмі добра сфотографавачь бэтлейку, зарысавачь орнаманты, зрабіць плян; 30) запісваць трэба і ўсе іншыя, якія спатыкаюцца, калядныя тэатры, пад якім бы яны названьнем ня былі. У ўсходняй часьці Беларусі бэтлейкі называюць яшчэ „верцепам“, іграюць „Цара Максімільяна“, „Ясьлі“, „Казу“, „Цыгана“, „Мядзьеведзя“ і др. Усё гэта вельмі важна запісаць падробна і ўсестаронна, не прапускаючы нічога; 31) мо' хто бараніў або бароніць хадзіць з бэтлейкаю; 32) ці можна апісаную бэтлейку, або хоць лялькі набыць і за колькі; 33) бэтлейкі трэба запісваць усялякія, у якой-бы яны мове ні спатыкаліся—беларускай, літоўскай, польскай, расійскай, латыскай“⁴⁵).

Такое-ж вялікае значэньне, як і зьбіраньне бэтлеек, для няпісанай гісторыі беларускай народнай культуры, па думцы газэты, мела і іншае тэматычнае зьбіраньне беларускай народ-

най творчасьці. „Наша Ніва“ прасіла ўсіх чытачоў і корэспондэнтаў „запісаць усё, што самі ведаюць ці могуць дапытацца ад сваіх суседзяў ды ў старых людзей аб зьмеях (вужох) і зьвязаных з імі забабонах, а так-жа казкі аб вужох і зьмеях, песьні аб зьмеях, гульні, у каторых ухадзіць пад якім-небудзь відам зьмей, вуж (яшчэр) і інш. Адказы (газэта прасіла) пісаць у такім парадку: 1) мясцовасьць, губэрня, павет, воласьць, сяліба і хто запісвае (імя, фамілія); 2) ці цяпер вужы яшчэ сустракаюцца ў вас, як яны выглядаюць і дзе жывуць. Ці гадуюць іх па хатах, а калі цяпер не, то ці даўней гадавалі; 3) ці вужы лічацца карыснымі, ці шкоднымі, чым карысны і чым шкодны. Ці забіваюць вужаў і чаму; 4) ці ёсьць у вашай ваколіцы камяні, званыя „зьмеявікамі“, як яны выглядаюць, што аб іх расказваюць людзі. А можа ёсьць камяні пад іншым названьнем ці саўсім без названьня з рысункам змея; 5) ці не сустракаюцца ў вашай ваколіцы крыжы прыдарожныя, крыжыкі і мэдалікі са зьмеямі, якія яны, і ці гэтыя крыжыкі і мэдалікі носяць на сябе, ці толькі пераховываюць і чаму; 6) якія варожбы і прыметы са зьмеяў сустракаюцца ў вас; 7) якія казкі расказваюць аб зьмеях і вужох, якія сустракаюцца прыказкі і песьні; 8) што кажуць аб жыцьці зьмеяў, іх нараджэньні, сьмерці, характары і абычаях“⁴⁶). Падобна гэтай анкетцы можна было апрацоўваць і іншыя тэмы з беларускай народнай творчасьці.

Адначасна з вывучэньнем апошняй „Наша Ніва“ вельмі клапацілася зьбіраньнем і вывучэньнем беларускай літаратуры, якая яшчэ ня мела свайго сталічнага цэнтру і таму ў большай меры, чым у іншых старонах, была распылена па Беларусі і разьвівалася ў краёвых культурных гнёздах.

„Усім вядома, што па нашых вёсках у тыя часы, калі было забаронена друкаваць беларускія кніжкі, хадзілі рукапісныя сшыткі з рознымі беларускімі вершамі, сатырамі і поэмамі. Хто іх пісаў і хто пашыраў—невядома было. Толькі на ўсякае выдатнае здарэньне ў жыцьці народу, у жыцьці грамады, ваколіцы, вёскі складаліся вершы і разыходзіліся перапісваныя з рук у рукі. Рэдакцыя „Нашай Нівы“ ад самага пачатку свайго жыцьця старалася збіраць гэту рукапісную беларускую літаратуру, і дагэтуль сабралася ня мала цэннага матэрыялу. Побач са зьбіраньнем рукапісаў нам удавалася вылаўліваць і імёны аўтараў. Аказваецца, што праз усё XIX стагодзьдзе беларускія пісьменьнікі ня зводзіліся: людзі пісалі і працавалі над разьвіцьцём беларускай літаратуры, над утрыманьнем беларускай сьвядомасьці. Хоць мы і ведаем колькі імён аўтараў, каторыя пісалі пабеларуску ў забароненыя часы, але па большай часьці людзі гэтыя ня жывуць ужо, і мы ня ведаем хто і што яны былі: ня маем іхніх біяграфій і партрэтаў. А дзеля таго, што гэта справа дужа важная для гісторыі беларускай літаратуры і для ўвекавечаньня імён бескарысных барцоў за нашу акра-

дзеную долю, зьвяртаемся да ўсіх нашых чытачоў найперш з паноўленай просьбай зьбіраць і прысылаць нам рукапісную літаратуру ды запісваць народныя поэмы са слоў, а пасля з просьбаю зьбіраць і прысылаць у рэдакцыю рукапісы, біографіі (жыцьцяпісаньні) і фотографіі саміх аўтараў. Можа аб кім з іх былі друкаваны якія весткі ці портрэты ў якіх часопісах ці кнігах—просім таксама паведаміць нас, а яшчэ лепей—прысылаць тыя друкі“⁴⁷). Так вызначала газэта задачы зьбіраньня беларускай літаратуры. Разам з тым, яна для орыентаваньня ў працы падавала сьпіс пісьменьнікаў, аб якіх трэба зьбіраць матэрыялы ў першую чаргу, і ўвесь час вяла чынную ўзаемаінфармацыю чытачоў аб атрыманых ёю і адшукваных матэрыялах. З усяго гэтага відаць, што „Наша Ніва“ зьбірала ня толькі музэй, а і навукова-краязнаўчы архіў і дасягнула ў гэтай справе значных посьпехаў.

Асаблівае значэньне ў галіне грамадзка-экономічнага вывучэньня краю мела дасьледваньне „Нашай Нівай“ хатніх раместваў і бюджэтаў. Адзначаючы вялікую рамесьніцкую працу беларускага селяніна, яе малапрыбытковасьць і незабясьпечанасьць новым начыньнем і школамi, а таксама шырокае разьвіцьцё раместваў за межамі і вялікае значэньне іх для Беларусі, „Наша Ніва“ прасіла прыслаць весткі аб стане раместваў на мясцох і свае парады, што да разьвіцьця іх, па такой анкетцы: „У вёсцы..., павету..., воласьці..., губэрні: 1) што вырабляюць у вёсцы (тут усё акуратна апісаць); 2) у якіх дварох, хатах, чым займаюцца. Колькі чалавек гэтым займаецца. З гэтага—колькі ўзрослых мужчын, кабет; падрусткаў: хлопцаў, дзяўчат; 3) ці гаспадары-рамесьнікі наймаюць помач, колькі плацяць і як (грашмі, адзежай, стравай); 4) ці часам няма хаўруснай работы, ці купляюць сыры матэрыял хаўрусам, ці кожны рамесьнік асобна; 5) у хаўрусе колькі людзей злучана, як гэта ўстроена, як вядуць рахункі; 6) дзе і які матэрыял купляецца да работы і па якой цане; 7) дзе прадаюць свой тавар і па якой цане; 8) ці тыя, што купляюць тавар, плоцяць грашмі, ці замяняюць на які другі тавар і на што; 9) ці ня прыходзіцца пазычаць грошы на рамясло. Калі пазычаюць, то ў каго і за які процант (грашмі, таварам і г. д.); 10) ці робяць на заказ, ці вывозяць на кірмашы, ці можа куды ў другое месца; 11) ці вырабы свае выстаўлялі на выстаўцы, калі так, то дзе, ці атрымалі нагаду і якую (грашмі, мэдаль, падзяку); 12) ці няма якіх спэцыяльных будынкаў ці інструмантаў да работы. Ці гэтыя будынкi і інструманты самi робяць, ці купляюць,—дзе і па якой цане; 13) як вялікі заробтак з продажу хатніх вырабаў; 14) ці ня памятаюць, як даўно пачалі займацца хатнім рамяслом і з якой прычыны; 15) ці тыя, што займаюцца хатнім рамяслом, маюць зямлю (колькі), сям'ю (колькі чалавек), ці займаюцца работамі круглы год, ці толькі ў вольны час (зімою, вясною); 16) ці, як пачалі займацца ра-

мяслом, у вёсцы лепш дзеецца, ці больш пачалі піць гарэлку; 17) ці рамясло разьвіваецца, ці зьмяншаецца і дзеля чаго гэта дзеецца; 18) ці рамеснікі хацелі-б злучыцца ў хаўрус, каб разам прадаваць тавары, разам купляць прылады. Можа маюць сваю думку ўстройства хаўрусу (апісаньне яе); 19) ці згадзіліся-б супольна з другімі прысылаць тавары на продаж у Вільню да магазыну і на якіх варунках; 20) ці на выстаўку хатняга рамясла ў Вільні прыслалі-б свае тавары і якія; 21) просім напісаць свой погляд на справу арганізацыі хатняга рамясла.

Увага. Адказваючы, просім пры кожным адказе ставіць нумар пытання, на якое даецца адказ⁴⁸). Сабраўшы патрэбныя весткі, газэта мелася пісаць вывады з іх. Тутака неабходна адзначыць рэзка практычны характар вывучэньня гэтага пытання. Такі-ж характар мела і вывучэньне бюджэтаў беларускіх сялян і настаўнікаў. Каб паставіць гэта пытаньне шырэй, „Наша Ніва“ мелася надрукаваць і разаслаць чытачом асобныя рахунковыя кнігі, у якія трэба было-б запісваць усе датычныя бюджэтаў даныя. У неабходнасьці такіх кніг газэта пераканалася пасьля атрымання з месц матэрыялаў аб бюджэтах.

У галіне прыродна-геаграфічнага вывучэньня краю праца была разгорнута „Нашай Нівай“ крыху меншая, але таксама вельмі важная. Яна часамі атрымлівала ня толькі пісьмовыя матэрыялы, але і рэчавыя, для азначэньня і скарыстаньня. Так, у адказ на прысылку Лушчака рэдакцыя паведамляла: „прысланыя камяшкі—гэта „міка“. У нас яна спатыкаецца ў жарстве і ў зямлі з выветраных каменных парод. Дробнымі зэрнам і яна саўсім бескарысная; дзе спатыкаецца вялікімі плітамі (на Урале), там яе лушчаць на тонкія лісьцікі і ўжываюць часам замест шыб у вокны, да керасінавых машынак і друг. дробных работ“⁴⁹). Другому мясцоваму краязнаўцу рэдакцыя пісала: „прышлеце кавалачкаў руды; пазнаем, калі жалезная“⁵⁰).

Такім чынам, „Наша Ніва“ не адмаўлялася ад надзвычайна складаных у той час прац па зьбіраньню і азначэньню матэрыялаў, а таксама—ад перапіскі аб іх. Асаблівую ўвагу газэта надавала зьбіраньню гербараў. „Работа дужа патрэбная і важная,—адзначала яна,—толькі побач засушанага лістка наклевайце і засушаную кветку; паперу бярэце да гэтага тоўстую і ня сшывайце адразу вялікай кніжкі, лепей колькі меншых—па карцін 30—40 у асобных вокладках кожная“⁵¹).

На дапамогу „Нашай Ніве“ ў справе зьбіраньня гербараў прышла менская „Лучынка“, якая зьмясьціла падрабязную захапляючую інструкцыю аб зьбіраньні гербараў—найкаштоўнейшага матэрыялу да беларускай ботанікі. Рэдакцыя „Лучынка“, падобна „Нашай Ніве“, абяцала дапамогу спецыялістых у справе лацінскіх азначэньняў расьлін, раіла азначаль-

нікі і г. д.⁵²). Крышку раней „Лучынка“ ўзьняла пытаньне аб сваясаблівым відзе жывых гербараў-квятнікоў. Яна заклікала дзяўчат заводзіць квятнікі-агародчыкі, тлумачыла, як гэта рабіць, і абяцала насеньне лепшым агародчыкам⁵³). З гэтага відаць, што „Наша Ніва“ зрабіла ў краязнаўчым стасунку моцны ўплыў на іншыя беларускія выданьні, якія па яе прыкладу пачалі клапаціцца аб пашырэнні краязнаўства. „Наша Ніва“ цікавілася таксама і ўсебаковым географічным апісаньнем Беларусі, у першую чаргу, зразумела, популярным. „Географія патрэбна паводле курсу міністэрскіх народных школ, — пісала яна. — Рысункаў як можна больш, але не фотографічных, а штрыхавых. Беларусь павінна быць апісана са стараны фізыка-геаграфічнай, з кароткім праглядам яе гісторыі, культуры, сучаснай этнографіі, эканоміі і грамадзянскага строю⁵⁴).

У галіне культурна-гістарычнага вывучэння краю „Наша Ніва“ асабліва клапацілася аб выяўленьні і ахове помнікаў старасьветчыны. Даўшы, напр., агляд курганоў Беларусі, як помнікаў нашай старасьветчыны, паведаміўшы аб тым, што знаходзілі ў курганох вучоныя, вытлумачыўшы вялікае значэнне курганоў для беларускай навукі, газэта заклікала: „браткі сяляне, шануйце гэтыя магілы-курганы, бо тут ляжаць косьці нашых дзядоў. Не разорвайце іх бяз лішняй патрэбы і не раскопвайце, бо гэта справа вучоных археолёгаў⁵⁵). Далей, „Наша Ніва“ цікавілася пахаджэннем беларусаў, збірала апавяданьні і ўспаміны аб паншчыне і г. д. Тутака, дарэчы, трэба адзначыць, што яна надрукавала першую беларускую гісторыю і што гэты факт у гісторыі беларускага культурна-нацыянальнага адраджэння меў вялізнае значэнне.

Такім чынам, з усяго вышэйсказанага відаць, што „Наша Ніва“ была першым беларускім краязнаўчым цэнтрам. Яна вызначала задачы беларускай краязнаўчай працы, друкавала парады, праграмы, інструкцыі і анкеты, зносілася з вялікім лікам мясцовых краязнаўцаў, старалася коардынаваць іх працу, атрымлівала масу краязнаўчых матэрыялаў з месц і ўтварала з іх агульна-беларускі музей і навукова-краязнаўчы архіў, арганізоўвала выстаўкі-конкурсы і г. д. Быць можа, не бяз уплыву ўсяго гэтага зарадзіліся памянёныя вышэй краязнаўчы студэнцкія арганізацыі: Беларускі навукова-літаратурны гурток, гурток для навуковага вывучэння Горадзеншчыны і гурток для вывучэння Беларусі і Літвы, якія ядналі выхадцаў з Беларусі. Прынамсі, „Наша Ніва“ змяшчала іх адозвы, раіла ім, дзе шукаць першых вестак аб Беларусі, якія неабходна мець перад пачаткам уласна дасьледчай працы і г. д., а яны з падзякаю прымалі ўсё гэта, як ад аўторытэтнай для іх установы. Значыць, апрача шматлікай сеткі мясцовых краязнаўцаў, „Наша Ніва“ мела і невялікую сетку краязнаўчых арганізацый. Пры такім стане рэчаў немагчыма абыйсьціся бяз зьездаў, і „Наша Ніва“ іх мела. Па яе ініцыятыве ўсе працаўнікі рэдак-

цы і некаторыя віленскія беларускія дзеячы запрашалі да сябе ў госьці на якое-небудзь сьвята мясцовых працаўнікоў, якія і прыяжджалі, і, такім чынам, адбываліся сваяасаблівыя нелегальныя зьезды.

Асаблівае значэньне краязнаўчай чыннасьці „Нашай Нівы“ складаецца з таго, што яна насуперак польскай і рускай краязнаўчай працы на Беларусі, якая мела мэтаю зьняволіць беларусаў або пад польскага пана, або пад рускага цара (што мы ўжо і адзначалі вышэй), распачала беларускую краязнаўчую працу з мэтаю нацыянальнага і соцыяльнага вызваленьня беларускага народу. Праўда, „Наша Ніва“ мела на ўвазе перш за ўсё нацыянальныя задачы; усё-ж і гэта было ва ўмовах царскага ладу даволі радыкальным. Царскі ўрад, як вядома, зачыніў газэту, але ня ўтрымаўся і сам. Пасьля Кастрычніка беларускія працоўныя масы па гэты бок мяжы разьвінулі нябывала шырокую краязнаўчую чыннасьць. Па той-жа бок мяжы польскія пань свой уціск, якім яны душылі беларускіх сялян у часы царскага ладу, узмоцнілі да нічым незахаванага грабжу і гвалту. Адзін з актыўнейшых працаўнікоў „Нашай Нівы“—Антон Луцкевіч—пасаджаны ў турму. Беларускае навуковае таварыства і памянёны музэй імя Яна Луцкевіча ў Вільні, дзе працавала „Наша Ніва“, пазбаўлены магчымасьці ня толькі працаваць, але і існаваць. „І таварыства і музэй ня маюць ніякіх фондушаў, рэчы, кнігі і дакуманты без апекі і патрэбнае аховы трухлеюць і гніюць (пакоі ўзімку не апальваюцца, ад чаго сырасьць ня выводзіцца)“⁵⁶) і г. д.

Такім чынам, толькі савецкая ўлада, заснаваная самімі працоўнымі, дала магчымасьць гэтым працоўным арганізоўвацца ў калектывы для навукова-дасьледчай працы. Ні стары царскі лад, ні сучасны буржуазны лад у Заходняй Беларусі не давалі і не даюць гэтай магчымасьці беларускім працоўным масам. Тыя польскія і рускія краязнаўчыя арганізацыі клясы капіталістых, якія былі да Кастрычніка і ёсьць зараз у Заходняй Беларусі, былі і стаяць на варце інтарэсаў свае клясы і не дапушчаюць у свае шэрагі ўсіх тых, хто хоча соцыяльнага і нацыянальнага вызваленьня беларускага працоўнага народу. Значыць, вывучэньне свайго краю з мэтаю палепшаньня свайго жыцьця можа ажыцьцяўляцца працоўнымі толькі ў сваіх краязнаўчых арганізацыях, якіх буржуазная ўлада не дазваляла і не дазваляе засноўваць. Толькі ў нас, дзе пануе ўлада саміх працоўных, маглі ўтварыцца першыя беларускія краязнаўчыя арганізацыі, і яны пачалі працаваць зразу-ж пасьля Кастрычнікавае рэвалюцыі, але ня ў Вільні і Менску, дзе яшчэ адчуваліся старыя традыцыі, а на мясцох.

Першымі, вядомымі нам, беларускімі, па мове і мэтах сваёй дзейнасьці, краязнаўчымі арганізацыямі зьяўляюцца: Смалярскі гурток краязнаўства, Слуцкая павятовая камісія

беларусазнаўства, гурток вывучэння Гомельшчыны, Віцебскае таварыства краязнаўства ды Хутарскі валасны гурток краязнаўства, аб якім, апрача факту існавання яго ў 1920 г., ніякіх вестак да гэтага часу яшчэ ня знойдзена.

Смалярскі гурток радзімазнаўства, б. Ігуменскага павету, больш-менш аформлена існаваў з 1918 да 1921 году. Ён склаўся з моладзі ад 17 да 22 год, якая прагавіта імкнулася да дасьледчай працы наогул і, асабліва, да вывучэння свайго краю. У процэсе апошняга ёй прыходзілася зусім самастойна здабываць і неабходныя мэтадологічныя веды. Часамі на гэта трацілася бясконца шмат часу, бо спэцыялістых, якія-б пажадалі дапамагчы, ня было бліжэй Менску, а апошні знаходзіцца на адлегласьці амаль 100 кілёмэтраў ад былога месца асяродку гуртка. Другою перашкодаю нормальнай дзейнасьці гуртка быў бягучы склад членаў яго. Только адзін ініцыятар яго заснаваньня заставаўся ў ім увесь час. Апрача таго, члены гуртка жылі ня бліжэй 5 кілёмэтраў адзін ад другога, а былі і за 30. Пабачыцца трудна было; а ў такой новай справе наогул і новай для членаў гуртка прыватна неабходны былі частыя сходы для абмеркаваньня самых рознастайных пытанняў дзейнасьці гуртка. Пра адсутнасьць сродкаў нечага і ўспамінаць; іх ня было. Здабыць іх была настолькі немагчымая справа, што на ўсім працягу працы гуртка пытаньне аб гэтым нікім і ні разу не паднімалася. Ня глядзячы на гэтыя няспрыяючыя ўмовы, моладзь ня траціла надзей і працавала.

Статут гуртка быў забраны жандарамі ў часе польскай окупацыі, калі ў кіраўніка яго зрабілі пошукі. Згодна статуту, гурток меў на мэце: а) распрацоўку пытанняў радзімазнаўства; б) дасьледваньне Ігуменскага павету і в) прапаганду ідэй радзімазнаўства сярод насельнасьці павету. Для рознага роду даведак кіраўнік гуртка меў невялічкую бібліятэчку, кніг на 20—30, якая складалася з брошуры Зьвягінцава аб радзімазнаўстве і школе, Тальгрэна — аб арганізаваным вывучэнні Фіншчыны, выданьняў Паўночна-заходняга аддзелу імператарскага Рускага географічнага таварыства, гісторыі Беларусі — Власта, „Нашай Нівы“ і да т. п. Апрача гэтага, члены гуртка маглі вольна карыстацца кнігамі з даволі багатай (для такой глушы) бібліятэкі аднаго прыхільніка працы гуртка і члена групы. Некаторыя члены гуртка мелі фотографічныя апараты.

Дзейнасьць членаў гуртка была даволі рознастайнай. Адным з іх была ўкладзена брошура „Радзімазнаўства і яго задачы, на 2-3 друкарскіх аркушох, якая была прынята пасля Акадэмічным цэнтрам Народнага камісарыяту асьветы для выданьня, але загінула ў часе эвакуацыі яго ў Смаленск. У галіне практычнага вывучэння краю было напісана комплекснае апісаньне б. Ігуменскага павету з дадаткам патрэбнага ілюстрацыйнага матэрыялу. Праз некаторы час гэта апісаньне чыта-

лася як залікавая праца па географіі ў доцэнта Азбукіна на Вышэйшых курсах беларусазнаўства ў Менску. Апрача гэтага апісаньня, быў сабраны багаты фольклёрны і фотографічны матэрыял, зроблены досьледы некалькіх вазёр і напісана іх апісаньне, напісана гісторыя окупацый і гісторыя нацыянальна-культурнага і рэвалюцыйнага руху на б. Ёгуменшчыне і г. д. Вядомы шэсьць экскурсій членаў гуртка па павету агульнай працягласьцю каля 1.000 кілёмэтраў. Популярызацыя ідэй радзімазнаўства асабліва шырока была пастаўлена сярод настаўніцтва. На хутарскіх валасных настаўніцкіх сходах, на Слабадзікім раённым (каля б. Ёгумену), у якім прымала ўдзел каля 8 валасьцёў, урэшце, на павятовых зьездах ставілася гэта пытаньне адначасна з пытаньнем аб неабходнасьці навучаньня ў школе на роднай мове. Дзякуючы таму, што настаўніцы і настаўнікі пасля вайны былі пераважна папоўны і паповічы і імі кіравалі эсэры і чорнасотнікі, гэта пытаньне, асабліва на павятовых зьездах, з трэскам правальвалі; нават не давалі гаварыць. Але знаходзіліся ўсё-ж такія, якія спачувалі пашырэнню памянёных ідэй, склад іх з часам пашыраўся, асабліва са зьменаю складу настаўніцтва наогул.

Аб зафіксаваньні свае працы ў друкаваным відзе гурток не асьмельваўся і марыць з прычыны браку сродкаў. Толькі некаторыя глухія водгукі працы членаў гуртка можна знайсці ў газэтных заметках і артыкулах, якія яны самі падавалі ў газэты адпаведна темам сваіх прац. Да іх належаць: „Возера Сяргеевічы“⁵⁷), „Наш уезд Озера“⁵⁸), „Па Беларусі вандраваньне“⁵⁹), „Вартасьці ў Ёгуменшчыне“⁶⁰), „Памяці Савіцкага“, „Коопэрацыя і пчалярства“, „На ўвагу мэліорацыйных коопэратываў“⁶¹), „Белапольская окупацыя Чэрвеншчыны“⁶²) і інш.

Усе члены гуртка былі сьвядомымі беларусамі і імкнуліся да таго, каб іх праца дапамагла зьменам існаваўшага ладу на карысьць шырокіх мас працоўных; з часам яны добра выявілі сябе на беларускай савецкай працы. Сваю працу гурток вёў выключна на беларускай мове, толькі ў неабходных выпадках перакладаючы свае паперы на іншыя мовы.

Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства была заснавана ў верасьні 1922 году пры павятовым аддзеле народнай асьветы і праз год, г. зн. у верасьні 1923 году, рэарганізавана ў Слуцкае павятовае таварыства краязнаўства; яна мела мэтай: а) апанаваньне старымі ведамі аб Беларусі, якія былі назапашаны да часу заснаваньня камісіі; б) распрацоўку мэтодычных пытаньняў выкладаньня комплексу ведаў аб Беларусі, г. зн. беларусазнаўства, у школах, і в) вывучэньне і дасьледваньне Беларусі, асабліва Слуцкага павету яе.

Глеба для дзейнасьці камісіі была ў пэўнай меры падрыхтавана краязнаўчаю працаю культурна-асьветнага таварыства пад назваю „Папараць-кветка“, што заснавалася ў 1918 годзе,

мела свае філіі на павеце— „Зарніца“ ў Старыцы, „Зорку“ ў Ліпніках і г. д. і выдавала часопісь „Наша Каляіна“. Таварыства ў адным Слуцку яднала звыш 150 чалавек. Краязнаўчая дзейнасць таварыства асабліва выявілася ў справе збірання фольклёру і папулярызацыі ведаў пра Беларусь шляхам распаўсюджання беларускіх кніг, якіх за кароткі час існавання таварыства было выдана праз філіі звыш 10.000. У 1920 годзе таварыства зачынілася. У павятовую камісію беларусазнаўства ўваходзіла некалькі былых членаў таварыства „Папараць-кветка“.

Павятовая камісія беларусазнаўства яднала выкладчыкаў прадметаў беларусазнаўства ў школах Случчыны, інспэктароў соцыяльнага выхавання і некалькі іншых асоб. Праца камісіі адбывалася ў двух кірунках: асветнага беларусазнаўства і ўласна краязнаўства. У першым кірунку дзейнасць камісіі выявілася, галоўным чынам, у скліканні сходаў камісіі і агульна-гарадзкіх і павятовых беларусазнаўчых конфэрэнцый. На іх, адпаведна вымогам часу і патрэбам асветнай працы Случчыны, заслухоўваліся даклады, якія маглі дапамагаць выкладчыку беларусазнаўства ў яго школьнай працы: аб творчасці Чарота, аб прозе Гартнага, аб стане Беларусі пасля Люблінскае вуніі, аб рэвалюцыйным руху на Беларусі і да т. п., а таксама даклады аб спосабах і задачах выкладання беларусазнаўства ў школе. Паваротнымі ў апошняй галіне былі агульна-гарадзкая беларусазнаўчая конфэрэнцыя 18 кастрычніка 1922 году і павятовая беларусазнаўчая конфэрэнцыя 15—17 студзеня 1923 году. У працы апошняй прымалі ўдзел усе выкладчыкі прадметаў беларусазнаўства поўных і няпоўных сямігодак Слуцкага павету ў ліку 27 асоб, прадстаўнікі камісарыяту асветы, інспэктары соцыяльнага выхавання і госьці. Былі абмеркаваны наступныя даклады: аб выкладанні географіі Беларусі, аб мэтадах выкладання гісторыі беларускае літаратуры, аб выкладанні гісторыі Беларусі, аб выкладанні беларускае мовы, аб пісьмовых працах вучняў на беларускай мове і інш. Конфэрэнцыя прызнала: а) тэрмін „беларусазнаўства“ ў стасунку да працоўнай школы на Беларусі лічыць архаічным і неадпаведным, разумеючы, што працоўная школа на Беларусі ўся наскрозь павінна быць пабудавана на прынцыпах радзімазнаўства. Тыя-ж прадметы, што мы выключна прывыклі разумець пад беларусазнаўствам, а іменна: беларуская мова, літаратура, географія і гісторыя Беларусі, зьяўляюцца, па думцы конфэрэнцыі, толькі часткаю беларусазнаўства і, як гэткія, не павінны выдзяляцца ў асобную групу, а павінны цесна злучацца з іншымі прадметамі і ўзаемна дапаўняцца. Загадчыкі школ і школьныя рады павінны няўхільна імкнуцца да таго, каб выводзіць нашу школу на шлях радзімазнаўства; б) пры выкладанні беларускай мовы ў малодшых групах грунтавацца на жывой народнай мове данае мясцовасці, дзе

знаходзіцца школа; в) усебаковае вывучэнне на лекцыях географіі прыродных багацьцяў краю і заняткаў насельнікаў яго павінна даць цвёрды грунт масам вучнёўскае моладзі для далейшай працы ў справе эканомічнага адраджэння свайго краю і г. д. Гэтыя думкі конфэрэнцыі побач з іншымі ўпяршыню сказалі мясцовае цвёрдае слова аб школьным краязнаўстве.

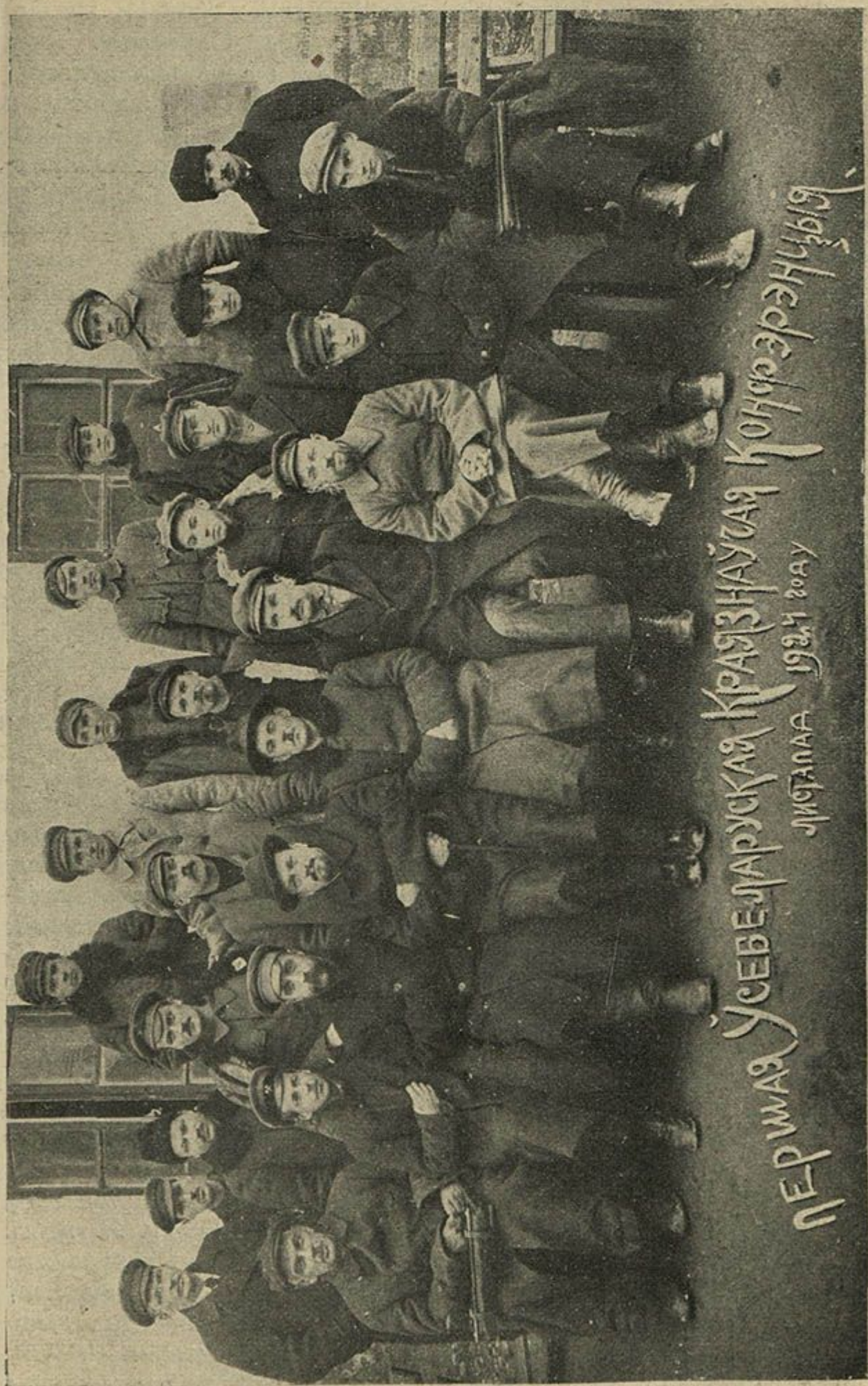
✓ Частка пастаноў конфэрэнцыі была апублікавана толькі ў верасні 1924 году ў № 3—7 „Бюлетэню офіцыяльных загадаў і паведамленьняў Віцебскага аддзелу народнае асьветы“ адным з кіраўнікоў яе.

Уласна краязнаўчая дзейнасьць Слуцкай павятовай камісіі беларусазнаўства выявілася ў заслухоўваньні дакладаў, як і ў галіне школьнага краязнаўства, выпрацоўваньні анкет і праграм, організаваньні музэю, наладжаньні экскурсій, папулярызаваньні ідэй краязнаўства і г. д. З прычыны адсутнасьці ў Слуцку патрэбных архіваў і бібліотэк, а таксама неабходнасьці ўсебакова ведаць Случчыну для беспамылковага будаваньня яе новага жыцьця, камісія ўсю сваю ўвагу сконцэнтравала на вывучэньні сучаснага ёй стану Случчыны ў самых розных галінах да вывучэньня стану помнікаў старасьвецчыны ўключна. Адпаведна гэтаму, на сходах камісіі абмяркоўваліся наступныя даклады: „арганізацыя і плян Слуцкага музэю радзімазнаўства“, „як організаваць школьныя радзімазнаўчыя музэі“, „школа на Случчыне“, „Слуцкія паясы“, „соцыяльнае выхаваньне на Случчыне“, „старажытнасьці Случчыны, вывучэньне беларускага мастацтва наогул і народнага мастацтва Случчыны прыватна“ і да т. п. Кароткі зьмест гэтых дакладаў пазьней друкаваўся ў газэце „Савецкая Беларусь“⁶³).

Для зьбіраньня патрэбных матэрыялаў камісія організаўвала экспэдыцыі. З іх асабліва багатыя вынікі дала экспэдыцыя для зарысоўваньня народнага орнамэнту, што зрабіла звыш 2.000 зарысавак, якія прадстаўляліся на ўсесаюзную сельска-гаспадарчую і саматужна-прамысловую выстаўку. Фактычнае кіраўніцтва Слуцкай павятовай сельска-гаспадарчай выстаўкай з этнографічным аддзелам у 1923 годзе належала таксама камісіі беларусазнаўства.

Запісваньне фольклёру рабілася настаўнікамі і вучнямі і на мясцох, і запісы прысылаліся ў камісію. Камісія рассылала часамі анкеты і атрымлівала з месц на іх адказы. Камісіяй-жа быў організаваны шэраг экскурсій з розных месц павету ў Слуцк і са Слуцку на павет.

Для організаваньня музэю была вылучана асобная падкамісія. У першую чаргу ёю зьбіраліся рэчы, якія маглі зьнікнуць: партрэты князёў Алелькавых, рукапіснае старасьвецкае евангелье, старасьвецкая рыза, шытая золатам і срэбрам, карціны выдатнага мастака Катарбінскага і да т. п. Бібліотэка пры музэі складалася з каштоўных старасьвецкіх кніг. Амаль усе памянёныя рэчы і кнігі былі пазьней забраны ў Менск

ПЕРШАЯ УСЕВЯЛАРСКАЯ КРАЗНАУСАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
АСТАНА 1924 года

у дзяржаўны музей і дзяржаўную бібліотэку. Але гэта быў толькі адзін бок музейнага будаўніцтва. Камісія лічыла, што музей павінен усебакова адлюстроўваць Случчыну. Таму асаблівую ўвагу падкамісія звярочвала на зьбіраньне этнографічных і прыродазнаўчых экспонатаў, якіх быў сабраны к палове 1923 году значны лік. Пад кіраўніцтвам падкамісіі пачаў засноўвацца шэраг валасных радзімазнаўчых музеяў—у Грозаве, Леніне і інш. Апрача таго, падкамісія клапацілася аб ахове мясцовых помнікаў старасьветчыны, якімі так багата Случчына.

Популярызацыя ідэй краязнаўства і працы самой камісіі рабілася членамі камісіі шляхам азнаямленьня шырокіх мас з яе працаю праз кругабжны друк і даклады на сходах настаўнікаў, комсамольцаў, вучняў, піонэраў і да т. п. На валасьцях было зроблена звыш 40 такіх дакладаў інспэктарам соцыяльнага выхаваньня, членам камісіі. Для пашырэння вуснай прапаганды сваіх ідэй і ведаў аб сваім краі было ўтворана асобнае лектарскае бюро камісіі. Яно наладзіла шэраг лекцый у горадзе, а таксама некалькі на розных кірмашох у Слуцку.

На ўсім працягу сваёй дзейнасьці камісія трымала моцную сувязь з пявятовым зямельным аддзелам, мясцовымі тэхнікумамі і інш. установамі, што значна палягчала яе працу.

Аб працы камісіі ў свой час друкавалася ў „Полымі“⁶⁴) і „Савецкай Беларусі“⁶⁵).

У верасьні 1923 году, дзякуючы таму, што пільная патрэба вырашэньня тэрміновых пытанняў асьветнага краязнаўства была задаволена папярэдняй працай камісіі, яна рэарганізавалася цалком у навукова-дасьледчую арганізацыю—Слуцкае павятовае таварыства краязнаўства. Глеба для існаваньня таварыства была ўжо настолькі падрыхтавана, што на першым месяцы яго існаваньня ў склад яго ўвайшло больш за 100 чалавек розных працаўнікоў. Статут таварыства быў зацьверджаны аддзелам народнае асьветы і праца, распачатая папярэдняй камісіяй, значна ажывілася. Але-ж хутка надышоў прыпынак яе. Да лістапада месяца ўсе асобы, якія стаялі на чале камісіі, у тым ліку і загадчык музея, пакінулі Слуцк. Краязнаўчая праца зусім спынілася аж да вясны 1925 году, калі адбыўся сход зацікаўленых асоб у Слуцку і заснаваў Слуцкае акруговае таварыства краязнаўства. Летам праца новага таварыства зноў спынілася і аднавілася толькі 22 лістапада 1925 году. З гэтага часу да ліквідаваньня Слуцкае акругі дзейнасьць таварыства была вельмі жвавай. Урэшце, таварыства было рэарганізавана ў Слуцкае раённае таварыства краязнаўства адпаведна адміністрацыйнаму прынцыпу краязнаўчага раёнаваньня БССР. Гэта таварыства з посьпехам працуе да гэтага часу, пашырыўшы і дзейнасьць, і свой музей.

Гурток вывучэння Гомельшчыны заснаваўся 29 сакавіка 1923 году. Ён яднаў студэнтаў дзяржаўнага інстытуту сельскай гаспадаркі, а пасля і студэнтаў дзяржаўнага універсітэту. Амаль усе члены гуртка паходзілі з Гомельшчыны. Гурток меў мэтай ўсебаковае вывучэнне апошняй. Зімою члены гуртка мэтодологічна падрыхтоўваліся пад кіраўніцтвам спецыялістаў, для чаго адбываліся сходкі, а летам працавалі дома над непасрэдным вывучэннем свайго краю. Членаў гуртка налічвалася каля 30 чалавек. Ёх сіламі была зроблена значная праца па збіраньню прыродазнаўчых, культурна-гістарычных і грамадзка-эканамічных матэрыялаў для пазнаньня Гомельшчыны. Але дзейнасць гуртка адбывалася ў вельмі няспрыяючых аб'ектыўных умовах, з якіх галоўнаю перашкодаю працы была адсутнасць сродкаў і беднасць студэнтаў. Да гэтага далучалася адсутнасць арганізацыйнага цэнтру летам, калі ён для гэткай арганізацыі асабліва патрэбны. Усё гэта спрычынілася таму, што гурток пад канец 1925 году зачыніўся.

Шэраг іншых гурткоў, што ядналі для краязнаўчай працы студэнтаў нашых вышэйшых школ, як, напрыклад, фаўністычны, флёрыстычны і інш., не маглі лічыцца беларускімі і, прабыўшы доўгі час у стадыі арганізаваньня, зачыніліся, ня даўшы амаль ніякіх вынікаў свайго існаваньня. Нормальная краязнаўчая дзейнасць нашага студэнцтва наогул пачынаецца з часу заснаваньня таварыстваў краязнаўства пры дзяржаўным універсітэце і дзяржаўным ветэрынарным інстытуце ў канцы 1926 г.

У канцы 1923 году пачалася ў Віцебску праца па арганізацыі Віцебскага таварыства краязнаўства пры губэрскім, а пазьней акруговым аддзеле народнай асьветы. Самы разгар арганізацыйнай працы быў ужо ў першай палове 1924 году. Быў прыняты статут таварыства і распрацаваны плян працы, па вылучаных папярэдніх нарадаў па арганізаваньню таварыства сэкцыях: прыродазнаўча-геаграфічнай, эканамічнай, культурна-гістарычнай і этнографічнай. Асабліва цікавым пунктам пляну працы этнографічнай сэкцыі было вывучэнне гаворак Віцебскай губ. і ўкладаньне слоўніка дыялектаў заходняй і ўсходняй частак Віцебскае губ. Часовае праўленьне таварыства распрацавала каштарыс, якім прадугледжвалася вельмі шырокая навукова-дасьледчая, выдавецкая і папулярна-адукацыйная праца. Была завязана сувязь з Інбелкультам і Камісарыятам асьветы. Статут таварыства быў пададзены праз губэрскі аддзел народнае асьветы ў Прэзыдыум губэрскага выканаўчага камітэту, а пасля праз павятова аддзел народнае асьветы ў прэзыдыум павятова-гарадзкага выканаўчага камітэту на зацьверджаньне, у чым першым і другім было некалькі раз адмоўлена. Дзякуючы гэтаму і іншым няспрыячым умовам дзейнасць таварыства так і не распачалася. Толькі ў пачатку верасьня 1924 году было заснавана ў Віцебску Віцеб-

скае акруговае таварыства краязнаўства, якое з посьпехам працуе да гэтага часу.

- Увагі: 1) Пар. Дневник заседаний комиссии для разбора, приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музее древностей. Вильна, 1865, ст. 2 і наст... 2) Записки Северо-Западного Отдела императорскаго русскаго географическаго Общества, кн. 1. Вильна, 1910, ст. 16. 3) Тамсама, ст. 3 вкладки. 4) Тамсама. 5) Тамсама. 6) Тамсама. 7) Тамсама. 8) Тамсама, ст. 7, 8. 9) Тамсама, ст. 279. 10) Тамсама, кн. 3. Вильня, 1912, стар. 393. 11) Минская старина, вып. 1. Минск, 1909, ст. 3, 4. 12) Тамсама, ст. 149. 13) Тамсама, ст. 151. 14) Записки Северо-Западного Отдела императорскаго русскаго географическаго общества, кн. 1, Вильна, 1910, ст. 232. 15) Минская старина, вып. 1. Минск, ст. 79. 16) Тамсама. 17) Труды Витебской ученой архивной комиссии, кн. 1. Витебск, 1910. 18) Полоцко-Витебская старина, кн. 1. Витебск, 1911. 19) Центра-архіў. Дело Минскаго губернскаго по делам об обществах присутствия. Об исключении из состава частных обществ неприятельских подданных. 20) Белорусский научно-литературный кружок студентов С.-Петербургскаго университета. СПб, 1913, ст. 9. 21) Тамсама. 22) Тамсама, ст. 12. 23) Тамсама, стар. 11. 24) Наша Ніва. Вильня, 1914, № 16. 25) Тамсама, 1911, № 14. 26) Тамсама, № 41. 27) Тамсама, 1913, № 40. 28) Тамсама, 1911, № 14. 29) Тамсама, № 47-48. 30) Тамсама, 1910, № 19. 31) Тамсама. 32) Тамсама, 1912, № 40. 33) Тамсама. 34) Тамсама, 1909, № 15. 35) Тамсама. 36) Тамсама, 1912, № 9. 37) Тамсама, 1910, № 34. 38) Тамсама, 1912, № 9. 39) Тамсама, 1913, № 20. 40) Тамсама, 1912, № 40. 41) Тамсама, 1913, № 38. Камісія ў сваіх картках прасіла даць адказы на наступныя пытаньні: 1) як і з якога матэрыялу робяць ніжнюю і верхнюю мужчынскую вопратку—кашулю, нагавіцы, сьвітку; 2) як і з якога матэрыялу робяць доўгую і кароткую жаночую вопратку—кашулю, сьвітку, каптан, гарсэцік, спадніцу і хвартух і якія на іх украшэньні; 3) як і з якога матэрыялу робяць мужчынскую і жаночую зімовую вопратку; 4) апісаць мужчынскія і жаночкія зімовыя і летнія галоўныя ўборы; 5) прычоска і ўбор валасоў у мужчын і кабет; 6) мужчынская і жаночкая вопратка ніжэй кален і абутак; 7) дзіцячая вопратка; 8) мужчынскія і жаночкія дамавога вырабу ўборы шыйныя, вушныя, на рукі, на ногі, на пояс і на грудзі; 9) народная тэхніка: агонь і якія ўжываюцца матэрыялы для атапленьня і асьвятленьня, выраб гліны і каменю, выраб матэрыялаў, выраб скацінных матэрыялаў; 10) промыслы: паляўніцтва, рыбалоўства

і зямляробныя прылады; 11) стравы і прыправы да іх; 12) спосабы пераезду па сушы; 13) будаўніцтва, хаты і распалажэньне сяліб у вёсцы; хата і яе ўстройства—страха, памост, столь, вокны; варыўня, лазьня, сьвіран, гумно і іх устройства. 42) Тамсама, 1912, № 4. 42) Тамсама, 1910, № 44-45; 44) Тамсама, 1912, № 4. 45) Тамсама, 1910, № 44-45; 1911, № 51-52 і асобны адбітак: „праграма для зьбіраньня матэрыялаў аб бэтлейках на Беларусі“. 46) Тамсама, 1914, № 6. 47) Тамсама, 1913, № 37, 38. 48) Тамсама, 1911, № 8, дадатак. 49) Тамсама, 1913, № 15. 50) Тамсама, 1908, № 24. 51) Тамсама, 1913, № 15. 52) Лучынка. Менск, кн. 5. 53) Тамсама, кн. 4. 54) Наша Ніва. Вільня, 1912, № 40. 55) Тамсама, 1909, № 39. 56) З прыватнага ліста аднаго польскага культурнага працаўніка. 57) Беларусь. Менск, 1919, № 21. 58) Голос труженика, Игумен. 59) Беларусь. Менск, 1920, №№ 114, 134, 139. 60) Савецкая Беларусь. Менск, 1921, № 95. 61) Тамсама, 1922, № 190. 62) Тамсама, 1924, № 158. 63) Тамсама, 1923, №№ 116, 150. 153 і інш.; 1924, №№ 105, 197, 198 і інш.; 1925, № 219 і інш. 64) Польша. Менск, 1923, № 2, ст. 133. 65) Менск, 1922, №№ 243, 282 і інш.; 1923, №№ 24, 27, 72, 114, 115, 124, 138, 149, 181, 290 і інш.

СУЧАСНЫ СТАН КРАЯЗНАЎСТВА.

Краязнаўства
ў БССР.

Пераважная большасць беларускіх краязнаўчых арганізацый заснавалася ў 1924-25 акадэмічным годзе. У 1927 годзе канчаткова аформілася іх арганізацыйнае аблічча. Нізавою краязнаўчай арганізацыяю зьяўляецца гурток краязнаўства. Ён мае мэтаю ўсебаковае вывучэнне адносна невялікай тэрыторыі—гораду ці часткі раёну. Дзейнасць гурткоў яднаецца раённым таварыствам краязнаўства, якое мае мэтаю ўсебаковае вывучэнне раёну. Урэшце, трэці від арганізацыі, акруговае таварыства краязнаўства, мае мэтаю ўсебаковае вывучэнне і дасьледваньне акругі. Раённае і акруговае таварыствы атрымалі сваю назву ад тэрыторыі, якую яны вывучаюць. Апрача названых, існуюць яшчэ гурткі краязнаўства ў школах і тэхнікумах і таварыствы краязнаўства ў Дзяржаўным унівэрсытэце і Дзяржаўным вэтэрынарным інстытуце. Яны таксама маюць мэтаю ўсебаковае вывучэнне паасобных краёў Беларусі.

Калі на працягу папярэдняга году краязнаўчай справа Беларусі характарызавалася ў першай палове году пераважна зьбіраньнем індывідуальных краязнаўчых сіл у колектывы, аб'яднаньні і ў другой—аформленьнем краязнаўчага руху, дык у пачатку гэтага году рабілася далей гэтае аформленьне, а канец прайшоў пад знакам апанаваньня мэтодологіяй краязнаўства. Дасьледваньні, экспэдыцыі, экскурсіі, арганізацыя музэяў і інш. таксама мелі месца ў краязнаўчай справе, але не зьяўляюцца ўласьцівымі ў дзейнасці ўсіх краязнаўчых арганізацый. Зразумела, паказаны процэс арганізацыйнага аформленьня краязнаўчага руху яшчэ ня скончыўся, а азнамленьне з мэтамі дасьледваньня і вывучэння краю толькі пачалося. Так што дзейнасць сеткі ў будучым змушана будзе ісьці ў гэтым кірунку з тым, каб даць масавую краязнаўчую творчасць—вывучэнне краю.

Матэрыяльная база краязнаўчых арганізацый трохі палепшылася, але ня ўсюды аднолькава. Ёсьць часамі і пагоршаньні. Агулам, у 1925-26 ак. годзе краязнаўчыя арганізацыі мелі 4.615 р. 71 к., у 1926-27—8.500 руб. і ў 1927-28—10.572 руб.

Зразумела, гэта далёка ня тое, што трэба было-б, але ўсё-ж у пэўнай меры задавальняе першапачатковыя патрэбы.

Усіх краязнаўчых арганізацый, якія вядомы ЦБК, налічвалася 240, а на 1 студзеня 1928 г. было 301, з ліку якіх: акруговых таварыстваў краязнаўства—8, раённых таварыстваў краязнаўства—100, гурткоў краязнаўства—96, школьных і тэхнікумаўскіх гурткоў і таварыстваў краязнаўства ў вышэйшых школах—97. На першым-жа зьездзе лічылася 167 арганізацый. Ня гледзячы на тое, што частка арганізацый памерла, а другая частка зьлілася з іншымі арганізацыямі, лік краязнаўчых аб'яднаньняў, як бачым, павялічыўся к 1927 г. на 73 арганізацыі, а к 1928 г. яшчэ на 61. Гэта сьведчыць аб тым, што рост краязнаўчай справы яшчэ ня скончыўся і адбываецца шляхам павялічэньня нізавых і школьных гурткоў.

Амаль што такі самы малюнак з лікам членаў: у 1926 г. іх налічвалася 4.314, у 1927—9.637 і к 1928—10.510 чал. Па партыйнасьці, нацыянальнасьці і профэсіі лік членаў краязнаўчай сеткі на 1 студзеня 1928 году падзяляўся наступным чынам: членаў і кандыдатаў КП(б)Б—8 проц., членаў ЛКСМБ—11,7 проц. і непартыйных—80,3 проц.; беларусаў—81 проц., яўрэяў—14,4 проц., палякаў—1,3 проц., вялікарусаў—2,2 проц. і іншых—1,1 проц.; асьветнікаў—60 проц.; іншых профэсій—13 проц. і студэнтаў і вучняў—27 проц.

Такім чынам, склад нашых арганізацый расьце правільна: павялічваецца лік членаў і кандыдатаў КП(б)Б і ЛКСМБ, вучняў і нацыянальных меншасьцяў. Праўда, краязнаўчая праца сярод яўрэйскай і польскай насельнасьці пачалася пазьней, але ўсё-ж яна пасьпела ахапіць даволі значны лік насельнікаў, павялічэньне якога, як і ліку краязнаўцаў наогул,—чарговая задача мясцовых арганізацый. Павялічэньне гэта павінна адбыцца пераважна за кошт сялян, работнікаў, а таксама членаў розных профэсіянальных саюзаў. Трэба таксама клапаціцца, каб настаўніцтва не адыходзіла ад працы; пакуль што лік настаўнікаў у краязнаўчых арганізацыях стаў зьмяншацца.

Разам з колькасным ростам вызначаецца і якасны. У 1927-28 ак. годзе лік асоб, што зрабілі тую або іншую краязнаўчую працу, павялічыўся з 1.334 чал. да 1.491. Вялікую арганізацыйна-краязнаўчую працу праводзіла тая частка актыўнай сеткі, якая была вылучана ў праўленьні краязнаўчых арганізацый. Праўда, здаралася, што ў склад апошніх уваходзілі асобы, якія зусім ня былі зацікаўлены пашырэньнем краязнаўчай справы, але з гэтым вялося змаганьне самімі членамі арганізацый. Уся краязнаўчая праца сеткі выконвалася членамі яе па прынцыпу самаахвотнасьці і ў асноўным задавальняла саміх працаўнікоў. Там, дзе былі адпаведныя ўмовы, асабліва ў краязнаўчых арганізацыях акруговых цэнтраў, праца вялася па сэкцыях. Апошнія ў 1926-27 ак. годзе былі самыя розныя: этнографічна-гістарычныя, эканамічныя, прыродазнаўчыя, гістарычныя, прыродна-геаграфічныя, яўрэйскія і інш. Практыка

паказала, што лягчэй падзяляць працу інакш, і ў новых статутах былі вызначаны наступныя сэкцыі: культурна-гістарычная, прыродна-геаграфічная, грамадзка-эканамічная, яўрэйская, польская і латыская. Калі няма адпаведных умоў для ўсіх—працуе некалькі сэкцый. У складзе сэкцый працуюць камісіі.

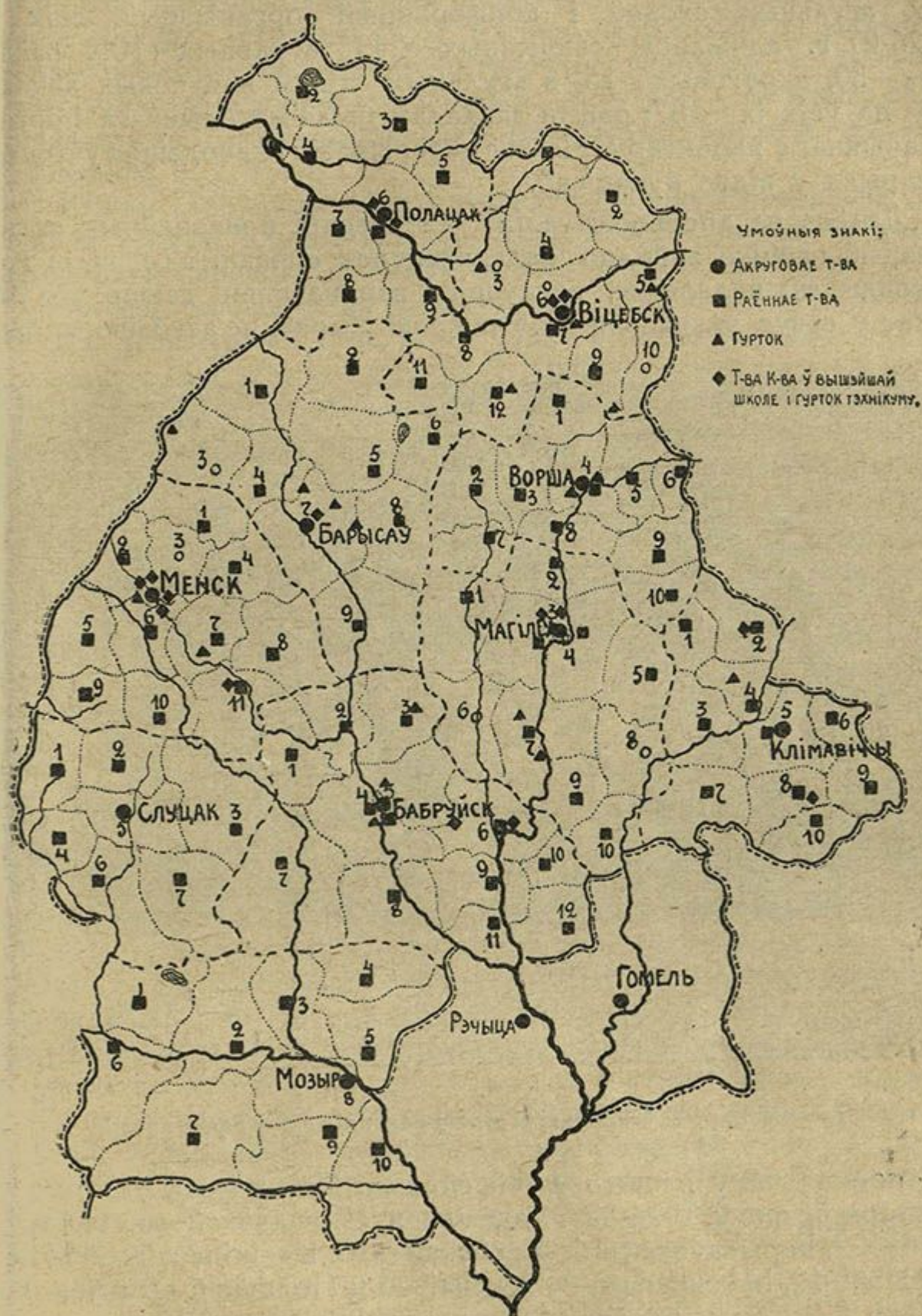
Сувязь мясцовых краязнаўчых арганізацый з савецкімі, профсаюзнымі, грамадзкімі і партыйнымі ўстановамі і арганізацыямі наладзілася, і краязнаўчыя аб'яднанні цалком пранікліся неабходнасцю гэтай сувязі. Яна выяўлялася ва ўзаемным прадстаўніцтве, дачы даведак установам і арганізацыям і да т. п. На жаль, часамі з боку савецкіх і іншых устаноў (Лёзна, Высачаны) не ўстанавіліся сьведомыя адносіны да арганізацый. Наогул, у шмат якіх мясцох яшчэ патрэбна працаваць над заснаваньнем належнага грамадзкага зданьня навокал краязнаўчай справы.

Усе арганізацыі зразумелі неабходнасць плянаваньня свае працы, і апошняе часта захапляе іх настолькі, што частка арганізацый гады два ўсё ўкладае праз пэўны час новыя і новыя пляны, а выкананьне іх не пачынаецца. Самі па сабе пляны гэтыя бываюць і занадта ідэальныя, добрыя, дакладныя. Але большасць іх не абапіраецца на рэальныя магчымасьці і сілы свае арганізацыі. Перад укладаньнем сталага пляну не праводзіцца падлік краязнаўчых сіл, устаноў, літаратуры, аб'ектаў дасьледваньня і да т. п. Зразумела, і апошняю працу трэба праводзіць плянава. Але плян гэтае працы—часовы, плян першапачатковай працы, якая павінна быць папярэднікам сталай вытворчай працы.

Ніякая краязнаўчая дзейнасць немажліва без папярэдняга збору фактаў, матэрыялаў, колекцый, а значыць, і арганізаваньня мясцовага музэю. Колекцыянаваць, як вядома, можна ўсё: грошы, маркі, якія мелі зварот у даным краю; паштоўкі з відамі мясцовага краю; малюнкi, экслібрысы свайго краю; ботанічныя, геолёгічныя рэчы і г. д. Праўда, арганізаваньню музэяў перашкаджае адсутнасць памяшканьняў, але на першых часоках гэта не такая ўжо непераможная перашкода. Асобнае памяшканьне неабходна тады, калі ёсьць экспанаты і ў такім ліку, што ўжо не зьмяшчаюцца ў памяшканьні, дзе месціцца арганізацыя: хаце-чытальні, школе і да т. п. Музэі краязнаўчых арганізацый адчынены ў ліку 19 з 15.319 экспанатамі ў 19 уласных памяшканьнях.

Апрача музэйных збораў, арганізацыі за гэты час сабралі вельмі шмат розных матэрыялаў вельмі каштоўных для навукі; каля 150.000 картак-словаў мясцовай мовы; каля 30.000 фольклёрных запісаў; звыш 200 розных колекцый; звыш 600 апісаньняў; каля 2.000 запоўненых анкет і столькі-ж іншых матэрыялаў. Зразумела, што ў гэтых лічбах ня ўся праца магла быць улічанай, але і яны сьведчаць аб багатых выніках дзейнасці мясцовых арганізацый.

Краязнаўчы рух па сваёй прыродзе патрабуе, каб краязнаўчы процэс цалком адбываўся ня мясцох, каб арганізацыі не рабіліся простымі агентамі па збору матэрыялаў для цэн-

Карта краязнаўчых арганізацый БССР на студзень 1927 году.

тральных інстытуцый. Але пакуль што нашы арганізацыі яшчэ мала займаліся апрацоўкаю сваіх матэрыялаў, і гэта зьяўляецца іх чарговаю задачай. Частка матэрыялаў перадавалася

ў вышэйстаячую краязнаўчую організацыю ці непасрэдна ў Інбелкульт.

Апрача вышэйпаказаных матэрыялаў, шмат іх ёсьць у справах агульных сходаў і конфэрэнцый організацый, якіх у 1926-27 г. адбылося: сэкцыйных—243, агульных—100, раённых—30, акруговых—15, з агульным лікам навуковых дакладаў на ўсіх іх—187; рэшта дакладаў была мэтодычнага і організацыйнага характару. Частка матэрыялаў знаходзіцца ў організацыях у відзе рукапісаў.

Далёка не апошнюю галіну дзейнасьці краязнаўчых організацый павінна займаць падарожніцкая справа. Усе віды яе: экспэдыцыі, падарожы, экскурсіі і вандраваньні даюць вельмі шмат у сэнсе пазнаньня свайго краю. Умовы не асабліва спры-

Трэця Барысаўская акруговая краязнаўчая конфэрэнцыя.

ялі нормальнаму развою гэтай справы. Па акругах усіх відаў падарожніцтва ў 1926-27 г. адбылося: Аршанскай—6, Бабруйскай—22, Барысаўскай—6, Віцебскай—10, Калінінскай—2, Магілёўскай—19, Мазырскай—3, Менскай—13, Полацкай—1, а ўсяго толькі 82. Тым большую ўвагу павінны звярочваць краязнаўцы на гэты від працы. Краязнаўчыя аб'яднаньні павінны ўвесці іх у свой плян і надаць ім краязнаўчы ўхіл.

Рэалізацыя творчасці краязнаўчай сеткі, як справа новая, ня зусім здавалася яе запатрабаваньні. Гэтаму спрычыняўся і матэрыяльны стан організацый, іх беднасьць. У асноўным жа

рэалізацыя творчасці ішла па правільным шляху: выдаваліся рукапісныя часопісі гурткамі, часопісі на шапірографах і шклопісах—таварыствамі, выданьні звычайным друкарскім шляхам, таксама змяшчэньне сваёй прадукцыі ў мясцовых і цэнтральных газэтах, „Нашым Краі“ і інш. часопісях і выданьнях. Свае выданьні звычайным друкарскім спосабам у 1926-27 г. мелі тры акруговыя таварыствы. Нажаль, мясцовыя газэты надзвычайна мала змяшчаюць матэрыялаў краязнаўчых арганізацый.

Толькі папулярызацыя краязнаўчае справы створыць спрыяючыя ўмовы для дзейнасьці нашых арганізацый і прыцягне ў шэрагі апошніх шырокія масы. Паміж тым, гэта галіна дзейнасьці нашае сеткі ў наступным часе патрабуе асаблівае ўвагі, пашырэння і паглыбленьня. Популярызацыя рабілася часамі толькі шляхам дакладаў. Вусная, жывая сувязь вельмі карысная, але яна абслугоўвае толькі даную невялікую аўдыторыю. Да яе трэба далучыць пісьмовую папулярызацыю ў друку, а таксама інфармацыю аб сваёй дзейнасьці праз друк. Паміж тым, у 1926-27 годзе гэта галіна папулярызацыі краязнаўства была яшчэ амаль не разгорнута. Выпадковы характар насілі і мясцовыя краязнаўчыя выстаўкі, дапасаваныя да сваіх і іншых зьездаў, або звычайныя. Выданьне лістовак, паштовак з відамі мясцовага краю, яго помнікаў, прыроды, старасьветчыны і да т. п. зусім не адбывалася. А гэта—адзін з найгалоўнейшых відаў папулярызацыі краязнаўства і справы аховы помнікаў. Пакуль шырокія колы ня будуць ведаць помнікаў і цаніць іх, датуль нашы меры аховы не дасягнуць мэты. Справа-ж аховы помнікаў была наладжана незадавальняюча.

Умовы працы нашае сеткі былі далёка няспрыяючыя: адсутнасьць сродкаў, памяшканьняў, перагрузка членаў сеткі іншаю працаю і г. д. Галоўнаю-ж перашкодаю, хоць і выпадковаю, зьяўляліся памянёныя, часамі ня зусім сьвядомыя, адносіны мясцовых працаўнікоў да краязнаўства на мясцох.

„Наш Край“ у асноўным задавальняў сетку. У дэталях выявілася патрэба хаваць больш мэтодолёгічнага і арганізацыйна-мэтодычнага матэрыялу. Затое сетка слаба задаваляла „Наш Край“ сваім матэрыялам, інфармацыяй і інш.

Краязнаўчая сетка Аршаншчыны яшчэ патрабуе далейшай дзейнасьці над узмацненьнем узаемасувязі краязнаўчых аб'яднаньняў. Затое вытворчая дзейнасьць сеткі дала значныя вынікі. На месцы апрацаваны: „Гісторыя Воршы“. „Матэрыялы да гістарычна-археолёгічнае карты акругі“, „1905 г. на Аршаншчыне“, „Ворша ад XI да XVII сталецця“. „1863 г. на Аршаншчыне“, „Апісаньне Дубровенскага і Талачынскага р. р.“ і інш., частка якіх ужо зьяўлялася ў друку: у паасобных выданьнях, „Нашым Краі“, „Савецкай Беларусі“ і „Комуністычным шляху“; апрача таго, Праўленьнем акруговага

таварыства выданы свой зборнік прац „Аршаншчына“, ч. I, II і III. Матэрыялы пасылаліся таксама і ў ЦБК і Сельска-Гаспадарчую Акадэмію. Ля в. Кліднявічы, Дрыбінскага раёну, знойдзена вохра; на Друцкім замчышчы, Талачынскага раёну — дзіда; у в. Галалобаўцы таго-ж р. — скарб; ля в. Цюльніна Коханаўскага р., в. Ліцьвінава і в. Кабыльле, Ляднянскага р. рэшткі мамантаў; у Кабыльлі, Ляднянскага р. — цікавыя каменныя крыжы; на Карабанаўскіх хутарох, Дрыбінскага р. — сваеасаблівая вада і г. д. Выяўляліся архіўныя матэрыялы. Зроблены 2 экскурсіі па Воршы, некалькі па акрузе і 3 экспедыцыі на акругу для вывучэння выкапняў і старажытнасьцяў, а таксама — 1 на Далёкі Усход.

З раённых таварыстваў краязнаўства лепш за ўсіх працавала Ляднянскае. Сярэдне працавалі Багушэўскае і Талачынскае; што датычыцца іншых раёнаў, то там краязнаўчая праца ня мінула яшчэ свайго арганізацыйнага пэрыяду. Больш за ўсё раёнамі вядзецца зьбіраньне фольклёру і слоўнікавага матэрыялу. У гэтым кірунку на першым месцы стаіць Ляднянскае таварыства краязнаўства. Заснаваны пачаткі раённых краязнаўчых музэяў і шмат знаходак, асабліва скарбаў, прыслана ў Акруговы Музэй. Але дзякуючы адсутнасьці належных памяшканьняў, усе гэтыя знаходкі ня вывучаны.

Гарадзкая Аршанская краязнаўчая арганізацыя складалася з сэкцый: энтографічна-гістарычнай, прыродна-эканамічнай і яўрэйскай культуры. Польсэкцыя ў стадыі арганізацыі.

Сэкцыя яўрэйскае культуры таксама перажывала, галоўным чынам, сваю арганізацыйную пару. Распачаты працы па зьбіраньні помнікаў старажытнасьці і рэштак старадаўняй яўрэйскай культуры на Аршаншчыне. Пачалося вывучэньне колэнізацый яўрэямі Аршаншчыны, гісторыі яўрэйскай асьветы і рэволюцыйнага руху сярод яўрэяў Аршаншчыны. Самую большую працу прарабіла гістарычна-энтографічная сэкцыя, якая правяла падлік помнікаў старажытнасьці, мастацтва і быту. Усяго зарэгістравана больш 10 курганоў і гарадзішч, руіны аднаго замку, пяць замчышч, 10 цэркваў і кляштараў. Складаньне археолёгічнай карты і помнікаў старажытнасьці яшчэ не закончана, бо некаторыя мясцовыя арганізацыі да гэтага часу ня прыслалі неабходных матэрыялаў. Гістарычны заказьнік каля вёскі Чаркасава аслупаваны на плошчы 12 дзесяцін і туды ўжо адбываліся экспедыцыі і экскурсіі. Праведзена канцэнтрацыя архіўных матэрыялаў, запісана шмат новых слоў для слоўніка Аршанскай акругі і шмат сшыткаў з народнымі песьнямі, прыказкамі і прыпеўкамі накіравана ў ЦБК.

Прыродна-агрономічная сэкцыя ўсю сваю працу сконцэнтравала ў летні час каля Сельска-гаспадарчага музэю. Праводзіліся фэнолёгічныя назіраньні, прычым сабраны весткі аб зацвітаньні 140 відаў расьлін Аршанскай акругі, складзены гербары і вялося вывучэньне ітушак Аршаншчыны.

Галоўная ўвага была зьвернута на вывучэньне Дубровенскага раёну, у каторым, галоўным чынам, працавалі сілы Рабфаку. Пакуль што гэтая праца ня скончана і патрабуе далейшых досьледаў і самай пільнай увагі. Распачатае вывучэньне карысных выкапняў і мінэральных крыніц па акрузе прывяло да адшуканьня жалезнай руды ў Аршанскім, Круглянскім, Багушэўскім і Ляднянскім раёнах, пакладаў вохры і крэйды ў Дрыбінскім раёне і цэлы шэраг пакладаў розных глін у Дубровенскім, Ляднянскім, Копыскім раёнах. Некаторыя з гэтых глін ужываюцца сялянамі для фарбаваньня тканін. Дасьледаваньне тэхнікі сялянскае гаспадаркі не дало значных вынікаў. Усяго толькі быў заслуханы адзін даклад на гэтую тэму на агульным сходзе таварыства і 10 запоўненых анкет паслана ў Інбелкульт і Навуковаму таварыству па вывучэньні Беларусі пры Беларускай с.-г. акадэміі.

Было праведзена два агульных сходы гарадзкой краязнаўчай арганізацыі, а таксама дзьве акруговыя краязнаўчыя канфэрэнцыі і каля 10 раённых. Вылучаны Дубровенскі р., як тыповы, для ўсебаковага вывучэньня.

Праўленьне акруговага таварыства вяло інтэнсыўную працу па арганізацыйным аформленьні краязнаўчага руху акругі. Сувязь і кіраўніцтва былі больш пісьмовымі з прычыны недахопу сродкаў. Больш-менш шчыльная сувязь падтрымліва-

лася з Горацкай сельска-гаспадарчай акадэміяй, Ёнбелкультам і Акадэміяй навук СССР і Украінскай акадэміяй навук. Абмен выданнямі праведзены з краязнаўчымі арганізацыямі Масквы, Ленінграду, Пскова, Смаленску, Калугі, Пермі, Харкава, Кіева, а таксама з беларускімі краязнаўчымі арганізацыямі. Атрыманыя выданні розных краязнаўчых арганізацый у абмен на зборнік „Аршаншчына“ і іншыя выданні таварыства перададзены ў краязнаўчы аддзел Бібліотэкі дому асветы, бо свае бібліотэкі таварыства не арганізуе. Гэты краязнаўчы аддзел бібліотэкі дому асветы налічвае да 200 кніжак і брошур. Ёсць усе працы па беларусазнаўству, апісаньне б. Магілеўскай губэрні і краязнаўчыя часопісы: „Краеведение“, „Наш Край“ і пэрыодычныя выданні Украінскай акадэміі навук і розных краязнаўчых арганізацый.

У шэрагі краязнаўцаў пачалі ўцягвацца ня толькі члены саюзу працаўнікоў асветы, але і іншых саюзаў, а таксама і сяляне, комсамольцы, піонэры.

Інфармацыя аб дзейнасьці сеткі зьмяшчалася ў „Нашым Краі“, „Савецкай Беларусі“, „Звезде“, „Комуністычным шляху“, популярызацыя краязнаўства вялася шляхам дакладаў і ў мясцовай газэце.

Культурна-гістарычны музэй ня мае сродкаў і памяшканьня. Сельска-гаспадарчы—у нездавальняючым памяшканьні, як і архіў. Таму база для працы гарадзкой арганізацыі далёка ня зусім здавальняючая.

Арганізацыйны кругабег на Бабруйшчыне надта зацягнуўся, доўгі час ня было належнага кіраўніцтва з боку Праўленьня акруговага таварыства, а таксама нормальнай узаема-сувязі арганізацый, чаму і краязнаўчая прадукцыя сеткі і рэалізацыя яе значна слабейшыя, чым у іншых акругах. Да таго-ж, прадукцыя гэта мае выпадковы характар. Таварыства падрыхтавала да друку зборнік „Бабруйшчына“. Арганізацыя акруговага цэнтру складалася з сэкцый: гістарычнай, этнографічнай, эканомічнай, прыродазнаўчай, яўрэйскай і польскай, якія займаліся пераважна зьбіраньнем матэрыялаў. З раённых больш актыўнае Стрэшынскае таварыства, а з гурткаў—гурток Рагачэўскага пэдтэхнікуму. Праца Краснабераскага агротэхнікуму носіць больш беларусазнаўчы ўхіл. У акруговым горадзе гарадзкімі сіламі складзены багаты краязнаўчы музэй, які можа служыць прыкладам для іншых.

На Слуцчыне краязнаўства мае сваю доўгую гісторыю, але ў ёй былі пэўныя перапынкі. У гэтым годзе арганізацыя акруговага цэнтру складалася з сэкцый—музычнай, прыродазнаўчай, культурна-гістарычнай, этнографічна-эканомічнай—і прабавала арганізавацца юнсэкцыя з піонэраў і школьнікаў. У Слуцку праца ішла добра. Сіламі гарадзкой арганізацыі пры дапамозе раённых аб'яднаньняў утвораны добры краязнаўчы музэй. Вынікі працы краязнаўчае сеткі яшчэ не дру-

каваліся, але праца гэта даволі інтэнсыўная. З гурткоў гор. Слуцку вызначаецца гурток слцкіх агульна-адукацыйных курсаў. Праўда, сетка Слуцчыны яшчэ патрабуе і палепшання ўзаемасувязі.

На Віцебскай акрузе некаторыя раённыя таварыствы, як Віцебскае, Высачанскае, Лёзьненскае, амаль што зусім не працуюць. На акрузе лік гурткоў даведзены да 8, апрача школьных, якія існуюць амаль што пры ўсіх школах, але вельмі слаба сябе выявілі, як і памянёныя раённыя таварыствы.

Першая Мазырская акруговая краязнаўчая канферэнцыя.

Краязнаўчая арганізацыя акруговага цэнтру складаецца з сэкцый: эканомічнай, прыродазнаўчай, культ.-гістарычнай, сьветазнаўчай і яўрэйскай. Апошняя больш году—у стадыі арганізацыі. Ёсць пры Беларускай пэдагогічнай і Мастацкім тэхнікумах гурткі, вынікі дзейнасьці якіх невядомы. Таварыства вэтэрынараўнага інстытуту пасля доўгага перапынку аднавіла сваю дзейнасьць. У складзе-ж гарадзкой арганізацыі працавала бібліаграфічная камісія, якая склала карткавы бібліаграфічны каталёг Віцебшчыны. Праца сеткі зьвязвалася як з мясцовымі навукова-краязнаўчымі ўстановамі і арганізацыямі, так і Ёнбелкультам і Акадэміяй навук у Ленінградзе. Сувязь і кіраўніцтва акруговага таварыства былі добрымі. Працы, як і інфармацыі аб дзейнасьці сеткі, зьмяшчаліся

ў мясцовых і цэнтральных выданнях. Акруговым т-вам выданы: „Крашаніна“ (набіванка) Шлюбскага, „Крашаніна“—Фурмана, „Беларуска-расійскі слоўнічак“, „Беларуская архітэктура“ і „Віцебскі краёвы слоўнік“—Касьпяровіча, „Беларускае мастацтва“—Іпэля, „Эканомічны нарыс БССР“—Аўхімені, „Віцебск у гравюрах Юдовіна“—Фурмана, „Новая беларуская літаратура“—А. Багдановіча і зборнік „Віцебшчына“. Укладзена падарожная кніжніца па Віцебшчыне, што чакае друку. Праўленьнем зроблена спроба прыцягненьня працаўнікоў ня з Віцебшчыны для вывучэньня апошняй: Лунгерсгаўзэн (Горкі) узяўся даць геолёгічны агляд, Сьпіцын (Ленінград)—археолёгічны, Шыраеў (Крым, Алупка)—праца па мастацтву і г. д. Праўленьнем давалася шмат даведак аб мясцовым краі мясцовым савецкім і профсаюзным установам і організацыям, а таксама цэнтральным; прычым некаторыя члены таварыства прымалі сыстэматычны ўдзел у працы адпаведных камісій Інбелкульту. Сэкцыямі было праведзена некалькі экспэдыцый і экскурсій, а таксама лекцый і дакладаў.

У Гарадоцкім, Бешанковіцкім і Сураскім раённых таварыствах і ў Астравенскім гуртку краязнаўства заснаваны музэі; у Лёзьненскім і Азярышчанскім раённых таварыствах і ў Лаўжанскім гуртку сабраны гербары (зельнікі). Ва ўсіх організацыях заснаваны бібліятэкі. Сярод раённых таварыстваў асабліва ня вызначылася ніводнага. У патрэбных выпадках рабіўся агляд помнікаў старасьветчыны (Храпавіцкая царква, Маркаў кляштар і інш.) і рабіліся адпаведныя крокі да аховы іх. Праведзена 2 акруговых конфэрэнцыі і амаль ва ўсіх раёнах—раённыя. Палепшаньне матэрыяльнае базы дае мажлівасьць далейшага росту справы і зьнішчэньня шэрагу недахопаў краязнаўчага руху Віцебшчыны: слабой узаемасувязі організацый, бязьдзейнасьці часткі іх, слабасьці вытворчай працы на мясцох, бязплянавасьці, адсутнасьці належнага грамадзкага зданьня навокал справы, ня зусім сьвядомых адносін да справы некаторых працаўнікоў і г. д.

✓ Праўленьне магілеўскага акруговага таварыства краязнаўства, а таксама сэкцыі акруговага гораду: грамадзка-эканамічная, прыродна-геаграфічная, культурна-гістарычная—прарабілі спачатку вялікую працу. Апрача іх, былі слоўнікавая і па вывучэньню гораду і мястэчак камісіі, а таксама польская і яўрэйская сэкцыі. Слабей была пастаўлена праца на акрузе, дзе больш вызначыліся Прапойскае, Чавускае і Быхаўскае раённыя таварыствы краязнаўства. У горадзе працавалі гурткі пры тэхнікумах, якія далі багаты па ліку слоўнікавы матэрыял. Пасьля акруговай конфэрэнцыі справа палепшылася. Выданы першы том „Магілеўшчына“ і падрыхтаваны матэрыялы да другога тому.

Увосень краязнаўчая справа на Калініншчыне была значна падупала. У Клімавічах працавалі сэкцыі: гістарычна-археолё-

гічная, мовазнаўчая і прыродазнаўча-эканомічная. Больш сябе выявілі дзве першыя. Вылучаны для ўсебаковага дасьледваньня Расьнянскі раён. Раённае таварыства гэтага раёну, побач з Касьцюковіцкім і Хоцімскім, дало значныя вынікі свае працы. У Клімавічах ёсьць акруговы краязнаўчы музэй з 1.000 экспонатаў, а таксама ў Расьне з 500 экспонатамі і Хоцімску з 600 экспонатамі. Наогул, у іншых раёнах праца наладжана значна лепш, чым у Клімавічах. Узаемасувязь была больш-менш нормальнай, а з савецкімі і партыйнымі організацыямі—добрая.

Амаль што ў адзінай організацыі акруговага цэнтру—Мазырскай—быў правільны падзел на сэкцыі: культурна-гістарычную, прыродна-геаграфічную, грамадзка-эканомічную, польскую і яўрэйскую. Працы Мазырскага акруговага таварыства друкаваліся ў „Нашым Краі“, а інфармацыі ў мясцовым і цэнтральным друку. Падрыхтаваны да друку зборнік „Мазыршчына“. Кіраўніцтва з боку праўленьня акруговага таварыства было добрае. Наогул, сетка Мазыршчыны, апрача Слабодзкага і Калінкавіцкага раённых таварыстваў, уваходзіць у кругабег вытворчай працы: знойдзена жалезная руда, каолін, праведзена абсьледваньне тэхнікі ральніцтва ў 3 раёнах і г. д.

Праца на Меншчыне ажывілася з вясны 1926 г. Вытворчая праца пачалася ў пяці раёнах з 11, а таксама ў гуртках—Дукорскім, Польшпэдтэхнікуму і Белпэдтэхнікуму. У горадзе была арганізавана слоўнікавая камісія, якая апублікавала ў „Чырвонай Зьмене“ інструкцыю. Школьная сэкцыя прарабіла значную працу. Сувязь з раёнамі трохі палепшылася. У асноўным чарговая задача, якая стаіць перад менскім акртаварыствам, складаецца з арганізацыйнага ўмацаваньня сеткі і апанаваньня мэтодологіяй краязнаўства, пасля чаго ўжо наступіць вытворчая масавая праца. Сэкцыі акруговага цэнтру: культурна-гістарычная, прыродна-геаграфічная, грамадзка-эканомічная, школьнага краязнаўства і яўрэйская пачалі плянавую працу. Таварыства распачало працу па выданьню „Меншчыны“. Невялікая краязнаўчая праца пачалася пры пэдгабінэце Дому асьветы.

З краязнаўчае сеткі Барысаўшчыны гарадзкая краязнаўчая організацыя зьмяшчала вынікі свае дзейнасьці ў друку—пераважна ў „Нашым Краі“, а таксама паасобным выданьнем і ў сваёй часопісі „Наш раён“. У горадзе працавалі наступныя сэкцыі: школьнага краязнаўства, культурна-гістарычная, прыродазнаўчая, этнографічная, соцыяльна-эканомічная і яўрэйская. Першай сэкцыяй распрацаваны шэраг дакладаў і былі арганізаваны экскурсіі. Культурна-гістарычная, апрача дакладаў па сваёй спецыяльнасьці, узяла на падлік помнікі старасьветчыны і клапацілася аб ахове іх. Прыродазнаўчая сэкцыя распачала апісаньне прыроды Барысаўшчыны. Іншыя сэкцыі асабліва сябе ня выявілі. Зьбіраецца матэрыял да збор-

ніка „Барысаўшчына“, выдадзена часопісь на шклопісе. Пробавалі заснаваць музэй. З гурткаў на акрузе найбольш выявіўся Вяляціцкі гурток. Найбольш дзейнае Лепельскае раённае таварыства краязнаўства; яно выявіла сябе ў фэнолёгічных і мэтэаролёгічных нагляданьнях, апісаньнях курганоў і г. д. Знойдзена на акрузе руда і вохра, запісаны фольклёр, рабіліся экскурсіі. Узаемасувязь паміж організацыямі была слабатай, асабліва з боку месц.

На Полаччыне захапленне гарадзкой організацыі зборам Полацкага музэю мела тэндэнцыю звязіць ініцыятыву месцу ў справе організацыі сваіх музэяў. Полацкі музэй мае пераважна культурна-гістарычны характар. Гарадзкая організацыя складалася з сэкцыі гістарычна-археолёгічнай, этнографічнай, сельска-гаспадарчай і прамысловай, прыродазнаўчай, яўрэйскай і польскай. Апрача таго, існавалі камісіі па ўкладаньню краёвага слоўніка, па вывучэньню рэвалюцыйнага руху, школьнага краязнаўства і па вывучэньню вытворчых сіл Беларусі. Спачатку трохі выявіла сябе гістарычна-археолёгічная сэкцыя. Актыўней за ўсіх дзейнічала прыродазнаўчая сэкцыя, вынікі працы якой ёсьць у відзе колекцыі. (Наогул, вытворчая праца гарадзкой організацыі распачынаецца.) З раённых організацый найлепш працу паставіла Асьвейскае раённае таварыства краязнаўства, якое арганізавала музэй, сабраўшы досыць цікавыя экспанаты, і вядзе плянавае абсьледваньне раёну. Сталую працу распачалі Валынецкае і Вульскае раённыя таварыствы, пачынаецца праца ў Ветрынскім і Вушацкім раёнах. (Рэшта раённых організацый яшчэ перажываюць організацыйны пэрыод.) Сувязь паміж акруговым праўленьнем і раённымі організацыямі была надта слабая. (У Полацкім акругавым таварыстве заўважаецца недахоп падрыхтаваных працаўнікоў, якія-б маглі непасрэдна кіраваць працаю сэкцыі таварыства.)

На Гомельшчыне Гомельскае губэрскае бюро краязнаўства ў пачатку 1927 г. рэарганізавалася ў Гомельскае акруговае таварыства краязнаўства. На раёнах таксама пачалі засноўвацца краязнаўчыя гурткі і таварыствы. Краязнаўчы рух на акрузе перажывае організацыйны характар. Але ў акруговым таварыстве і іншых організацыях ёсьць ужо каштоўныя матэрыялы.

Таварыства Краязнаўства Дзяржаўнага Унівэрсытэту канчаткова організацыйна аформілася ў 1926 г. Яно мае мэтай дасьледваньне паасобных краёў Беларусі, навуковую распрацоўку ўжо сабраных матэрыялаў і падрыхтоўку навуковых працаўнікоў у процэсе ажыцьцяўленьня пастаўленых сабе мэт. У сучасны момант таварыства мае каля 200 членаў студэнтаў і навуковых працаўнікоў унівэрсытэту, якія працуюць у 5 сэкцыях Таварыства: мэдычнай, культурна-гістарычнай, соцыяльна-эканамічнай, прыродазнаўча-геаграфічнай і яўрэйскай. У кожнай сэкцыі ўжо абмеркаваны шэраг каштоўных навуковых

дакладаў. Самым важным момантам у працы таварыства зьяўляецца экспэдыцыя ў Мазырскую акругу, наладжаная пры матэрыяльнай дапамозе Мазырскага акруговага таварыства краязнаўства летам 1927 г. Вынікі экспэдыцыі ўжо падрыхтаваны да друку.

Таварыства Краязнаўства пры Дзяржаўным ветэрынарным інстытуце ў Віцебску заснавана ў 1925 г., але амаль што ні ў чым ня выявіла сваёй дзейнасьці, галоўным чынам, дзякуючы адсутнасьці дапамогі яму як з боку праўленьня інстытуту, так і з боку аго навуковых працаўнікоў.

Першая навуковая экспэдыцыя і праўленьне таварыства краязнаўства пры Б. Дз. У.

У пачатку 1927-28 акадэмічнага году Барысаўская, Калінінская, Рэчыцкая, Слуцкая акругі—скасаваны. Акруговыя таварыствы ў гэтых акругах рэарганізаваліся ў раённыя адпаведна адміністрацыйнаму прынцыпу раёнаваньня нашага краязнаўчага руху і ўвайшлі ў склад адпаведных акругаў.

Краязнаўчую дзейнасьць мясцовых краязнаўчых арганізацый падлічвае, яднае і накіроўвае Цэнтральнае бюро краязнаўства. Прымаючы пад увагу рост краязнаўчых арганізацый зьнізу, Інстытут беларускае культуры ў сьнежні 1923 г. вылучыў камісію з 3-х членаў для арганізацыі названага бюро. З 1-га студзеня 1924 г. бюро было зацьверджана Народным камісарыятам асьветы. На першым паседжаньні Цэнтральнага бюро 29 лютага 1924 г. было пастаноўлена: выявіць мясцовыя

краязнаўчыя арганізацыі, апрацаваць нормальныя статуты для іх, заснаваць краязнаўчую кансультацыю для іх і г. д. Дзякуючы частым зьменам ЦВК, а таксама рэарганізацыям Інстытуту беларускае культуры, пры якім яно існуе, дзейнасьць яго змагла шырока разгарнуцца толькі з пачатку 1926 г. Але і раней яно выконвала даволі вялікую аб'яднаўчую, арганізацыйную і кіруючую працу. Паміж іншым, ім былі скліканы: першая менская агульна-гарадзкая краязнаўчая канфэрэнцыя ў сакавіку 1923 г., першая Ўсебеларуская краязнаўчая канфэрэнцыя ў сьнежні 1924 г., першы Ўсебеларускі краязнаўчы зьезд у лютым 1926 г., другі Ўсебеларускі краязнаўчы зьезд у лютым 1927 г. і шэраг розных нарад. З 1925 г. цэнтральнае бюро выдае штомесячнік „Наш Край“; пры яго-ж дапамозе выходзіць шэраг розных спэцыяльных праграм і інструкцый. Апрача таго, кіраўніцтва мясцовымі арганізацыямі ажыццяўляецца шляхам звычайнай перапіскі і выездаў навуковых працаўнікоў бюро на месцы. У арганізацыйным кірунку бюро дапамагло аформіцца большасьці краязнаўчых арганізацый, і ў 1926 г. выпрацавала нормальныя статуты для розных тыпаў краязнаўчых арганізацый. У той-жа час бюро падлічыла ўсе навуковыя краязнаўчыя арганізацыі і апублікавала сьпіс іх у 1927 г. у часопісі „Наш Край“ (№ 1, стар. 103). Апрача таго, яно займалася вывучэньнем гісторыі беларускага краязнаўства. Як дапаможныя ўстановы ў складзе Цэнтральнага бюро, існуюць наступныя камісіі: школьнага краязнаўства, краязнаўчага руху ў вышэйшых школах і тэхнікумах, краязнаўчых падарожжаў і вандраваньняў і фэнолёгічная. У апошні час арганізаваны, як часовая дапаможная ўстанова, выставачны камітэт для арганізацыі 1-ай Ўсебеларускай выстаўкі краязнаўчых фотографій і зарысавак. Усімі камісіямі і камітэтам прароблена значная праца ў галіне іх дзейнасьці, а фэнолёгічная камісія аб'яднала працу каля 120 фэнолёгічных пунктаў.

Апрача краязнаўчых гурткоў і таварыстваў, **Краязнаўчая чынасьць па-за межамі краязнаўчых арганізацый.** вывучэньне паасобных краёў Беларускай савецкай сацыялістычнай рэспублікі ажыццяўляецца нашымі акадэмічнымі ўстановамі—Інстытутам беларускай культуры, Навукова-дасьледчым інстытутам сельскай і лясной гаспадаркі імя Леніна, Горацкім навуковым таварыствам па вывучэньню Беларусі, музэямі, вышэйшамі школамі і рознымі ведамствамі і органамі.

Інстытут беларускай культуры заснаваны ў 1922 годзе. Ён вырас з Навукова-Тэрмінолёгічнай камісіі, якая існавала ў складзе Народнага Камісарыяту Асьветы з 1921 году і мела мэтаю ўкладаньне беларускай навуковай тэрмінолёгіі. У выніку некалькіх рэарганізацый Інстытут беларускай культуры к 1926 году выкрышталізаваўся ў вышэйшую дзяржаўную навуковую ўстанову і падпарадкаваўся непасрэдна Савету народных камісараў. Асноўнымі задачамі Інстытуту зьяўляецца:

а) пашырэнне і ўдасканаленне навуковых дысцыплін, якія належаць да яго компэтэнцыі, абагачаючы іх новымі вынаходкамі і метадамі дасьледваньня; б) плянавае дасьледваньне Беларусі з боку яе прыродных вытворчых сіл, вывучэнне і дапамога іх выкарыстаньню—народнай гаспадаркі, права, грамадзкага руху, мовы, літаратуры, гісторыі, этнографіі і інш; в) а'яднаньне ў гэтых галінах усяе навуковае працы, якая вядзецца навуковымі ўстановамі БССР і паасобнымі вучонымі; г) дапасаваньне навуковых твораў і вынікаў навуковых досьледаў да практычнага ўжываньня ў прамысловасьці і культурна-эканамічным будаўніцтве БССР.

Этнографічны аддзел Дзяржаўнага музэю ў Менску.

У сучасны момант Інстытут складаецца з устаноў, якія існуюць непасрэдна пры яго прэзыдыуме, двух аддзелаў—гуманітарных, і прыродазнаўчых і гаспадарчых навук—і двух нацыянальных сэктараў. Пры прэзыдыуме працуюць:

а) цэнтральнае бюро краязнаўства (ЦБК), б) бібліографічная камісія, в) камісія для вывучэння Заходняе Беларусі, г) вайскова-тэрмінолёгічная камісія, д) камісія для вывучэння прыродных вытворчых сіл Беларусі, е) бібліятэка, э) друкарня.

Аддзел гуманітарных навук, у сваю чаргу, складаецца з дзвёх кляс: філёлёгіі і гісторыі. У склад клясы філёлёгіі ўваходзяць:

а) камісія для складаньня гістарычнага слоўніка беларускай мовы, б) камісія для складаньня слоўніка жывой беларускай мовы, в) дыялектолёгічная камісія, г) камісія для вывучэння

беларускай літаратурнай мовы, д) інстытут навуковае мовы, е) камісія для выдання твораў беларускіх пісьменьнікаў, э) камісія для складання біографічнага слоўніка беларускіх пісьменьнікаў.

У склад клясы гісторыі ўваходзяць:

а) катэдра агульнай гісторыі, б) катэдра гісторыі Беларусі XIX і XX ст., в) археографічная камісія, г) камісія для складання гістарычна-геаграфічнага слоўніка Беларусі, д) археолёгічная камісія, е) археолёгічны габінэт, э) камісія для вывучэння гісторыі гарадоў і краін Беларусі, ё) камісія для вывучэння гісторыі асветы на Беларусі, ж) камісія для вывучэння матэрыяльнай культуры, з) фольклёрная камісія, і) камісія для вывучэння гісторыі беларускага мастацтва, к) камісія для вывучэння гісторыі беларускага тэатру, л) камісія для вывучэння беларускай песьні і музыкі, м) музэй беларускага мастацтва.

Кляса прыроды аддзелу прыродазнаўчых і гаспадарчых навук мае:

а) геолёгічны інстытут з сэкцыяй рэгіянальнае геолёгіі і сэкцыяй прыкладное геолёгіі, б) катэдру глебазнаўства, в) ботанічны сад у В. Летцах, г) ботанічную камісію, д) зоолёгічны музэй, е) камісію географіі і картографіі, э) цэнтральную хэмічную лябораторыю (сумесна з Нав. дасл. інстытутам сельск. і лясной гаспадаркі імя У. І. Леніна), ё) антрополёгічны габінэт, ж) лябораторыю вышэйшае нэрвовае дзейнасці, з) лябораторыю эксперымэнтальнае біолёгіі.

У склад клясы гаспадаркі ўваходзяць:

а) камісія для вывучэння прамысловасці, б) камісія для вывучэння хатніх рамёстваў, в) камісія для вывучэння коопэрацыі, г) навуковае таварыства для вывучэння Беларусі ў Горках, з сэкцыяй прыродазнаўства і сэкцыяй гаспадаркі. З прычыны браку месца мы не пералічылі катэдраў, у склад якіх уваходзяць азначаныя даследчыя ўстановы. У складзе яўрэйскага нацыянальнага сэктару ёсць: а) лінгвістычная камісія, б) тэрмінолёгічная камісія дыялектолёгічнага атлясу, в) камісія для вывучэння гісторыі яўрэйскай літаратуры, г) камісія для вывучэння яўрэйскага фольклёру, д) камісія для вывучэння эканомікі яўрэйскага насельніцтва.

Польскі нацыянальны сэктар складаецца з: а) камісіі для вывучэння польскае літаратуры і мовы, б) польскай этнографічнай камісіі, в) гістарычнай камісіі.

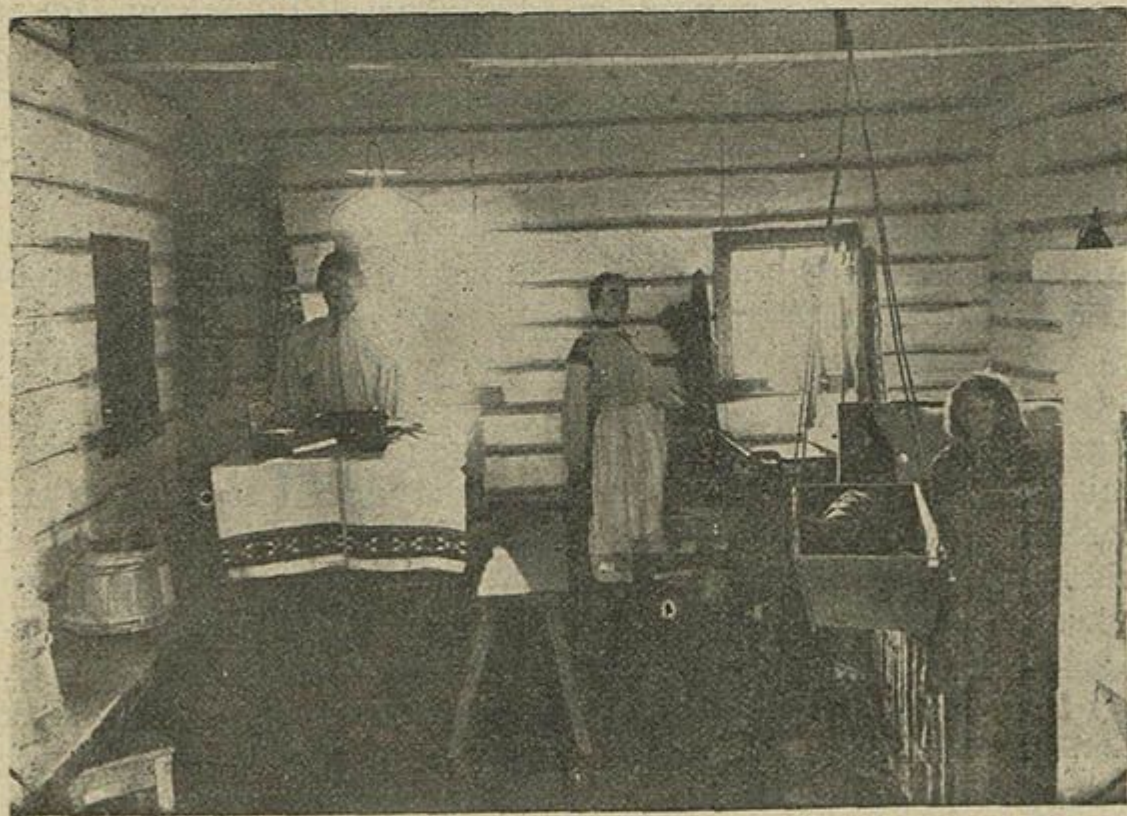
Апрача памянёных сэктараў у складзе Інбелкульту працуе катэдра гісторыі Літвы і камісія для вывучэння культуры латышоў.

Такім чынам, вывучэнне ўсіх насельнікаў Беларусі, яе прыроды і гаспадаркі цалком забяспечана адпаведнымі ўстановамі Інстытуту. Асабовы склад апошняга складаецца з правядзейных членаў, членаў корэспондэнтаў і навуковых супра-

цоўнікаў. Членамі Інстытуту абіраюцца асобы, якія ўзбагацілі навуку або мастацтва працамі высокавыдатнага значэння. Агульнае кіраўніцтва дзейнасцю Інстытуту ажыццяўляецца акадэмічнаю радаю яго на чале з прэзыдыумам Інстытуту.

Аддзелы і сэктары кіруюцца сваімі радамі; выканаўча-кіраўнічым органам Інстытуту зьяўляецца яго прэзыдыум, які абіраецца акадэмічнаю радаю.

Самаю буйною ўстановаю Інстытуту беларускай культуры зьяўляецца Горы-Горацкае навуковае таварыства для вывучэння Беларусі, заснаванае ў 1924 годзе. Яно мае мэтай пільнавае вывучэнне прыроды і гаспадаркі Беларусі і сваю дзейнасць выяўляе паводле прыняпаў і характару працы Інстытуту. У члены яго абіраюцца навуковыя працаўнікі, якія працуюць у Горы-Горках і прымаюць актыўны ўдзел у працах таварыства, абмяркоўваюцца радай аддзелу прыроды і гаспадаркі і зацьвярджаюцца прэзыдыумам Інстытуту. Агульнае кіраўніцтва працаю таварыства належыць радзе аддзелу, а пасрэднае—прэзыдыуму таварыства.

Кут сялянскай хаты ў Дзяржаўным музеі ў Менску.

Навукова-дасьледчы інстытут сельскай і лясной гаспадаркі імя Ў. І. Леніна заснаваны ў пачатку 1927 году і знаходзіцца ў непасрэдным падпарадкаваньні Савету Народных Камісараў. Ён мае мэтай сыстэматычнае і ўсебаковае вывучэнне сельскай і лясной гаспадаркі Беларусі, каб дапамагчы хутчэйшай перабудове яе на соцыялістычных асновах і шпарчэйшаму разьвіцьцю вытворчасці ўсяе народнае гаспадаркі Беларусі наогул.

У сучасны момант Інстытут складаецца з аддзелаў: а) лясной гаспадаркі, б) мэліорацыі і культуры балот, в) сельска-гаспадарчае эканомікі і аграрнае політыкі, г) жывёлагадоўлі і прыкладнай зоолёгіі і д) расьлінагадоўлі і прыкладнай ботанікі. Апрача таго, Інстытут мае хэмічную лябораторыю, музэй, бібліотэку і інш.

Згодна сваёй справаздачы, пераважную ўвагу Інстытут зьварачае на вывучэньне: а) жывёлагадоўлі і, у першую чаргу—сьвінарства, б) інтэнсыўных культур і, у першую чаргу—бульбы, в) лесу і, у першую чаргу—лясных дрэвастанаў, лесагадоўлі, хэмічнай і мэханічнай тэхнолёгіі лесу, г) мэліорацыі і культуры над адзначанымі пытаньнямі.

Пад кіраўніцтвам Навукова-дасьледчага інстытуту працуюць шэраг спецыяльных дасьледчых станцыі і мэтэаролёгічнае бюро з 22 мэтэаролёгічнымі станцыямі II разраду, 48 станцыямі III разраду з 46 вадамерна-дажджамернымі пастамі. У галіне ральніцтва працуюць Менская, Горацкая, Віцебская, Турская і Палеская дасьледчыя станцыі; у галіне сэлекцыі і насеньняводзтва—Горацкая, Віцебская, Турская і Менская; у галіне садоўніцтва—Горацкая; гародніцтва—Віцебская; лекавых расьлін—Магілёўская; культуры балот—Менская балотная дасьледчая станцыя і Забалацкая балотная дасьледчае гаспадарка. Шмат каштоўных дасягненьняў гэтых станцыяў ужо апублікаваны.

Гісторыя і бягучая праца Інстытуту беларускай культуры, Горы-Горацкага навуковага таварыства і Навукова-дасьледчага Інстытуту імя Ў. І Леніна асьвятляліся і асьвятляюцца ў спецыяльных інфармацыйных выданьнях іх адначасна з асьвятленьнем іх у друку наогул.

Значную працу ў справе вывучэньня паасобных краёў Беларусі вядуць таксама і нашы дзяржаўныя і мясцовыя музэі таварыстваў краязнаўства. Беларускі дзяржаўны музэй знаходзіцца ў Менску і мае свае тры аддзяленьні на мясцох: у Віцебску, Гомелі і Магілёве. Апрача яго, у Менску працуюць: музэй прыроды, музэй рэвалюцыі і сельска-гаспадарчы музэй пры доме селяніна. Такі-ж сельска-гаспадарчы музэй ёсьць і пры Віцебскім доме селяніна. Але непараўнальна больш багатым зьяўляецца Аршанскі дзяржаўны сельска-гаспадарчы музэй. Апрача памянёных, у Віцебску функцыянуе багаты дзяржаўны вэтэрынарна-зоолёгічны музэй і вучэбны музэй Дзяржаўнага вэтэрынарнага інстытуту: энтамолёгічны, фаўны і інш. З краёвых музэяў, якія належаць мясцовым краязнаўчым організацыям, заслугоўваюць бясспрэчнай увагі: Аршанскі, Бабруйскі, Клімавіцкі, Полацкі і Слуцкі.

У процэсе сваёй навучальнай і навуковай дзейнасьці вялікую краязнаўчую працу вядуць нашы вышэйшыя школы: Дзяржаўны унівэрсытэт, Дзяржаўная сельска-гаспадарчая акадэмія, Дзяржаўны вэтэрынарны інстытут і Комуністычны унівэрсытэт.

Ня меншую працу па пазнаньню Беларусі выконваюць і шэраг ведамстваў: Дзяржаўны архіў з 8 акруговымі аддзяленьнямі, Цэнтральная статыстычная ўправа з 8 акруговымі, Дзяржаўная плянавая камісія і акруговыя плянавыя камісіі, Вышэйшы савет народнай гаспадаркі, Народны камісарыят зямляробства і інш. Яны выдаюць шэраг выданьняў, арганізуюць экспэдыцыі, маюць свае сталыя навукова-дасьледчыя ўстановы і г. д.

Такім чынам, па-за межамі краязнаўчых грамадзкіх арганізацый вядзецца надзвычайна вялікая беларусазнаўчая праца, якая, паміж іншым, дапамагае пасьпехам дзейнасьці ўласна краязнаўчых арганізацый.

Апрача Беларускай савецкай сацыялістычнай рэспублікі, беларусы жывуць у розных іншых частках Саюзу савецкіх сацыялістычных рэспублік, Латвіі, Літве і ў Заходняй Беларусі, якая цяперака пад Польшчай. Вывучэньне тэрыторый, населеных імі, іхнага атачэньня і жыцьця наогул імі-ж самімі яшчэ амаль не наладжана. Да апошняга часу яны застаюцца аб'ектам, які вывучаюць іншыя, але ў вельмі слабой ступені вывучаюць сябе самі.

У суседніх саюзных рэспубліках беларускіх краязнаўчых арганізацый або беларускіх сэкцый агульных краязнаўчых гурткоў і таварыстваў няма. Найбольш актыўныя краязнаўцы-беларусы ўваходзяць у склад рускіх і украінскіх краязнаўчых аб'яднаньняў і працуюць тамака, даючы часамі вельмі каштоўныя вынікі свае працы. У Маскве, Ленінградзе і Кіеве пры розных беларускіх зямляцтвах існуюць гурткі краязнаўства, якія маюць мэтую мэтодалёгічную падрыхтоўку сваіх членаў і вывучэньне і дасьледваньне Беларусі ці пэўных частак яе. Дзякуючы матэрыяльнай незабясьпечанасьці саміх гурткоў і іх членаў, дзейнасьць гэтых гурткоў выявілася ў вельмі слабай ступені.

У пэўнай меры гэтаму спрыяла і іх слабая сувязь з цэнтральным бюро краязнаўства. Трэба думаць, што з часам гэтыя гурткі ўзмацняцца і стануць вельмі карыснымі калектыўнымі чыньнікамі ў справе вывучэньня і дасьледваньня Беларусі.

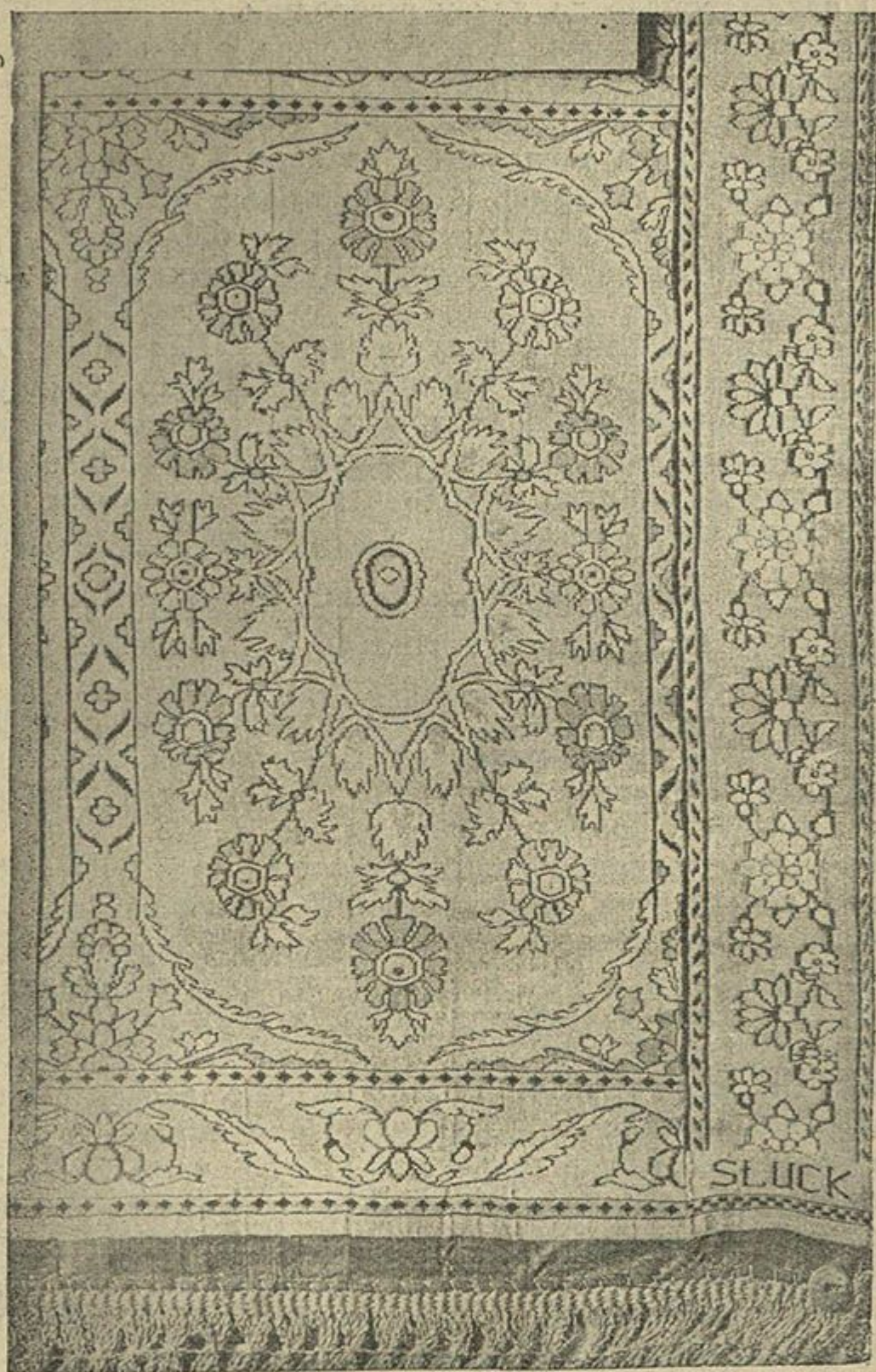
Беларускае краязнаўства ў Латвіі, дзе налічваецца звыш 75.000 беларусаў, зрабіла пакуль што значныя вынікі ў справе папулярызаваньня ідэй вывучэньня беларусамі густа заселеных імі тэрыторый, саміх сябе і свайго жыцьця, а таксама ў галіне зьбіраньня краязнаўчых матэрыялаў. Гэта праца канцэнтравалася вакол беларускіх школ, асабліва гімназій і рэдакцыі, цяперака зачыненай газэты „Голас беларуса“. У апошнія часы яна вядзецца Беларускаім навукова-краязнаўчым гуртком пры Таварыстве беларусаў-выбаршчыкаў у Сойм і інш. органы ў Латвіі. У паштовай скрынцы „Голасу беларуса“, у заметках, зьмешчаных рэдактарам яго, а таксама іншых, даваліся пэўныя заданьні і інструкцыйныя рады адносна фотографаваньня

мясцовага краю і прысылкі фотографій, адлюстроўваючых гісторыю яго, зьбіраньне матэрыялаў аб катаваньні сялян памешчыкам Борхавым у 1838—1841 г.г. і паўстаньнях сялян, аб запісу народных паданьняў і наогул фольклёру, аб прысылцы апісаньня пляну возера ды легенд аб ім і да т. п. Паднімалася пытаньне аб арганізацыі аб'яднанага беларускага хору, які-б праз пэўны час рабіў выступленьні ў розных гарадох Латвіі. Пры беларускай Дзьвінскай гімназіі быў арганізаваны фотогурток, які меў мэтай адлюстраваць жыцьцё беларусаў у Латвіі і іх атачэньне, як у сучасным, так і помнікі мінулага. У газэце „Голас беларуса“, а пасья асобнай брошурай была выдадзена інструкцыя для зьбіраньня слоўнікавых матэрыялаў мясцовай народнай беларускай мовы. У латвійскім беларускім зямляцтве ў Празе рыхтавалася праца „Латвійска-беларускія ўзаемаадносіны ў сьвеце гісторыі“. Пры беларускіх настаўніцкіх курсах у Рызе меўся арганізавацца краязнаўчы гурток.

За апошнія пяць год вучні беларускіх гімназіяў прадставілі на мясцовыя выстаўкі шмат матэрыялаў, але невядома, дзе яны загінулі. Каля 7 арыгінальных малюнкаў, што адлюстроўваюць мясцовы край, зьмешчана ў беларускіх выданьнях. У часопісі Люцынскай, цяперака зачыненай, беларускай гімназіі зьмешчана каля 70 запісаў фольклёру і народных паданьняў; у часопісі Дзьвінскай беларускай гімназіі „Школьная Праца“—каля 7 і ў газэце „Голас беларуса“—каля 10. Бясспрэчна, гэтыя запісы маюць пэўныя хібы, але бяз іх не абыйсьціся ніякаму дасьледчыку беларускага фольклёру. Навукова-краязнаўчым гуртком атрыманы слоўнікавыя матэрыялы, большасьць якіх належыць Баркоўскаму з Краслаўкі. У газэце „Голас беларуса“ гуртком апублікавана праца „Рэлігійнае жыцьцё беларускага народу“. У сучасны момант друкуецца цікавая праца аднаго з членаў гуртка пад назваю „Беларусы ў Латвіі“ памерам каля 15 друкарскіх аркушаў. Гурток распачаў усебаковае апісаньне Латгаліі, дзе беларусы жывуць шчыльнай масай. Зроблена каля 5 экскурсіяў па Латвіі, у якіх прымалі ўдзел настаўнікі і вучні. Галоўнаю перашкодаю разьвіцьця краязнаўчага руху сярод беларускай нацыянальнай меншасьці ў Латвіі зьяўляецца матэрыяльная беднасьць яе, уціск беларускіх культурных арганізацыяў і ўстаноў уладаю і поўная адсутнасьць сувязі з цэнтрам беларускага краязнаўчага руху і адсюль—адсталасьць ад беларускай навукі наогул.

Ня гледзячы на даволі значнае разьвіцьцё беларускага друку ў Літве, беларускае краязнаўства тамака нават не распачалося. Выданы вялікі том „Гісторыі беларускай кнігі“, „Руска-беларускі слоўнік“ і 12 нумароў часопісі „Крывіч“ маюць агульна-беларускае навуковае значэньне. У часопісі „Крывіч“, які ўжо больш ня выходзіць, амаль не спатыкаецца краязнаўчых матэрыялаў, якія-б апісвалі жыцьцё беларусаў у Літве.

іх атачэньне і г. д. А ў апошні час нават правага кірунку беларуская навуковая праца ў Літве ўрадам спынена.

Слудкі пояс з Ковенскай галэрэі імя Чурлёніса.

У Заходняй Беларусі ледзь-ледзь існуюць дзьве краязнаўчыя ўстановы, а ўласна—Беларускае навуковае таварыства і Музэй імя Луцкевіча.

Беларускае Навуковае Таварыства заснавана ў Вільні ў 1918 г. Мэтаю яго зьяўляецца разьвіцьцё навуковай працы,

замілаваньня да навуковых досьледаў і папулярызацыя ведаў. Таварыства складаецца з сэкцыяў: музэйнай, мовазнаўча-тэрмінолёгічнай і краязнаўчай. Таварыства мае музэй імя Яна Луцкевіча і падрыхтоўвае да друку штогоднік.

Беларускі музэй імя Яна Луцкевіча ў Вільні заснаваны Беларускім навуковым таварыствам у 1921 годзе пасля сьмерці яго зьбіральніка Я. Луцкевіча. Кіруе музэем праўленьне беларускага навуковага таварыства на чале з старшынёю Ант. Луцкевічам (зараз у турме). Даступны для агляду па ўмове з праўленьнем. Мае аддзелы: рукапісаў, бібліотэку, графікі і маляўніцтва, нумізматыкі, зброі, старадаўных тканін, народных вырабаў.

Польскі ўрад душыць беларускі народ у Заходняй Беларусі і ня спыніўся нават перад арыштам выдатнага беларускага вучонага Антона Луцкевіча, старшыні Беларускага навуковага таварыства, Тарашкевіча і інш. Пры шматмільённай колькасці беларускага насельніцтва Заходняй Беларусі польскі ўрад не дазваляе мець ніводнай дзейнай беларускай краязнаўчай арганізацыі.

Вялізная колькасць насельніцтва і тэрыторыі суседніх Расійскай і Украінскай савецкіх краязнаўства ў суседніх савецкіх рэспубліках. соцыялістычных рэспублік дазваляе ім мець самыя розныя тыпы краязнаўчых устаноў і арганізацый: гурткі, таварыствы, інстытуты, станцыі, бюро і да т. п. для дасьледваньня мясцовага краю. Уласна краязнаўчы масавы рух пачаўся, праўда, тамака ня так даўно.

У Расійскай савецкай соцыялістычнай фэдэратыўнай рэспубліцы ў апошні час налічвалася 152 краязнаўчых ячэйкі, 178 валасных арганізацый, 293—павятовыя і акруговыя і 191—краёвых і губэрскіх, а ўсіх 814. З іх да 1917 г. існавала 58, за час 1917—1922 г. г. заснавалася 72, з 1922 да 1924 г.—169, у 1925 г.—72 і ў 1926 г.—58; аб часе заснаваньня рэшты вестак няма. Ва ўсіх гэтых арганізацыях, час заснаваньня якіх паказаны, налічвалася 27.945 членаў. Пераважны лік арганізацый, а ўласна—234, мае толькі па 11—50 членаў. Па характары дзейнасьці найбольшы лік (117) арганізацый комплексных. Экспэдыцый па тэрыторыі РСФСР адбылося 633. Экскурсійную працу вялі толькі 224 краязнаўчых арганізацыі. Свае выданьні маюць 226 арганізацый. Свой бюджэт ад малой сумы да 100.000 руб. маюць 358 арганізацый. Зразумела, што вялізныя дасягненьні краязнаўчай працы ў РСФСР перавышаюць гэтыя магчымасьці. Падлічвае краязнаўчыя арганізацыі, яднае іх і кіруе іх дзейнасьцю Цэнтральнае бюро краязнаўства, арганізацыйны цэнтр якога знаходзіцца ў Маскве, а навукова-мэтодычны—у Ленінградзе. У складзе другога ў апошні час працавалі камісіі: бібліографічная, школьна-краязнаўчая, студэнцкая, і экскурсійна-даведачнае бюро. Яны прарабілі значную працу ў сваіх галінах. У апошні час узьнята пытаньне аб

утварэньні Навукова-мэтодычнага краязнаўчага інстытуту. Сваімі часопісямі „Краеведение“ і „Известия Центрального бюро краеведения“ Цэнтральнае бюро абслугоўвала краязнаўчую сетку РСФСР мэтодычнымі матэрыяламі і адлюстроўвала мясцовую працу, і яе дасягненьні. Апрача часопісяў, Бюро выдала некалькі програм і новае выданьне даведачніка „Краеведные учреждения“.

Некатораю перашкодаю разьвіцьцю краязнаўчага руху ў РСФСР зьяўляецца пэўная нявыразнасьць арганізацыйных форм руху і застарэласьць нормальных статутаў гуртка і таварыства краязнаўства з іх ганаровымі і неганаровымі членамі, аўтаматычным залічэньнем у члены гуртка ўсіх выбарных асоб воласьці і да т. п. У аўтономных рэспубліках ёсьць свае краязнаўчыя цэнтры, якія вядуць вельмі пасьпяховую працу.

Ва Украінскай савецкай соцыялістычнай рэспубліцы налічваецца каля 100 уласна краязнаўчых арганізацый. Пераважная большасьць іх таксама заснавана пасьля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Значны лік іх маюць свае каштоўныя выданьні. Дзейнасьць арганізацый, як і лік іх, знаходзіцца яшчэ ў кругабеце інтэнсыўнага росту і павялічэньня. Згодна нормальнаму статуту, мэтай краязнаўчых таварыстваў краязнаўства зьяўляецца:

а) усебаковая дапамога савецкаму будаўніцтву шляхам выўленьня і навуковай апрацоўкі даных, што тычацца прадукцыйных сіл акругі (раёну) у шырокім сэнсе гэтага слова;

б) пашырэньне адпаведных ведаў пра свой краі і

в) абуджэньне зацікаўленасьці да яго.

Членам краязнаўчай арганізацыі можа быць кожны грамадзянін, не маладзей 18 год, які выявіў сваё жаданьне працаваць над вьвучэньнем краю.

Працу мясцовых краязнаўчых арганізацый падлічвае і яднае Украінскі камітэт краязнаўства ў Харкаве. Ён жа дае і кіраўнічыя матэрыялы для дзейнасьці мясцовых арганізацый. Камітэт, адпаведна сваім задачам, выдае вельмі цікавы штотомсячнік „Краязнаўство“.

Падрабязныя даныя аб бягучай працы краязнаўчай сеткі РСФСР і УССР можна знайсці ў памянёных часопісях цэнтральных краязнаўчых устаноў гэтых рэспублік, якія наогул могуць быць вельмі карыснымі для ўдасканаленьня працы нашага краязнаўцы.

Зважаючы на тое, што такое азнаямленьне з краязнаўствам у суседніх савецкіх рэспубліках павінна быць бязупынным, мы ўстрымліваемся ад прывядзеньня даных, якія, пры такім шпаркім росьце краязнаўства, які тамака наглядаецца, могуць хутка застарэць. Трэба, каб (пакуль будзе выдана асобная брошура аб краязнаўстве ў братніх нам рэспубліках) у мясцовых краязнаўчых арганізацыях так, як і раней, заслухоўваліся даклады аб савецкай краязнаўчай працы рускіх і украінцаў, тым больш, што на мясцох могуць знайсціся працаўнікі, якія здолеюць

карыстацца кругабежнай украінскай і рускай краязнаўчай літаратурай. Значна цяжэй здзейсніць азнаямленьне з краязнаўствам заходніх суседзяў. Папершае, яны баяцца мець з намі добрасуседзкія ўзаемаадносіны, хоць-бы ў справе абмену досьледам у друкаваным відзе, а падругое, іх выданьні недаступны па мове нават нашаму краязнаўчаму актыву. А тэхнічныя дасягненьні і мэтоды краязнаўчай працы нашых заходніх суседзяў цікавяць беларускі краязнаўчы рух. Першапачатковыя весткі пра гэта ўваходзяць нават у праграму мэтодычнай краязнаўчай падрыхтоўкі. Таму нялішне коротка пазнаёміцца і з самым станам краязнаўства, хоць бы ў маладых суседніх буржуазных дзяржавах: Фіншчыне, Эстоніі і інш.

Краязнаўства ў заходніх суседзяў.

Фінскае краязнаўства ўжо даўно прыцягвае ўвагу далёкіх і блізкіх суседзяў Фіншчыны. Так, у разьвіцьці рускага краязнаўства выдатнае значэньне мелі пераклады прац вядомых фінскіх краязнаўцаў—Р. Больдта „Организованное исследование родины в Финляндии“ (С.-Петербург 1910 г.) і А. Тальгрэна „Родиноведение в Финляндии (задачи, история и современная его организация)“, (С.-Петербург 1913 г.), а таксама справаздача Г. Шэнберга „Финляндия на IX международном географическом конгрессе в Женеве“. Эстонскае і латыскае краязнаўства пераймае шмат якія спосабы і віды краязнаўства Фіншчыны. Урэшце, Цэнтральнае бюро краязнаўства БССР улетку 1927 году камандыравала свайго прадстаўніка ў Фіншчыну для азнаямленьня з краязнаўчай справай на яе тэрыторыі.

Гэтая зацікаўленасьць фінскім краязнаўствам цалком апраўдваецца вынікамі вывучэньня яго. Гісторыя яго пачынаецца значна раней, чым у іншых краінах. Фінская навука наогул пачынаецца з заснаваньня унівэрсытэту ў Турку ў 1640 годзе. Побач з распрацоўкай агульна-навуковых тэорэтычных проблем і вывучэньнем Фіншчыны, яна ня цуралася вывучэньня і пасьпэтных краёў стараны. У XVII стагодзьдзі унівэрсытэтам ужо было выдадзена дзевяць такіх мясцовых дасьледваньняў, першым з якіх лічыцца „Кароткае апісаньне Эстэрботніі“. Праца Юсьленіуса „Стары і новы Турку“, якая зьявілася ў 1700 годзе, лічыцца мяжою ад захапленьня сваім краем да навуковага пазнаньня яго. Апошняе пачало значна шырэй разгортвацца пасьля так званай Паўночнай вайны, якая прымуціла адшукваць новыя прыродныя багацьці ў сваёй старане і наогул падштурхнула мясцовую інтэлігенцыю да пазнаньня свайго краю. У 1730-31 г. г. вышлі з друку ў правінцыяльным горадзе Вазе першыя мясцовыя краязнаўчыя працы мясцовых працаўнікоў. Апрача таго, на працягу другой паловы XVIII стагодзьдзя Туркаўскім унівэрсытэтам было надрукована каля 50 прац. аб мясцовых краёх і Упсальскім і Лундзкім унівэрсытэтамі—каля 65. Усе яны былі напісаны студэнтамі як залікавыя працы пад кіраўніцтвам профэсароў. Але і пасьля

выхаду свайго з універсытэту былыя студэнты звычайна ўкладалі апісаньні сваіх мясцовасьцяў, якія маюць вялікае навуковае значэньне. У 1782 годзе фінскім вучоным Портанам у газэце „Туркаўскія весткі“ былі надрукованы інструкцыі апісаньня парафіяў (адміністрацыйных адзінак Фіншчыны) і гарадоў. У выніку гэтага ў тэй-жа газэце пазьней было зьмешчана вельмі шмат апісаньняў паасобных мясцовасьцяў Фіншчыны. Але на працягу першых трох чвэртак XIX стагодзьця ў справе разьвіцьця мясцовага краязнаўства ў Фіншчыне адбываўся пэўны застой. Гэты кругабег зьяўляецца часам росквіту шматлікіх навукова-грамадзкіх таварыстваў агульнафінскага маштабу. Яны таксама зрабілі вялізную працу вывучэньня паасобных краёў Фіншчыны, але былі ўсё-ж навуковымі таварыствамі Фіншчыны, а не навукова-краязнаўчымі організацыямі. На працягу сваёй навуковай дзейнасьці гэтыя таварыствы назапасілі вельмі шмат мясцовых матэрыялаў, а таксама выдалі шэраг інструкцый і програм для дасьледваньня і вывучэньня краю і вынікаў гэтага вывучэньня. З ліку такіх таварыстваў неабходна ўспомніць: Фінскую акадэмію навук, Фінскае навуковае, Фінска-ўгорскае, Флёры і фаўны, Фінскае літаратурнае, Швэдзкае літаратурнае, Гістарычнае, Старажытнасьцяў, Геаграфічнае, Дыялекталёгічнае і інш.

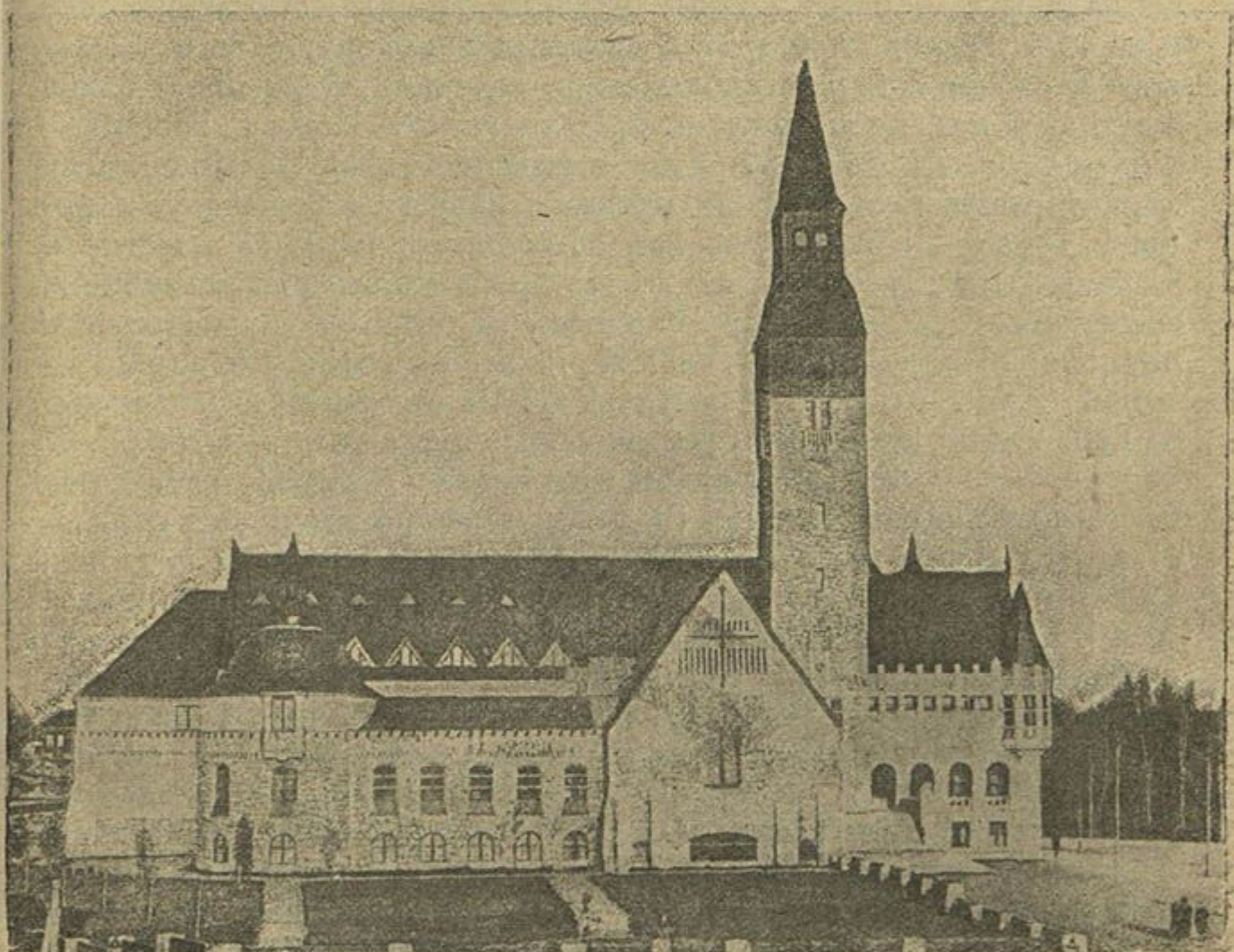
У 1881 годзе на дапамогу гэтым таварыствам у справе вывучэньня Фіншчыны і яе частак прыходзяць музэі. Першы провінцыяльны музэй заснаваўся ўласна ў гэтым годзе ў горадзе Турку. Але гэтыя мясцовыя музэі яшчэ ў большай меры прычыніліся новаму ўздыму ўласна краязнаўчай справы. У пачатку апошняй чвэрці XIX ст. і пачаўся мясцовы арганізаваны краязнаўчы рух. У 1883 годзе было заснавана першае провінцыяльнае таварыства радзімазнаўства (так завуць тамака краязнаўства) у горадзе Куопію. Амаль праз дзесяць год, у 1884 г., заснавалася першае прыходзкае таварыства радзімазнаўства ў Лойо. У 1907-8 акадэмічным годзе організацыяна аформілася і стала сыстэматычнай студэнцкая краязнаўчая праца. Урэшце, у 1908 годзе адбыўся фінскі зьезд мясцовых краязнаўчых організацый, на якім на аснове прадстаўніцтва ад навуковых інстытуцый і організацый была абрана Цэнтральная камісія радзімазнаўства. Камісія з 1909 году пачала выдаваць часопісь „Родны край“. Пераважная большасьць мясцовых краязнаўчых організацый заснавалася ў час ад 1910 да 1914 году. Пасьля абвяшчэньня фінскай буржуазнай рэспублікі ў часе рэвалюцыі развой краязнаўства ў Фіншчыне зноў прыпыніўся. Значна ажывілася дзейнасьць агульнафінскіх навуковых таварыстваў, заснаваных у XIX стагодзьці. З гэтага, зразумела, не выцякае, што дзейнасьць мясцовых краязнаўчых організацый прыпынілася. Наадварот, у некаторых мясцох (Тамель) праца значна ажывілася, а ў некаторых (Нейшлот)—заснаваліся новыя жыцьцяздольныя організацыі. Цэнтральная камісія радзімазнаўства,

улічваючы некаторую перагрупоўку сіл і інтарэсаў, імкнецца да далейшага разьвіцьця краязнаўства на мясцох.

У сучасны момант краязнаўчыя арганізацыі існуюць амаль ва ўсіх провінцыях стараны, а таксама ў шмат якіх нізавых адміністрацыйных адзінках-прыходах і пры студэнцкіх зямляцтвах. Краязнаўства ў Фіншчыне разумеецца як усебаковае пазнаньне адносна невялікай тэрыторыі, а ўласна: а) прыродна-геаграфічнае вывучэньне шляхам мэтэаролёгічных нагляданьяў, дасьледваньне флёры і фаўны краю, яго паверхні, водаў, межаў і г. д.; б) культурна-гістарычнае вывучэньне шляхам азнаямленьня з гістарычнымі і дагістарычнымі помнікамі старасьветчыны і быту, архівамі, картамі і інш., зьбіраньне матэрыялаў аб дзеячох краю, назваў географічных аб'ектаў і г. д.; в) грамадзка-экономічнае вывучэньне шляхам дасьледваньня насяленьня і ўсіх тых вынікаў, якіх яно дасягнула ў сваёй рознастайнай дзейнасьці, яго фізычных асаблівасьцяў, родаслоўных даных і інш., а таксама—мясцовых будоў, промыслаў і заняткаў насяленьня, яго фольклёру і г. д. Але дзейнасьць мясцовых краязнаўчых арганізацый носіць у большай меры культурна-гістарычны характар і ня мае такой канцавой практычнай мэты, якую мае дзейнасьць нашых краязнаўчых арганізацый. Для ўзору коратка азнаёмімся з Лойоскім парафіяльным таварыствам радзімазнаўства, Куопіюскім провінцыяльным таварыствам радзімазнаўства, студэнцкім зямляцтвам провінцыі Сатакунта і Цэнтральнай камісіяй радзімазнаўства.

Лойоскае таварыства радзімазнаўства было заснавана для ўкладаньня ўсебаковага, магчыма больш дакладнага і падрабязнага апісаньня Лойоскае парафіі. Для выкананьня такой працы, з якой таварыства не магло справіцца сваімі сіламі, запрашаліся вучоныя спэцыялісты. Частку прац па ініцыятыве таварыства выконвалі агульна-фінскія навуковыя таварыствы. З тае прычыны, што ўсебаковае апісаньне парафіі адразу ўкласьці немагчыма, працы на пэўныя тэмы апісаньня парафіі друкаваліся ў якасьці дадаткаў да будучага ўсебаковага апісаньня. Такіх дадаткаў выдана некалькі дзесяткаў з фотографіямі, картамі і інш. Сярод іх ёсьць працы грамадзка-экономічнага і прыродна-геаграфічнага, але большасьць—культурна-гістарычнага характару. Апрача таго, Лойоскае таварыства радзімазнаўства заснавала ў 1912 годзе парафіяльны музэй, у якім большасьць экспанатаў складаюць сельска-гаспадарчыя прылады і рэчы быту, пабудавала каменны будынак для архіву, адчыніла мэтэаролёгічную станцыю, сабрала вялізную колекцыю запісак, датычных жыцьця парафіі, яе прыроды і інш., а таксама колекцыю фотографій свае парафіі, уклала карту парафіі, арганізоўвала шматлюдныя краязнаўчыя зьезды і лекцыі і г. д. Для дапамогі Лойоскаму парафіяльнаму таварыству радзімазнаўства ў справе дасягненьня пастаўленай ім сабе мэты ў сталіцы Фіншчыны—Гельсінках яшчэ ў 1909 годзе заснавалася было

Лойоскае таварыства радзімазнаўства. Яно аб'яднала амаль выключна выхадцаў з Лойоскай парафіі, якія жывуць у сталіцы. Лойоскае таварыства ў Гельсінках за час свайго існаваньня сабрала багатыя матэрыялы па быту і інш. у Лойоскай парафіі, склікала сходы з дакладамі, папулярызавала свае ідэі пазнаньня парафіі і г. д. Сродкі Лойоскага парафіяльнага таварыства, як і Лойоскага таварыства ў Гельсінках, складаліся з членскіх складак і субсыдый.

Нацыянальны музэй у Гельсінках.

Куопіокскае таварыства радзімазнаўства заснавалася з мэтай вывучэньня мовы, гісторыі, вуснай народнай творчасці і культуры свайго краю. Прыроду краю вывучала мясцовае таварыства прыродазнаўства. Таварыства радзімазнаўства заснавала і зараз утрымлівае вялікі музэй мясцовага краю, большасьць экспонатаў якоганосяць этнографічны і культурна-гістарычны характар. Апрача таго, таварыствам сабраны вялікія калекцыі народнай творчасці, матэрыялы аб групуваньні сялянскіх будынкаў і да т. п. і адчыніла архіў. Таварыства выдала чатыры зборнікі сваіх прац пад назваю „Аарні“; апошні зборнік вышаў у 1924 годзе. У тым-жа годзе Тава-

рыства склікала 2 зьезды. Сродкі таварыства складаюцца з членскіх складак і субсыддэй.

Усе студэнты унівэрсытэту ў Гельсінках уваходзяць у абавязковым парадку ў тое або іншае зямляцтва, якіх налічваецца 12. Краязнаўчаю працаю членаў зямляцтва кіруе асобны камітэт пры праўленьні яго. Мэтодычнае кіраўніцтва ажыццяўляе спецыялісты па выбару зямляцтва. Для ўзору пазнаёмімся з працай зямляцтва Сатакунты, якім больш 23 год кіруе выдатны вучоны Міккаля. Яно за час свайго існаваньня сабрала вельмі шмат розных матэрыялаў для пазнаньня свае провінцыі, асабліва ў галіне сялянскай родолёгіі, але галоўным дасягненьнем яго трэба лічыць выданьне зборнікаў аб сваёй провінцыі пад яе-ж назваю—„Сатакунта“. Кожны зборнік—вялізны том на 250—300 стар. з малюнкамі, картамі і інш. Для характарыстыкі зьместу іх пакажам назвы матэрыялаў, хоць бы ў томах 4 і 6. Шосты том зьмяшчае працы: а) з гісторыі Сатакунты; б) геолёгіі яе; в) гісторыі мовы; г) паходжэньня насяленьня; д) помнікаў старога царкоўнага і школьнага п'яньня; е) дакуманты XVI і XVII ст.; э) лацінскі поэты Сатакунты XVI-XVII ст.; ё) маэнткі XVII ст.; ж) мораплаваньне; з) казачныя і рэальныя ўспаміны, і) праца па этнографіі. У чацьвертым томе зьмешчаны: а) агляд гісторыі ратайства; б) новае аб адной балядзе; в) 2 старасьвецкіх лацінскіх вершы; г) друк г. Пора за 60 г. назад; д) могількі і цэрквы г. Пору; е) гісторыя аднаго прыходу; э) структура адной горнай грады; ё) аб флёры аднаго прыходу і яго ваколіц. Усё гэта працы сучасных або былых студэнтаў; часамі зьмяшчаюцца і спецыялістых—членаў зямляцтва. Справа ў тым, што і той, хто скончыў унівэрсытэт, застаецца членам зямляцтва. Усяго памянёных зборнікаў выдана зямляцтвам шэсьць; апошні вышаў у 1926 годзе. Прадаецца каля 1000 паасобнікаў кожнага тому, і выданьне сябе акупляе. Раней зямляцтва мела субсыдыю, а цяпераканя мае ў ёй патрэбы. Маемаць зямляцтва Сатакунты ацэньваецца ў некалькі дзесяткаў мільёнаў марак.

З 12 зямляцтваў унівэрсытэту Гельсінка 11 выдаюць такія зборнікі. Апрача гэтага унівэрсытэту, ёсьць яшчэ два ў Турку. З краязнаўчых прац, якія выконваліся студэнтамі, трэба адзначыць дапамогу арганізаваньню музэяў, зьбіраньне экспанатаў для іх, назапашваньне вялізарных колекцый фотаграфій свайго краю, арганізаваньне зьездаў і сходаў, выданьне сваіх прац і г. д., а таксама зьбіраньне матэрыялаў і вывучэньне сямейных паданьняў, мясцовых назваў гарадоў, двароў, вёсак, гісторыі сялянскіх сем'яў, фольклёру, флёры, фаўны, гісторыі школ, прамысловасьці і г. д., а таксама ўкладаньне краёвай бібліяграфіі, зарысоўваньне мясцовага краю і да т. п. Такім чынам краязнаўчая праца студэнтаў у Фіншчыне мае ня толькі выхаваўчае, але і значнае навуковае значэньне.

Цэнтральная камісія радзімазнаўства была заснавана з мэтай аб'яднання кіраўніцтва мясцоваю краязнаўчаю працаю шляхам збірання гадавых справаздач паасобных арганізацый, асьвятленьня іх практыкі ў краязнаўчай часопісі, укладаньня праграм і інструкцый для вывучэньня мясцовага краю, скліканьня агульнафінскіх зьездаў, арганізаваньня выставак і да т. п. За ўвесь час свайго існаваньня камісія прарабіла ў гэтым кірунку вялікую працу. Архіў камісіі, які знаходзіцца ў доме навуковых таварыстваў, мае вельмі багатыя матэрыялы: комплекты газэт, колекцыі фотаграфій, справаздачы, рукапісы, комплекты клішэ часопісі і інш. Важным пунктам дзейнасьці Камісіі зьяўляецца выданьне часопісі „Родны край“ на фінскай і на швэдзкай мовах, якое пачалося ў 1909 годзе. Неабходнасьць такога краязнаўчага часопісі разумелася даўно. У 70-ых г. г. XIX ст. яе мерылася выдаваць Археолёгічнае таварыства, але гэтая думка ўрэшце скончылася выданьнем у 1894 годзе „Фінскага музэю“. Намеры Фінскага літаратурнага таварыства скончыліся выданьнем популярнага часопісі народнай творчасьці „Антэро Віпунэн“. Толькі заснаваная Цэнтральная камісія радзімазнаўства змагла ажыцьцявіць выданьне ўласнага краязнаўчага часопісі. Часопісь „Родны край“ („Коцісэўту“) на фінскай мове выходзіў да 1922 году ўключна; на ўсім працягу выхаду багата ілюстравалася.

Комплект яго за 1909-10 г. складаецца з 24 нумароў на 377 бал.

„	„	„	1911	„	„	„	13	„	„	290	„
„	„	„	1912	„	„	„	12	„	„	207	„
„	„	„	1913	„	„	„	12	„	„	247	„
„	„	„	1914	„	„	„	12	„	„	242	„
„	„	„	1915	„	„	„	12	„	„	214	„
„	„	„	1916	„	„	„	12	„	„	161	„
„	„	„	1917	„	„	„	12	„	„	142	„
„	„	„	1918	„	„	„	аднаго тому,	„	„	98	„
„	„	„	1919	„	„	„	„	„	„	116	„
„	„	„	1920	„	„	„	„	„	„	118	„
„	„	„	1921	„	„	„	„	„	„	66	„
„	„	„	1922	„	„	„	„	„	„	96	„

Комплекту пазьней 1922 году ва унівэрсытэцкай бібліотэцы не знайшлося. Часамі, як у 1917 г., нумары выходзілі падвойнымі на ўсім працягу году. Характар часопісі пераважна культурна-гістарычны. Шмат увагі аддавалася мясцовым музэям; у комплексе за 1920 г. апісаньняў працы музэяў ёсьць каля 20, за 1921 год—каля 10 і г. д. Цікавымі зьяўляюцца справаздачы Цэнтральнай камісіі радзімазнаўства і інфармацыі мясцовых арганізацый; у комплексе за 1917 г., напр., апошніх налічваецца каля 125.

Адначасна з „Коцісэўту“ выдавалася і часопісь на швэдзкай мове „Родны край“ („Гембюгдэн“), якая ў 1919 годзе зьмяніла назву на „Гемох Гембюгд“, а ў 1926 г.—на „Свэнскбюгдэн“, што азначае „Швэдзкі край“. Выданьне часопісі на швэдзкай мове тлумачыцца тым, што ў Фіншчыне налічваецца каля 10 проц. швэдаў. Фіншчына ў свой час была падпарадкавана Швэцыі, і да самых апошніх часоў швэдзкая мова была пануючай. Нядаўна яе месца заняла мова большасьці насяленьня—фінская. Зараз швэдзкая і фінская мовы лічацца роўнапраўнымі, але змаганьне паміж імі яшчэ ня скончылася. Апошняе не азначае, зразумела, што фінскія швэды жадаюць далучэньня Фіншчыны да Швэцыі; іх нацыяналістычная інтэлігенцыя за швэдзкую мову, як за „больш культурную“. Лепшыя з фінаў лічаць, што культурныя запатрабаваньні фінскага насяленьня трэба абслугоўваць на фінскай мове, так, як гэта робіцца ва ўсіх старонах. Вось у такіх нацыянальных узаемаадносінах і пачала выходзіць часопісь „Родны край“ на швэдзкай мове, якая фактычна ня спынілася да гэтага часу. Фактычнае рэдагаваньне яе належала швэдзкаму таварыству „Брагэ“. У апошні час пад новаю назваю яе выдае Швэдзкае таварыства прыцяляў народнай школы. Зьместам сваім гэтая часопісь адрозьнівалася ад зьместу часопісі на фінскай мове, апрача некаторых кіраўнічых матэрыялаў.

Комплект яго за 1911	г. складаецца з 10 нумароў на 150 бал.
„ „ „ 1912	„ „ „ 10 „ „ 152 „
„ „ „ 1913	„ „ „ 10 „ „ 156 „
„ „ „ 1914	„ „ „ 10 „ „ 160 „
„ „ „ 1915	„ „ „ 10 „ „ 152 „
„ „ „ 1916	„ „ „ 10 „ „ 156 „
„ „ „ 1917 і 18,	„ „ „ 10 „ „ 152 „

Як і часопісь на фінскай мове „Гембюгдэн“ часамі выходзіў на працягу ўсяго году падвойнымі нумарамі, але лік балак у комплектах амаль аднолькавы, апрача 1917 і 1918 г. г., на працягу якіх вышла столькі-ж нумароў у 5 кніжках, колькі ў папярэднія гады выходзіла за год. Характар часопісі таксама больш культурна-гістарычны; значная ўвага аддавалася фольклёру і быту.

Тутака да-рэчы адзначыць, што мясцовы краязнаўчы друк у Фіншчыне (тэрыторыя—387,565 кв. км., насяленьне—3.560.000 чал.) мае значныя разьмеры. На працягу 1924 году вышла каля 60 мясцовых краязнаўчых зборнікаў. Апрача таго, шматлічныя газэты і часопісі Фіншчыны зьмяшчаюць вельмі шмат краязнаўчых матэрыялаў, ня цураючыся нават анкет, абжнікаў, програм, справаздач і да т. п. Газэты маюць вельмі прыемную традыцыю выпусчаць спэцыяльныя багата ілюстраваныя нумары газэт, прысьвечаныя апісаньню тае або іншае

парафії. К 1912 году, такім чынам, газэты далі апісаньне звыш 110 парафій. Часамі краязнаўчы матэрыял друкуецца ў газэце з такім разьлікам, каб, выняўшы ці выразаўшы яго з газэты, можна было скласьці яго кніжкаю. Часта газэты наладжваюць конкурсы фотографій і падаюць ініцыятыву ў краязнаўчай справе.

Цэнтральная камісія радзімазнаўства існуе на ўрадавыя сродкі, а таксама мае свае фонды. Наогул, краязнаўчая справа ў Фіншчыне шчодро падтрымліваецца субсыдыямі. Часамі асыгноўваюцца вялікія сумы нізавымі адміністрацыйнымі адзінкамі, так званымі комунамі (сельсаветамі), на ўкладаньне слоўніка мовы свае тэрыторыі ці на якое іншае вывучэньне яе. Парафії (раёны) клапацяцца ўкладаньнем карт сваіх тэрыторый, іх гісторыі і інш. і выдаюць такія працы на свае сродкі. Тутака трэба яшчэ адзначыць выданьне пагубэрскага апісаньня Фіншчыны пад назваю „Суомэнмаа“. Яго вышла ўжо шэсьць частак. Гэта надзвычайна дакладнае і падрабязнае апісаньне стараны зьяўляецца выходным пунктам працы кожнага краязнаўцы.

Апрача мясцовых краязнаўчых організацый, якія яднаюцца Цэнтральнай камісіяй радзімазнаўства, у Фіншчыне існуюць і такія па сутнасьці краязнаўчыя організацыі, якія абхопліваюць сваёй дзейнасьцю вялікія часткі Фіншчыны або ўсю яе. Узорам апошніх можа зьяўляцца таварыства Брагэ. Цэнтральнае праўленьне яго стала краязнаўчым цэнтрам для ўсяго швэдзкага насяленьня Фіншчыны. Аддзяленьні таварыства ёсьць у шмат якіх гарадох Фіншчыны. Само таварыства заснавалася ў 1906 годзе з мэтай зьбіраньня народнай поэзіі, музыкі, танцаў, касцюмаў і інш. і вывучэньня іх, а таксама развою. Гэта таварыства здолела злучыць сур'ёзную навукова-краязнаўчую працу з задаваленьнем попыту насяленьня на культурную забаву. Праца таварыства выявілася ў самых розных відах. Апрача колекцыянаваньня і вывучэньня музыкі, фольклёру і інш., адпаведна сваім мэтам, таварыства: а) арганізоўвала краязнаўчыя канцэрты, спаборніцтвы мясцовых музыкантаў і сьпевакоў, маніфэстацыі ў мясцовых народных касцюмах, сходы з дакладамі і лекцыямі, хоры, прадстаўленьні з мясцовага народнага жыцьця і г. д.; б) уклала колекцыю выражаных з усіх газэт, часопісяў і інш. выданьняў прац, артыкулаў і заметак, датычных жыцьця фінскіх швэдаў і тэрыторыі, якую яны засяляюць; в) апрацавала і выдала інструкцыю для ўкладаньня фольклёрных колекцый; г) інсцэнавала і выдала сялянскае вясельле, а таксама—вельмі шмат народных песень з нотамі і прац сваіх сяброў аб фінскіх швэдах, іх жыцьці і атачэньні і г. д. Колекцыі таварыства складаюцца з фольклёрных запісаў, грамафонных пласьцінак з народнымі песьнямі, запісаў мясцовых гаворак, узораў народных тканін і гарнітураў, портрэтаў музыкантаў з народу, этнографічных рысункаў,

карцін і інш. Злучыўшы, так кажучы, разумовае краязнаўства з пачуцьцёвым, гэта таварыства прасякнула далёка ў гушчы народныя, дасягнуўшы значных вынікаў у сваёй дзейнасьці.

Значнае разьвіцьцё атрымала ў Фіншчыне краязнаўства і пэ-за межамі краязнаўчых арганізацый. Першае месца ў даным выпадку займаюць агульнафінскія навуковыя таварыствы, якія з мэтай разьвіцьця сваёй галіны навукі выконваюць часта ўласна краязнаўчую працу. З шматлічых агульнафінскіх навуковых таварыстваў, частка якіх пералічана вышэй, для ўзору спынімся на Фінскай акадэміі навук, таварыстве флёры і фаўны і Фінскім літаратурным таварыстве.

Фінская акадэмія навук заснавалася ў 1908 годзе, як прыватнае навуковае таварыства. Падобна ўсім іншым навуковым таварыствам, акадэмія мае вялікія грашовыя фонды, атрыманыя ў якасьці ахвяр. Яны складаюць удзячны матэрыяльны грунт для дзейнасьці акадэміі. Яна мае вельмі шмат сваіх каштоўных выданьняў. Ёю-ж выдаецца міжнародная фольклёрная часопісь. Пакуль што акадэмія зьмяшчаецца ў будынку Фінскага літаратурнага таварыства, але ўжо ёсьць проект пабудовы свайго ўласнага будынку.

Таварыства флёры і фаўны заснавалася ў 1821 годзе. Яно мае каля 600 членаў, з якіх больш паловы жыве на провінцыі. Як правіла, кожны прыродазнаўца зьяўляецца членам гэтага таварыства, шмат матэрыялаў атрымліваецца таварыствам з месц, але ня менш здабываецца шляхам экспэдыцый. Пачынаючы з 1848 году, таварыства выдае шэраг каштоўных выданьняў: „Гербарны музэй Фіншчыны“, „Акты“ і інш. Ніякі краязнаўца-дасьледчык мясцовай прыроды ў сваёй працы ня можа абыйсьціся без знаёмства з гэтымі выданьнямі.

Найбольш цікавым у краязнаўчым стасунку зьяўляецца Фінскае літаратурнае таварыства. Яно заснавалася 97 год таму назад. Аб'яднае аматараў і вучоных і мае навукова-дасьледчы характар. Вялізную і каштоўную працу зрабіла таварыства ў галіне зьбіраньня фінскага фольклёру і ўкладаньня слоўніка мясцовых гаворак і слоўнікаў новай і старой літаратурнай фінскай мовы. Практычныя слоўнікі ў Фіншчыне ўкладаюцца ўрадавымі камісіямі. Слоўнікі старой і новай мовы ўкладаюцца звычайным спосабам. Значную дапамогу, як і ва ўсякай навуковай працы, робяць студэнты пад кіраўніцтвам профэсара фінскае мовы. Часамі даецца заданьне выпісваць словы арыштантам. Усе словы выпісваюцца на карткі па галінах веды: тэхнікі, права і да т. п. Значна больш складаная праца зьбіраньня слоўніка мясцовых гаворак фінскае мовы.

Гэтая праца пачалася таварыствам у 1895 годзе. Амаль праз 30 год, а ўласна—у 1924 годзе, пры таварыстве ўтварыўся слоўнікавы легат для выкананьня працы па зьбіраньню і ўкладаньню слоўніка мясцовых гаворак. Спачатку ён разумеўся як сваеасаблівае акцыянэрнае таварыства, але ў тым-жа

1924 годзе парламант даў легату грашовую дапамогу. З 1924 па 1927 год уключна легат ад ураду атрымаў у відзе такой дапамогі адзін мільён марак. Таварыства і надалей спадзяецца, што ўрад будзе даваць субсыдыю на слоўнікавую працу па тысяч чатырыста марак у год. Уся праца зьбіраньня слоўніка гаворак мае працягнуцца яшчэ год дзесяць. Пасьля гэтага тэрміну мяркуецца распачаць рэдагаваньне і выданьне яго. Таварыства скарыстоўвае на гэтую працу ня толькі свае сродкі і субсыдыі ўраду, але і сумы, ахвяраваныя на гэта прыватнымі асобамі, а таксама асыгнаваньні комун на ўкладаньне слоўнікаў мовы свае тэрыторыі. Перасылка матэрыялаў у легат і лістоў апошняга робіцца поштай дарэмна.

Само зьбіраньне слоўнікавых матэрыялаў робіцца спэцыялістымі і падрыхтаванымі студэнтамі пераважна экспэдыцыйным спосабам. У апошнія часы легат імкнецца набраць такіх падрыхтаваных працаўнікоў, якія-б доўга жылі на адным месцы ў провінцыі, ад чаго-б выйграла якасьць самой работы. Сталыя колектары (зьбіральнікі) за сваю працу атрымліваюць каля 3.000 марак (150 руб.) у месяц. Да іх працы таварыства адносіцца з поўным давер'ем, і яны настолькі добрасумленныя, што для іх якой-небудзь кантрольнай лічбы слоў картак ня існуе. Колькі зьбіральнік за даны месяц зьбярэ слоў—столькі ён іх пасылае ў легат; само сабою ясна, што больш ён іх сабраць ня мог, а калі-б мог,—собраў-бы і прыслаў-бы. Легат лічыць, што вычэрпваючы запіс і вывучэньне слоў аднае гаворкі можа быць выканана адным чалавекам на працягу трох год. Летам легат пасылае экспэдыцыі па чалавек 20—30 для зьбіраньня слоў. У мінулым 1927 г. адна такая экспэдыцыя ў складзе 20 асоб працавала ва ўсходняй частцы Фіншчыны, каля мяжы з СССР. Часамі атрымліваюцца матэрыялы і адказы на анкетныя з месц. Той з аматараў, які прышле пэўны лік матэрыялаў ці адказаў на анкетныя запытаньні, атрымлівае вызначаную ўзнагароду.

Зьбіральнікі слоўніка ў Фіншчыне забясьпечаны кіраўнічымі матэрыяламі. Яшчэ ў 1899 годзе Фінскім літаратурным таварыствам выданы быў вялікі орыентовачны слоўнік для зьбіральнікаў. У апошнія часы ім-жа перавыдана кніжка аб мэтадах зьбіраньня слоў і аб практыцы ранейшых зьбіральнікаў. Разам выдана брошура аб тым, як выбраць мясцовага чалавека, ад якога трэба запісваць словы. Этнографічныя працы выдатных вучоных часткамі раздадзены зьбіральнікам на прадмет правэркі, ці існуюць у народзе такія народныя тэрміны, якія ёсьць у гэтых працах, высвятленьне іх сучаснага значэньня, адценьняў сэнсу і вымаўленьня і г. д. Выдаецца часопісь „Шукальнік слоў“ („Сапастайя“).

У легаце ёсьць багаты матэрыял у справе кіраваньня зьбіральніцкай працай: карты мясцовасьцяў, дзе словы сабраны і дзе не, карты ліку сабраных матэрыялаў, каталёгі зьбіральнікаў і інш.

Усіх слоў-картак у легаце ёсьць каля 1.250 000. Апрача таго, таварыствам зьбіраецца слоўнік фінскай карэльскай мовы, слоў-картак якога налічваецца ўжо каля 500.000. Карткі разьмешчаны па комунах і па альфабэту, што дазваляе лёгка азначыць географію слоў.

Апрача слоўнікавай працы, таварыства мае вялікія дасягненьні ў справе зьбіраньня фінскага фольклёру. Колекцыі запісаў яго займаюць вялізнае памяшканьне. Гэта нязьлічонае багацьце запісаў дае магчымасьць мець усе адменьнікі і рабіць запраўды навуковую апрацоўку іх. Фінскі фольклёр ужо амаль увесь сабраны таварыствам, і даныя колекцыі яго лічацца аднымі з найбагатшых у Эўропе.

Таварыства мае свае вялікія грашовыя фонды, якія часта раней дарыліся прыватнымі асобамі, а таксама значную ўрадовую субсыдыю і невялікія сумы членскіх складак. Гэтану таварыству належаць найбагатшыя колекцыі фінскіх выданьняў. Таварыства мае сваё выдавецтва, якое дае прыбытак; ім выдаюцца поўныя зборы твораў пісьменьнікаў, пераклады клясыкаў, фольклёр, слоўнік і да т. п.

Вельмі цікаваю зьяваю ў фінскім навуковым жыцьці зьяўляецца Дом навуковых таварыстваў. Усе навуковыя агульнафінскія таварыствы зьмяшчаюцца ў гэтым доме, апрача Фінскага літаратурнага, якое зьмяшчаецца ў сваім уласным доме і дае памяшканьне Фінскай акадэміі навук. Дом навуковых таварыстваў займае вялізарны будынак з заляю для паседжаньняў, рознымі службовымі пакоямі і бібліотэку, быць можа, на поўмільёна кніг, сабраную выключна шляхам абмену, прычым па самых розных галінах веды.

Яшчэ большую дапамогу маюць мясцовыя краязнаўчыя арганізацыі ад музэяў. Іх налічваецца ў Фіншчыне каля 46. Частка музэяў, а ўласна — 24, утварылі агульнафінскі саюз музэяў. Рэшта музэяў у саюз не ўваходзіць. Саюзам склікаюцца зьезды музэйных работнікаў, выдаюцца працы зьездаў і інш. выданьні, арганізуецца дапамога мясцовым музэям радамі і інш., абмен колекцыямі і г. д. Мясцовыя музэі маюць пераважна культурна-гістарычны характар. Жывуць на дапамогу ад гарадоў і самаўрадаў, а таксама на сродкі розных таварыстваў. Большасьць мае ўласныя памяшканьні. Вельмі шмат музэйнай працы на мясцох выконваецца дармова. Мясцовыя музэі маюць навуковае і асьветнае значэньне; чыста навуковымі музэямі зьяўляюцца цэнтральныя. Пры мясцовых музэях існуюць музэйныя таварыствы або мясцовыя краязнаўчыя арганізацыі. Такім чынам, яны часта зьяўляюцца месцам усёй мясцовай краязнаўчай працы.

З музэяў сталіцы Фіншчыны—Гельсінак—асабліваю цікавасьць для краязнаўцы маюць Нацыянальны музэй і Музэй на высьпе Фэлізон. Фінскі нацыянальны музэй зьмяшчаецца ў прыгожым, вялізным, спэцыяльна для яго пабудаваным будынку.

Апрача апошняга, на музэйным дварэ ёсьць вялікае памяшканьне для такіх экспонатаў, як чаўны, калёсы, невады, сані і інш. Музэй складаецца з двух аддзелаў: гістарычна-археолёгічнага і этнографічнага, колькасьць экспонатаў у якіх амаль не падаецца ўлічэньню. Экспозыцыя мае строга вытрыманы краязнаўчы характар па краёх і эпохах.

Музэй на высьпе Фэлізон займае ўсю выспу. Ён складаецца з цэлых сялянскіх двароў, дамоў, хат, цэркваў, млыноў, вялізных пастак на розных зьвяроў і г. д. у іх натуральным атачэньні. Гэтыя двары і інш. перавезены сюды з розных краёў Фіншчыны і адноўлены ў іх ранейшым стане з поўным абсталяваньнем, прыладамі, начыньнем і да т. п. Музэй дзівіць сваёй вялізарнасьцю, сваім сьмелым замыслам і сваім строгім прынцыпам навуковасьці, праведзеным у яго організацыі. Утвораны гэты музэй па прыватнай ініцыятыве пры дапамозе грамадзкіх сіл дзяржавы. Ён цесна зьвязаны з Нацыянальным музэем.

Найбольш цікавым у краязнаўчым стасунку з матэрыялаў Нацыянальнага музэю зьяўляецца яго архіў мясцовасьцяй, у якім па прыходах ёсьць выразкі з газэт адносна гэтага прыходу, пляны яго, фотографіі і да т. п. Увесь час гэты архіў папаўняецца і асабліва інтэнсыўна ў галіне мясцовых помнікаў старасьветчыны, мастацтва, прыроды і быту.

Апрача музэяў і навуковых таварыстваў, краязнаўчая праца часамі выконваецца рознымі ведамствамі—Геолёгічнай камісіяй, Статыстычнай управай і інш. з мэтай задаваленьня сваіх ведамственных інтарэсаў. У гэтай галіне неабходна ўспомніць дзяржаўную Археолёгічную камісію і Экскурсійную камісію Міністэрства народнай асьветы. Археолёгічная камісія складаецца з штату музэю і старшынёю яе зьяўляецца дырэктар музэю. Мэтай яе зьяўляецца ахова помнікаў, якою яна і кіруе. Непасрэдную ахову выконваюць на аснове асобнага закону аб ахове ўласьнікі помнікаў ці зямлі, на якой яны знаходзяцца, а таксама мясцовая адміністрацыйная ўлада. На свае патрэбы камісія мае сродкі па каштарысу Нацыянальнага музэю. Экскурсійная камісія Міністэрства народнай асьветы організуе шмат экскурсій з асьветнымі мэтамі. На іх экскурсанты зьбіраюць фотографічны і іншы матэрыял, які часта пасьяля апублікоўваецца.

Дзякуючы наяўнасьці такога вялікага ліку навуковых і краязнаўчых організацый, унівэрсытэт ня мае неабходнасьці весці навуковую працу. Навуковы пэрсонал яго і студэнты прымаюць актыўны ўдзел у апошняй, але па лініі навукова-краязнаўчай. У сярэдняй і ніжэйшай школе радзімазнаўства займае важнае месца. У сярэдняй школе розныя ўкладаньні даюцца вучням на краязнаўчыя тэмы. Ацэнку іх робіць камісія з трох вучняў і выкладчыка. Часта дзьве-тры лепшыя працы выдаюцца звычайным друкарскім спосабам. Часамі ў школах ёсьць гурткі краязнаўства, якія маюць свае музэйчыкі. За лепшыя

экспонаты выдаюцца вучням прэміі. Выкладаньне ў ніжэйшай школе адбываецца на аснове радзімазнаўства. Выкладаецца нават такая навука пад назваю радзімазнаўства. Усе іншыя прадметы з ім зьвязаны. У настаўніцкіх сэмінарыях выкладаецца мэтодыка радзімазнаўства і ёсьць свае музэі. Вучні школ для дарослых, народных унівэрсытэтаў і народных акадэміяў у абавязковым парадку выконваюць часта краязнаўчую працу ў мэтах пэдагогічных. З гэтых прац вярта ўспомніць зьбіраньне розных колекцыяў і фольклёру, сходы з дакладамі, прысьвечанымі родным мясцовасьцям, і пісаньне прац, якія часта выдаюцца ўстановамі пад назваю ўспамінаў з розных месцаў. Калі да ўсяго гэтага ўспомніць пра курсы па радзімазнаўству, якія часамі організоўваў унівэрсытэт, дык мы ўбачым, што ў Фіншчыне справа падрыхтоўкі краязнаўцаў наладжана сама сабою даволі добра. Таму амаль усё насяленьне пераконана ў карысьці навукі і краязнаўства, і апошняе мае месца нават у войску. Пра дапамогу краязнаўчай справе розных асьветных таварыстваў і інш. грамадзкіх організацыяў і гаварыць няма чаго. Кіркамунскі саюз моладзі ўвёў нават абавязковыя штогадовыя адлічэньні сваіх членаў па 500 марак (25 руб.) на працягу 1924—1930 году на выданьне краязнаўчай працы аб сваёй мясцовасьці.

Пры такім узроўні разьвіцьця краязнаўства і пры такім веданьні свае краіны ня дзіва, што краязнаўчы прынцып даволі рэзка выявіўся ў фінскім мастацтве наогул і літаратуры прыватна. Ды яно і зразумела—бяз удзелу мастацтва ў шырокім сэнсе слова краязнаўства не дасягнула б такіх вынікаў. Гэта даводзіцца адным прыкладам працы таварыства Брагэ. Больш шырока краязнаўства выявілася ў працы наступных пісьменьнікаў і мастакоў: Ёйво Геркёнэна, Аксэля Гартмана, Алі Мунстэр'ельма, П. Атэра, А. Эльгенбэрга, Ф. Эстэрблёма, І. Кюкюэнэна, А. Луоманэна і інш. Першы з іх зьяўляецца асабліва сьвежым і робіць моцны ўплыў на агульнае культурнае разьвіцьцё свае радзімы—Карэліі.

Эстонскае краязнаўства, таксама, як і фінскае, зрабіла даволі вялікія посьпехі, дзякуючы існаваньню старога унівэрсытэту ў Тарту, навуковы пэрсонал якога сам займаўся дасьледаваньнем стараны і падрыхтоўваў кадры новых навуковых працаўнікоў. Вынікі працы катэдраў унівэрсытэту, яго габінэтаў і інш. устаноў друкуюцца ў працах унівэрсытэту, а таксама ў іншых навуковых выданьнях. Апрача таго, пры унівэрсытэце працуе шэраг навукова-дасьледчых таварыстваў, якія працуюць над чыста навуковымі праблемамі, а таксама — у галіне краязнаўства. Так, акадэмічнае географічнае таварыства робіць вьлізарную працу па папярэдняга апісаньня Эстоніі. Ужо выдадзена апісаньне Тартаўскага і Вэрскага паветаў. Канчаецца друкам апісаньне Пэрноўскага павету. Працаю таварыства ў гэтай галіне кіруе вядомы профэсар Гранэ. У працы ўкладаньня

гэтых усебаковых апісаньняў, якія лічацца аднымі з лепшых у Эўропе, прыймаюць удзел і студэнты унівэрсытэту. Скарыстоўваюцца таксама матэрыялы мясцовых краязнаўцаў. Акадэмічнае таварыства роднай мовы заснавана ў 1920 годзе і яднае каля 100 чал. спэцыялістых, студэнтаў і аматараў. Галоўнаю сваёю задачаю таварыства лічыць вывучэньне эстонскае літаратурнае і народнае мовы. Штогод таварыства камандыруе каля 30 студэнтаў-стыпэндэнтаў на месяцы два на месцы для зьбіраньня матэрыялаў. Яны правяраюць словы па слоўніку Відэмана і запісваюць новыя словы з магчыма большаю колькасцю сказаў, у якіх данае слова пачута, а таксама з паказаньнем месца запісу і інш. даных. Такіх слоў-картак сабрана ўжо каля 200.000. Ёсьць карта мясцовасьцяй, дзе народныя словы сабраны і дзе яшчэ трэба сабраць. Даную працу мяркуецца скончыць на працягу 10 гадоў, але ўжо зроблена яе на 60 проц. Адначасна пры дапамозе фонографа робіцца запіс фольклёру з дыялекталёгічнымі мэтамі, робіцца морфалёгічны і інш. агляд гаворкі для ўсебаковага вывучэньня яе. Таварыства выдае сваю часопісь. Акадэмічнае таварыства прыродазнаўцаў, заснаванае 74 гады назад, мае 276 членаў і складаецца з сэкцыяў: орніталёгічнай, вазёрнай і аховы помнікаў прыроды. У мінулым акадэмічным годзе таварыства мела 14 агульных сходаў з 24 навуковымі дакладамі. Штогод таварыства выдае свае працы ў колькасці 3—4 кніг па 300—500 старонак. Пад загадам таварыства знаходзяцца два орніталёгічных заказьнікі. Мясцовыя аматары зьвязаны пераважна з орніталёгічнаю сэкцыяю таварыства. Акадэмічнае гістарычнае таварыства выдае сваю часопісь (5—6 кніг на год), у якой ёсьць і краязнаўчы матэрыял. Апрача таго, гэта таварыства выдае эстонскі біяграфічны слоўнік і давяло яго да літары „м“. Эстонскае навуковае акадэмічнае таварыства, якое мае мэтай вывучэньне Эстоніі ў этнографічным, географічным, гістарычным і інш. стасунках, выдае штогоднік сваіх прац на нямецкай мове, бібліографічны штогоднік і інш. каштоўныя для краязнаўцы выданьні.

З навукова-дасьледчых таварыстваў, ня зьвязаных з унівэрсытэтам і выконваючых краязнаўчую працу, асаблівае ўвагі заслугоўвае эстонскае літаратурнае таварыства. Яно заснавана яшчэ ў 1907 годзе і ў сучасны момант налічвае звыш 2.000 членаў. Пераважная большасьць з іх жыве на мясцох, але таварыства сваіх аддзяленьняў не адчыняе, а мае інстытут упаўнаважаных у колькасці 60, якія зьбіраюць членскія сродкі і зьяўляюцца сувяззю паміж членамі таварыства і праўленьнем яго. Апошняе абіраецца агульным сходам членаў таварыства, на які зьяўляецца ня больш 200—300 чалавек. Навукова-дасьледчая праца таварыства адбываецца ў сэкцыях, членамі якіх зьяўляюцца спэцыялістыя. Іншая маса членаў таварыства не зьяўляюцца членамі сэкцыяў, хоць часамі з месц і

паступаюць краязнаўчыя матэрыялы. Апрача спецыялістых, ва ўсіх сэкцыях штогодна працуюць студэнты-стыпэндцыяты ў колькасці каля 50 ч. Гістарычная сэкцыя таварыства перакладае розныя працы па гісторыі Эстоніі на эстонскую мову, падрыхтоўвае да друку гістарычны атлас Эстоніі і інш. Сэкцыя мовы выдае слоўнік эстонскай літаратурнай мовы з орфографічнымі мэтамі, першы том якога вышаў другім выданьнем у 1925 годзе. Яна-ж збірала дыялекталёгічны эстонскі матэрыял на мясцох, але гэта праца ў апошні час перайшла ў акадэмічнае таварыства роднай мовы, усе члены яго зьяўляюцца членамі і данай сэкцыі. Такі-ж стан і ў іншых сэкцыях таварыства ў стасунку да іншых акадэмічных таварыстваў. Праца ў сэкцыях і ў апошніх узгадняецца. Так, сэкцыя таварыства па вывучэньню радзімы працуе над павятовым апісаньнем Эстоніі сумесна з географічным акадэмічным таварыствам. Сэкцыя штомесячнае часопісі таварыства кіруе выданьнем яе. Часопісь выходзіць памерам у 4—5 друкарскіх аркушаў у колькасці 1.500 паасобнікаў. Падпішчыкаў ёсьць каля 500, але часопісь пасьпешна прадаецца комплектамі, якіх за 1918 год, напрыклад, ужо амаль зусім няма ў продажу. Сэкцыя мотываў эстонскіх народных песняў сабрала вялізную колькасць матэрыялаў на мясцох і цяперака прыступіла да выданьня іх. Першы том канчаецца друкам. Пад кіраўніцтвам профэсара Эйзэна, які працуе за цэлую сэкцыю, адбываецца фольклёрная праца таварыства. Пяць стыпэндцыятаў штогодна камандуецца на зьбіраньне фольклёру, хоць эстонскія колекцыі яго і лічацца даволі поўнымі. Да гэтага часу таварыствам выдадзена каля 100 кніг эстонскага фольклёру ў сыстэматычным парадку. Цяперака выданьнем фольклёру, пераважна народных песень, займаецца асобная камісія. Першая кніга яе прац ужо вышла з друку. Яна зьмяшчае каля 12 песень з адменьнікамі іх і ўсебаковым дасьледваньнем іх на 560 стар. Другая частка гэтай кнігі канчаецца друкам. Усяго мяркуецца надрукаваць 20 частак. Бібліографічная камісія таварыства ўкладае бібліографію газэт і часопісяў, прычым расьпісана ўжо 160 часопісяў-комплектаў гадавікоў і ёсьць каля 240.000 картак. Сэкцыя зносін з эстонцамі, якія жывуць за межамі, арганізуе экскурсіі іх у Эстонію. Архіўная камісія ўкладае сьпісы архіву таварыства. Сэкцыі школьнай і народнай літаратуры ня цікавы ў краязнаўчым стасунку. Таварыствам выдаецца штогоднік, апрача памянёных сэкцыійных выданьняў. Таварыства наладжвае публічныя сходы, дзе робяцца розныя навуковыя агляды. Раней такія сходы адбываліся і ў провінцыяльных гарадох Эстоніі.

Усе памянёныя таварыствы разьвіваюць сваю дзейнасьць у навуковым асяродку Эстоніі—Тарту, але ў сталіцы Эстоніі—Таліне ёсьць нямецкае акадэмічнае таварыства і ў горадзе Пэрнове—археалёгічнае таварыства, якія выдаюць свае працы

на нямецкай мове. Талінскае нямецкае акадэмічнае таварыства заснавалася яшчэ ў 1874 г. і раёнам сваёй дзейнасці лічыць усю Эстонію. Яно складаецца з сэкцый: прыродазнаўства, гісторыі, генэалёгіі, тэхнікі, мастацтва і філэзофіі. У працах таварыства ёсць шмат краязнаўчых матэрыялаў з мясцовага архіву і інш.

Галоўная мэтэаролёгічная абсерваторыя ў Тарту мае пад сваім загадам 20 мэтэаролёгічных станцый 2-га разраду, 60 дажджамерных і 100 сьнегаммерных пунктаў. Апрача таго, абсерваторыя выдала фэнолёгічную програму профэсара Фрыша і атрымлівае фэнолёгічныя нагляданьні з 15—20 пунктаў, якім дасылаецца па 2 экз. програмы штогодна. Пры галоўнай управе навук і мастацтваў міністэрства асьветы існуе асобная рада па ахове помнікаў старасьветчыны. Выданы закон аб ахове і фактычнае выкананьне яго ляжыць на мясцовых адміністрацыйных уладах і ўласьніках помнікаў або зямлі, на якой яны знаходзяцца.

Талінскі эстонскі музэй заснаваны ў 1919 годзе талінскім музэйным таварыствам, якому і належыць да гэтага часу, але атрымлівае ўрадавую дапамогу. У 1926 годзе музэй з культурна-гістарычнага і этнографічнага быў рэарганізаваны ў мастацкі з культурна-гістарычным і этнографічным аддзеламі, укладзенымі з пункту гледжаньня асноўнага аддзелу. Краязнаўца ў ім могуць зацікавіць надзвычайна цікавыя помнікі мясцовага мастацтва і колекцыі народнага мастацтва. Апошнія складаюцца амаль з 12.000 рэчаў, з якіх выстаўлена каля 1.500. Асабліваю цікавасьць маюць народныя дываны ў колькасці 60. Провінцыяльны музэй талінскага нямецкага акадэмічнага таварыства па сутнасці зьяўляецца сховам часамі надзвычайна цікавых экспонатаў. Дзякуючы браку сродкаў ён зэняпаў, а з прычыны недагляду частка асабліва каштоўных орнітолёгічных экспонатаў зусім сапсавана. Эстонскі народны музэй у Тарту асабліва цікавы сваім этнографічным аддзелам, які налічвае звыш 26.000 рэчаў. Апрача этнографічнага і мастацкага аддзелаў, арганізуецца гістарычна-археолёгічны аддзел, экспонаты якога знаходзяцца зараз у другім памяшканьні. Музэй гэты пачаты зьбіраньнем яшчэ ў 1906 годзе агрыкультурным таварыствам, прычым большасьць экспонатаў сабрана сіламі студэнтаў. Цяперак пры музэі ёсць музэйнае таварыства, якое апякуецца ім. Музэй у гэтым годзе выдаў свой трэці штогоднік, прысьвечаны гісторыі эстонскага гарнітуру. Апрача таго, музэем выданы вельмі каштоўныя монографіі аб эстонскіх рукавіцах і кубках і дзьве сэрыі паштовак, а дырэктарам музэю—этнографічны слоўнік. Апрача памянёных, у шмат якіх провінцыяльных гарадох ёсць мясцовыя музэі. Побач з эстонскімі музэямі неабходна ўспомніць дзяржаўны архіў у Тарту, агульная даўжыня паліц якога налічвае каля 8 кілямэтраў, і талінскі дзяржаўны архіў, выдатны сваімі інку-

набуламі і унікамамі з мясцовай гістооы і, паміж іншым, першаю друкаванаю эстонскаю кнігаю 1528 году.

Дзеля таго, што Эстонія вельмі невялікая старана, у ёй не адчуваецца вялікай патрэбы арганізавання мясцовых краязнаўчых арганізацый: кожны можа быць членам агульнага дзяржаўнага таварыства, і кожнае такое таварыства можа лёгка пранікнуць ва ўсе куткі Эстоніі.

Латыскае краязнаўства выяўляецца пераважна ў працы цэнтральных навукова-дасьледчых устаноў і арганізацый у сталіцы Латвіі—Рызе. Мясцовыя краязнаўчыя арганізацыі выявілі сябе ў значна меншай ступені.

Асяродкам навуковага жыцця Латвіі зьяўляецца унівэрсытэт. Пры ім існуе шэраг навукова-дасьледчых таварыстваў: філэлёгіі, тэолёга-тэасофскае, рэлігійна-філэзофскае, Канта, латыскае біолёгічнае, матэматыкі і прыродазнаўства і акадэмічнае соцыяльных ведаў. Унівэрсытэт заснаваны ў 1919 годзе, таварыствы—у розны час, пачынаючы з 1922 году. Членамі таварыстваў зьяўляюцца пераважна асобы са складу навуковага пэрсоналю унівэрсытэту. Таварыствы маюць свае выданьні і склікаюць сходы з дакладамі і лекцыямі. Толькі некаторыя з іх у сваёй працы дакрэняюцца краязнаўства. Галоўная-ж краязнаўчая праца выконваецца габінэтамі і лябораторыямі унівэрсытэту, а таксама студэнтамі пад кіраўніцтвам спецыялістых-краязнаўцаў, якія працуюць у навукова-краязнаўчых таварыствах, ня звязаных з унівэрсытэтам. Летам студэнты выконваюць шэраг краязнаўчых прац, якія таксама ня звязаны з іх працаю ва унівэрсытэце. Але латыскае краязнаўства ў выданьнях студэнцкіх аб'яднаньняў, а таксама ў студэнцкай газэце „Студэнт“ амаль не адлюстроўваецца.

Значна больш увагі аддае краязнаўству латыскае таварыства дасьледваньня старажытнасьцяў. Яно заснавана ў 1922 годзе і ў сучасны момант мае звыш 100 членаў. Дзейнасьць яго адбываецца, галоўным чынам, у штотыднёвых сходах, а таксама выданьнях. З апошніх вялікую цікавасьць у краязнаўчым стасунку прадстаўляе выданьне аб гарадзішчах Курляндзіі.

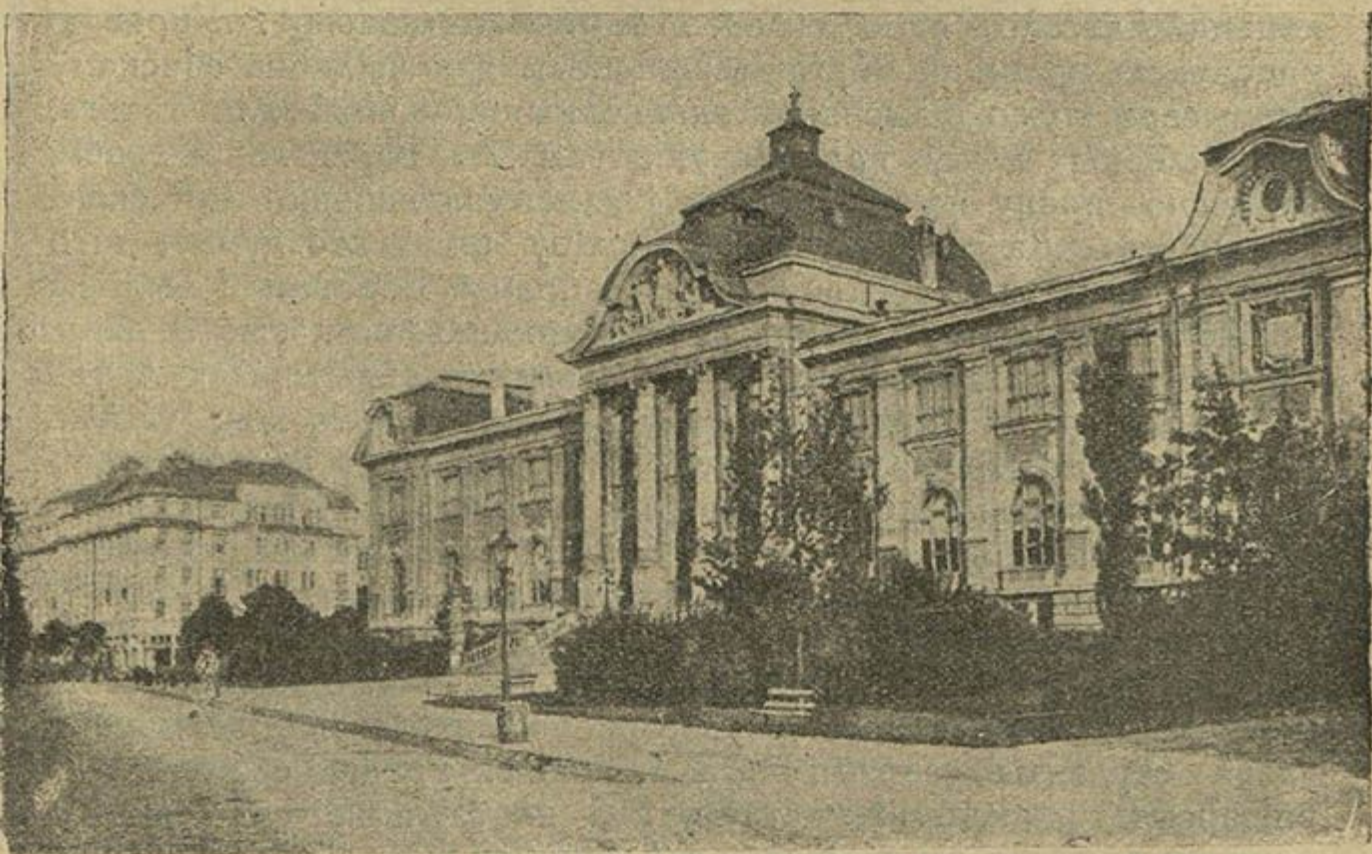
Даволі старое Рыскае таварыства гісторыі і старажытнасьцяў, заснаванае ў 1836 годзе, за час свайго існаваньня дало шэраг каштоўных выданьняў з багатым краязнаўчым матэрыялам. Цяперака яно мае каля 50 членаў. Праца адбываецца і выданьні друкуюцца на нямецкай мове. Пры таварыстве існуе яго гістарычна-археолёгічны, так званы, Домскі музэй.

Другое нямецкае таварыства — Курляндзкае таварыства літаратуры і гісторыі ў Мітаве—у апошні час амаль зусім замерла і мае толькі каля 20 членаў. Як вынік ранейшае працы таварыства, пры ім існуе Мітаўскі музэй.

Вялікую будучыню ў краязнаўчым стасунку мае латыскае географічнае таварыства, якім кіруе вядомы географ Лянсман.

Ужо цяперака яно дало шэраг каштоўных краязнаўчых прац у сваіх выданьнях.

Але краязнаўчым цэнтрам Латвіі становіцца Управа па ахове помнікаў старасьветчыны пры міністэрстве асьветы. Управа ўжо фактычна перарасла сваю назву пад кіраўніцтвам палкага краязнаўцы, віцебляніна Ф. М. Азоліна. Заснавана яна ў 1923 годзе і складаецца з 5-ці асоб: 2-х прадстаўнікоў унівэрсытэту, аднаго прадстаўніка акадэміі мастацтваў, аднаго прадстаўніка гістарычнага музэю і старшыні па прызначэньню міністра асьветы. Управа мае мэтаю ахову этнографічных, археолёгічных, архітэктурных, мастацкіх наогул, архіўных і бібліографічных помнікаў. Управа ўжо склала інвэнтар археолёгічных рэчаў, разьмешчаных у розных музэях. Інвэнтар мае

Музэй у Рызе.

від картотэкі, прычым на кожнай картцы ёсьць малюнак і апісаньне рэчы. Ён сыстэматызуецца паводле географічнага прынцыпу. Другою вялікаю працаю Управы зьяўляецца, зробленая пры дапамозе студэнтаў, праверка месца знаходжаньня археолёгічных помнікаў у 9 паветах (усяго паветаў у Латвіі 20) на прадмет укладаньня археолёгічнай карты Латвіі і выяўленьня правільнасьці тых вестак аб археолёгічных помніках, якія ёсьць у Управе. Аб розных помніках, якія патрабуюць аховы. Управаю забраны багаты архіўны матэрыял у выглядзе картограм, апісаньяў і інш., разьмешчаных па паасобных краёх Латвіі. У шмат якіх мясцох стараны Управаю зроблены археолёгічныя раскопкі ахоўнага характару, бо Управа мае мэтаю

пераважна ахову, а не вывучэньне. Управаю выяўляюцца тыпы помнікаў і будуць укладацца тыполёгічныя карты. Управа выпрацавала інструкцыю для аховы і апісаньня помнікаў, праяла праз парлямант закон аб ахове помнікаў, а ў 1926 годзе адчыніла пададзел фольклёру, які завецца фольклёрным архівам. Рамонт будынкаў, якія маюць значэньне помнікаў, адбываецца пад наглядам Управы. Апошняя ўжо прыступіла да апісаньня будынкаў Гварэнгі, Растрэлі і інш., для чаго ўжо ёсьць архіўны матэрыял.

У этнографічным стасунку Управаю чацьверты год зьбіраюцца матэрыялы па духоўнай і матэрыяльнай культуры латыскага народу паводле выпрацаваных ёю анкет і програм. Латгалія ўжо абсьледвана цалком; па матэрыялах абсьледваньня можна напісаць этнографічны агляд латыскага насяленьня Латгаліі, якое складае тамака меншасьць. Управаю распачата праца па арганізаваньню музэю падобна фінскаму на высьпе і ўжо намечаны адпаведныя будынкi для гэтага. Фольклёрны архіў пад кіраўніцтвам А. Бэрзкальнэ зрабіў вялізную працу па зьбіраньню і клясыфікаваньню латыскага фольклёру. Да пачатку прац архіву шмат хто думаў, што амаль увесь латыскі фольклёр сабраны Баронам і выданы Расійскай акадэміяй навук пад вядомаю назваю латыскіх дайн. Паміж тым, архіў выявіў, што на вялікіх тэрыторыях Латвіі зьбіраньне фольклёру яшчэ зусім не адбывалася, хоць тамака ёсьць найбагатшыя запасы яго. Цяперака архіў мае 549 зьбіральных фольклёру на мясцох з мясцовай інтэлігенцыі: настаўнікаў, ляснічых, вучняў і інш. Сьстэматызацыя адбываецца ў самым архіве 6 супрацоўнікамі паводле сьстэмы проф. Андэрсона. Апрача гэтай працы, архіў пачаў укладаць слоўнік да латыскіх песень дайнаў. Для зьбіраньня сваіх матэрыялаў Управа арганізоўвае экспэдыцыі, у якіх прымаюць удзел студэнты філёлёгічнага і архітэктурнага факультэтаў унівэрсытэту, акадэміі мастацтваў і настаўніцкага інстытуту, прычым апошнія выявілі сябе найлепшымі працаўнікамі. Пашыраючы кола сваіх працаўнікоў на мясцох і кола заданьняў Управы, Ф. М. Азолін стаіць перад задачай рэарганізацыі Управы ў дзяржаўны краязнаўчы цэнтр, што спатыкае спачуваньне міністра асьветы, вядомага поэты Я. Райніса.

Нацыянальны музэй у Рызе мае вялікую цікавасьць для краязнаўцы сваім этнографічным аддзелам з самымі рознастайнымі калекцыямі. Дзяржаўны гістарычны музэй заснаваны латыскім таварыствам гораду Рыгі каля 120 год назад. У гістарычна-археолёгічным аддзеле музэю ёсьць каля 2.000 рэчаў, у этнографічным каля 20.000. Музэй мае двух працаўнікоў па зьбіраньню экспанатаў. Вялікія сумы на зьбіраньне экспанатаў для музэю дае Управа па ахове помнікаў старасьветчыны, якая таксама і сама перадае ў музэй шмат розных экспанатаў. Пэдагогічны музэй міністэрства народнай асьветы мае пэўны

краязнаўчы ўхіл, бо ў школах выкладаецца асобны прадмет— радзімазнаўства, а ў пэдагогічных навучальных установах— мэ- тодыка радзімазнаўства. Гэты музей укладае рухомы адзел для абслугоўваньня провінцый. У рыскай гарадзкой бібліотэцы побач з цэлым шэрагам унікамаў ёсьць тэксты гандлёвых дагавораў Рыгі са Смаленскам, першая кніга на латыскай мове, якая належыць да 1586 году, і інш. каштоўныя краёвыя помнікі, якія маюць надзвычайную цікавасьць для ўсякага краязнаўцы.

Дзяржаўная друкарня выдае часопісь „Латыскі Орнамант“, дзе большасьць матэрыялаў маюць краёвы характар.

Літоўскае краязнаўства значна слабейшае і маладзейшае за краязнаўствы раней памянёных старонак. Затое бліжэйшыя пэрспэктывы разьвіцьця яго значна больш спрыяючыя. Гэта залежыць, галоўным чынам, ад таго, што ў Літве самыя розныя пласты насяленьня імкнуцца прымаць удзел у краязнаўчай працы ў большай меры, чым у суседзяў Літвы, дзе краязнаўства замыкаецца ў больш вузкіх колах спэцыялістых і аматараў. Праўда, гэты ўдзел у краязнаўчай працы розных колаў насяленьня пашыраецца з прычыны адсутнасьці сталых краязнаўчых традыцый паволі.

У Літве ў сучасны момант ёсьць дзьве вышэйшыя школы: унівэрсытэт у Коўні і сельска-гаспадарчая акадэмія ў Датнове. Літоўскі дзяржаўны унівэрсытэт зьяўляецца ўстановаю ня толькі навучальнаю, але і навукова-дасьледчаю, бо пры ёй існуе цэлы шэраг навуковых таварыстваў. Апрача таго, навукова-дасьледчая праца унівэрсытэту праводзіцца, галоўным чынам, габінэтамі, лябораторыямі і інш. ўстановамі яго. Кожны факультэт выдае свае працы выпускамі, або паасобнымі кнігамі. Выданьне прац, як і дасьледчыя экспэдыцыі катэдраў унівэрсытэту, адбываецца пераважна пры ўдзеле навуковых таварыстваў, якія існуюць пры факультэтах.

Так, пры гуманітарным факультэце унівэрсытэту з посьпехам працуюць таварыствы: навуковае таварыства гісторыі, літваністыкі і філэзофіі і таварыства вывучэньня тэатральнай справы. Абодва яны маюць музеі і абодва зьмяшчаюць свае працы ў часопісі „Народ і слова“ і ў „Працах гуманітарнага факультэту“. Першы орган зьяўляецца навукова-папулярнаю часопісьсю і ў ёй прымаюць удзел мясцовыя працаўнікі, студэнты і інш. сілы краіны побач са спэцыялістымі. „Працы“ факультэту—чыста навуковае выданьне, абслугаванае амаль выключна сіламі профэсароў і асьвятляючае агульна-навуковыя праблемы, якія не дакранаюцца літоўскай стараны. „Народ і слова“ вышаў у колькасьці 4-х томаў, „Працы“—у колькасьці 3-х томаў. Таварыства разам з факультэтам за ўвесь час свайго існаваньня склікала шэраг сходаў з дакладамі і лекцыямі, а таксама арганізавала некалькі экспэдыцый у паасобныя краіны Літвы. Пры рэдакцыі „Народ і Слова“ працуе

цэнтр збірання літоўскага фольклёру. У збіранні прымаюць удзел профэсары, студэнты і мясцовая інтэлігенцыя. За час існавання цэнтру запісана каля 12.000 песень, 3000 казак і 20.000 паданняў. Паданні адносна жывёл, апрача таго, збіраюцца студэнтамі прыродазнаўчага факультэту. Таварыствам праведзена вялікая праца па ўпарадкаваньню слоўкартак Бугі, Вірылюнаса, Дабушыса і інш. і запісы новых слоў для слоўніка літоўскай мовы. Усяго ёсьць звыш 800.000 слоўкартак. Падрыхтавана да друку частка слоўніка на „а“ і „б“ і выдана два сшыткі яго. На далейшае друкаваньне не хапае сродкаў. У таварыства ёсьць матэрыялы па літоўскай дыялекталёгіі і праграма для збірання іх. Апрача яе, на месцы пасылаюцца невялікія анкеткі-лісткі па дыялекталёгіі, адказаў на якія ўжо атрымана каля 20.000.

Пры прыродазнаўча-матэматычным факультэце працуе таварыства дасьледваньня прыроды. Яно выявіла даволі жывую дзейнасьць арганізаваньнем дакладаў, лекцый і экспэдыцый. Вынікі прац таварыства маюць быць надрукаваны ў спецыяльным выданьні. Факультэт выдае свае працы асобна.

Пры тэхнічным факультэце існуе літоўскае тэхнічнае таварыства. Яно мае мэтай распрацоўку навукова-тэхнічных пытанняў, пераважна зьвязаных з тэрыторыяю Літвы. Вялікія дасягненьні гэта таварыства мае ў галіне распрацоўкі пытанняў аднаўленьня гарадоў і прамысловасьці, вывучэньня будаўнічых матэрыялаў, скарыстаньня вадзяной сілы, торфараспрацовак і г. д. Сваеасабліваю ўласьцівасьцю гэтага таварыства зьяўляецца рэзка-практычны характар яго дзейнасьці. Яно мае 150 членаў і разам з факультэтам выдае часопісь „Тэхніка“.

Урэшце, пры мэдычным і эканомічна-юрыдычным факультэтах працуюць мэдычнае і юрыдычнае таварыствы. Апошнія, праўда, амаль незалежна ад факультэту. Дзейнасьць гэтых таварыстваў носіць ужо больш тэорэтычны навуковы характар. Літоўскае мэдычнае таварыства выдае свой орган „Мэдыцына“.

Гаворачы аб навукова-дасьледчай працы, зьвязанай з літоўскім унівэрсытэтам, неабходна ўспомніць прыродна-дасьледчую станцыю і ботанічны сад.

Прыродна-дасьледчая станцыя заснавана ў Коўні ў 1919 г. міністэрствам зямляробства; у 1922 годзе яна перайшла пад загад міністэрства асьветы і ў тым-жа годзе—пад загад унівэрсытэту. Асноўная задача станцыі—дасьледваньне літоўскай фаўны. За час свайго існаваньня станцыя сабрала шмат даволі багатых калекцый, асабліва орніталёгічных і энтомолёгічных, а таксама рыб. Пераважная большасьць матэрыялаў належыць да тэрыторыі Літвы. Літоўскі ботанічны сад заснаваны ў 1922 годзе. У ім шмат працаваў вядомы вучоны Рэгель. Сад адлюстроўвае пераважна флёру Літвы, але мае і вялікі лік цяпляц з чужаземнымі расьлінамі. У садзе зварачваюць на

сябе ўвагу няжывы гербары, фітопатолёгічны гербары і гербары лекавых расьлін.

Студэнты літоўскага унівэрсытэту прымаюць параўнаўча вялікі ўдзел у краязнаўчай працы. Большасьць іх аб'яднаньняў, побач з іншымі задачамі, ставіць задачу зьбіраньня краязнаўчых матэрыялаў і апрацоўкі іх. У сувязі з гэтым пры такіх аб'яднаньнях існуюць архівы і музэі, але часамі сабраныя матэрыялы перадаюцца унівэрсытэту. Больш актыўнымі ў краязнаўчым стасунку зьяўляюцца корпорацыі „Юнай Літвы“ і „Будучых Надзей“. Першая з іх мае падобныя сабе арганізацыі ў сярэдніх школах і на вёсцы. Аб'яднаньні студэнтаў выдаюць свае часопісі, але мясцовы край адлюстроўваецца ў іх мала.

З навуковых таварыстваў, ня зьвязаных з унівэрсытэтам, трэба ўспомніць аб літоўскім таварыстве краязнаўства і літоўскім мастацкім таварыстве.

Літоўскае таварыства краязнаўства заснавалася нядаўна і мае каля 100 членаў. Яно займаецца зьбіраньнем матэрыялаў з галіны матэрыяльнай і духоўнай культуры літоўскага народу, а таксама ўсебаковым вывучэньнем Літвы наогул. Геофізычная сэкцыя таварыства робіць рэкогносцыровачнае дасьледваньне вазёр Літвы. Распачала працу сэкцыя ботанікі і біолёгіі. На мясцох таварыства пакуль што членаў ня мае, але ў Шаўлях працуе падобнае таварыства краязнаўства. Літоўскае таварыства краязнаўства ўжо арганізавала шэраг навуковых сходаў і экспэдыцый. Вынікі маюць быць апублікаваны ў спэцыяльных выданьнях таварыства. Нельга не адзначыць вялізнай працы па літоўскай этнографіі, якую праводзіць у таварыстве проф. Вольтэрыс са сваімі студэнтамі.

Літоўскае мастацкае таварыства заснавана ў 1907 годзе і да гэтага часу працуе пад кіраўніцтвам дасьледчага арганізатара мастака Жмудзінавічуса. Яно налічвае 216 членаў і выдае каталёгі, монографіі і інш. выданьні, а таксама арганізуе бязупынны шэраг выставак у сваім салёне. Члены таварыства паказваюць у сваіх творах літоўскую прыроду і быт; апрача таго, таварыства сабрала вельмі багатыя калекцыі па народнаму мастацтву, пераважна так званых літоўскіх крыжоў, а таксама тканін у рэчах і фотографиях і выдала вялікую монографію аб крыжах. У гэтым годзе таварыства арганізавала чарговую выстаўку літоўскага народнага мастацтва, на якой выгодна вылучаліся 2 статуэткі чарцей, паяскі, тканіны і інш. Паміж іншым, заслугоўвала ўвагі спроба маладога мастака Ясінусаса даць узоры нсвай кампазыцыі орнамэнту ў народных паяскох, якіх ён даў на выстаўку звыш 100. І на гэтай выстаўцы былі экспанаваны два вялізарных альбомы фотографияў літоўскіх крыжоў.

У сталіцы Літвы—Коўні існуюць 4 музэі: гарадзкі культурна-гістарычны, мастацкая галерэя імя Чурлёніса, ваенна-

гістарычны і гандлёва-прамысловы, а таксама дзяржаўная бібліотэка, якая мае 10 аддзяленьняў у провінцыянальных гарадох Літвы. Ваенна-гістарычны музэй зьмяшчаецца ў будынку былой царквы, складаецца амаль выключна з экспонатаў апошняе вайны за незалежнасьць Літвы і асаблівай цікавасьці ня мае. Гандлёва-прамысловы музэй па сутнасьці зьяўляецца таварным. Гарадзкі культурна-гістарычны музэй, апрача аддзелаў нумізматыкі і археолёгіі, мае невялікі яўрэйскі аддзел, колекцыі народнага мастацтва, карціны старых майстроў і інш. Мастацкая галэрэя імя Чурлёніса мае ў сваёй аснове працы апошняга ў колькасьці 217 і, апрача іх, рэчы сучаснага літоўскага мастацтва ў колькасьці 155, а таксама асабліва цікавыя ў краязнаўчым стасунку колекцыі народнага мастацтва ў колькасьці звыш 7.000 рэчаў. Паводле прыкладу літоўскага мастацкага таварыства, галэрэя наладжвае розныя выстаўкі. Так, у гэтым годзе адбылася надзвычайна цікавая выстаўка літоўскага народнага лубка, першы ўзор якога экспанатаваўся з датаю 1710 года. На гэтай выстаўцы быў добра прадстаўлены літоўскі каляровы дрэварыт. Неабходна адзначыць таксама вельмі цікавую колекцыю беларускіх слупкіх паясоў, якая зьмяшчаецца ў гэтай галэрэі.

На мясцох у Літве ёсьць краязнаўчыя арганізацыі, якім нават давалася дзяржаўная грашовая дапамога, прыпыненая ў апошнія часы. Вялікую краязнаўчую працу праводзяць розныя асьветныя арганізацыі і гурткі моладзі. З апошніх сваёй актыўнасьцю ў краязнаўчым стасунку вызначаюцца гурткі „Вясны“ і „Саюзу моладзі“, якія налічваюць каля 50.000 членаў.

У школах навучаньне вядзецца на аснове радзімазнаўства і выкладаецца нават асобны прадмет пад такой назвай. Ва ўсіх пэдагогічных навучальных установах выкладаецца мэтодыка радзімазнаўства.

Галоўнаю хібаю літоўскага краязнаўства зьяўляецца адсутнасьць дзяржаўнага рэспубліканскага краязнаўчага цэнтру, які-б яднаў і коардынаваў рознастайную краязнаўчую працу ў Літве.

Польскае краязнаўства ўжо больш 20 год выяўляецца ў дзейнасьці польскага таварыства краязнаўства. Гэта дае некаторае права пры азнаямленьні з польскім краязнаўствам зварачаць меншую ўвагу на дзейнасьць розных навукова-дасьледчых устаноў і арганізацый у галіне краязнаўства. Дзеля таго, што навуковае дасьледваньне стараны вядзецца гэтымі навуковымі інстытуцыямі, польскае таварыства краязнаўства яднае і абслугоўвае пераважна аматараў. Характар яго дзейнасьці даволі рознастайны, але ў большай меры культурна-гістарычны, чым іншы. Вялікую работу таварыства выконвае ў галіне папулярызацыі ідэй краязнаўства і вестак аб краі.

Таварыства заснавана ў 1906 г. і за час ад заснаваньня да сусьветнай вайны зрабіла надзвычайна вялікую працу

ў справе аб'яднаньня мясцовых краязнаўцаў і ў справе краязнаўства наогул. Перад пачаткам вайны таварыства мела 30 аддзяленьняў у Польшчы, якія ўмацаваліся арганізацыйна і вялі сыстэматычную працу. Усіх членаў тады было 5.722. На дакладах таварыства прысутнічала на працягу аднаго перадваеннага году 10.822 ч., а ў экскурсіях прымала ўдзел 5.261 чал. У розных гарадох стараны таварыства арганізавала 15 краёвых музэяў.

Час з 1914 да 1924 году быў для польскага таварыства вельмі цяжкім. Новы кругабег разьвіцьця дзейнасьці таварыства пачаўся пасля вайны ў 1921 годзе. На заваяваных землях Заходняе Украіны і Заходняе Беларусі таварыства заснавала новыя аддзяленьні. Значна ўзмацнілася выдавецкая, папулярызацыйная і экскурсійная праца. У выніку таварыства ў апошні час складалася з 36 аддзяленьняў з агульнаю колькасьцю членаў каля 6.000. Аддзяленьні на заваяваных землях, дзякуючы свайму полёнізатарскаму характару, маюць невялікі лік членаў і асабліва багатай дзейнасьці ня выявілі. Гэта відаць хоць-бы з таго, што пры павялічэньні колькасьці аддзяленьняў амаль не павялічыўся лік членаў таварыства. Аддзелы польскага таварыства краязнаўства на тэрыторыі ўласна Польшчы выканалі вялізарную працу ў справе арганізаваньня мясцовых музэяў, экскурсійных дамоў і разьвіцьця экскурсійнай справы наогул, зьбіраньня фотографічных матэрыялаў і інш. За дваццаць год імі арганізавана каля 1.900 лекцый і каля 2.320 экскурсій.

У асобе свае камісіі па ахове помнікаў прыроды польскае таварыства краязнаўства зрабіла вялікую працу выяўленьня, апісаньня і ўласна аховы помнікаў на тэрыторыі Польшчы. Апрача артыкулаў у сваім органе і інш. выданьняў, заслугоўвае ўвагі брошура Колодзейчыка „Помнікі прыроды“.

Орган таварыства—часопісь „Земля“ выходзіць з 1910 году і зьмяшчае вельмі шмат каштоўных краязнаўчых матэрыялаў і надзвычайна прыгожых фотографій. У мінулым годзе рэдакцыя часопісі констатавала, што „новыя ўмовы політычнага жыцьця стараны патрабуюць рэвізіі сучасных задач і мэтодаў у галіне краязнаўства“. У сувязі з гэтым у часопісі зьявіўся шэраг артыкулаў, прысьвечаных пытаньням школьнага краязнаўства, прыцягненьня ў шэрагі краязнаўцаў шырокіх мас народных, а таксама войска і да т. п. Польскае краязнаўства не замыкаецца толькі ў межах польскага таварыства краязнаўства. Ёсьць, арганізацыі і па-за ім, якія выяўляюць сваю дзейнасьць. Так, сэкцыя краязнаўства Віленскага аддзяленьня саюзу польскіх інжынэраў выдала брошуру аб касьцёле Пятра і Паўла на Антокалі ў Вільні.

Пры польскім таварыстве краязнаўства разьвівае сваю шырокую дзейнасьць саюз гурткаў краязнаўства польскай моладзі. Гэтыя арганізацыі маладых польскіх краязнаўцаў зьбі-

раюць багатыя мясцовыя колекцыі ў відзе рэчавых матэрыялаў, фотографій, апісаньняў і інш., арганізуюць шматлічныя экскурсіі і папулярызуюць ідэі краязнаўства сярод моладзі. Саюз выдае сваю часопісь „Орлі лёт“, паасобныя нумары якога ўкладаюцца часьцей за ўсё мясцовымі гурткамі краязнаўства. Такім чынам, праца маладых польскіх краязнаўцаў мае ня толькі вялікае выхаваўчая значэньне, але ў пэўнай меры і навуковае.

Ня менш цікавая краязнаўчая праца выконваецца і ў другіх краінах: Нямецчыне, Чэхаславацчыне і інш.

ОРГАНІЗАЦЫЯ КРАЯЗНАЎЧАГА РУХУ.

**Гурток края-
знаўства.**

Там, дзе ёсьць хоць-бы адзін, шчыра зацікаўлены краязнаўствам працаўнік, ён не павінен адмовіцца ад спробы заснаваць краязнаўчую організацыю адпаведнага ўмовам маштабу. Калі зацікаўленасьць да краязнаўства сярод асобных працаўнікоў або часткі насельнасьці ёсьць, трэба скарыстаць яе пры організацыйным аформленьні, а калі няма—выклікаць гэтую зацікаўленасьць усебаковым тлумачэньнем мэты і значэньня краязнаўства. У краязнаўчай працы ў першую чаргу павінна быць зацікаўленасьць да разьвіцьця вытворчых сіл краю, вывучэньня яго і замілаваньне краем наогул. Пры паказаных умовах ужо лёгка пачаць організацыю гуртка. Зразумела, што яшчэ лепш, калі ёсьць і іншыя спрыяючыя ўмовы для організаваньня: хата-чытальня, ці падобная ўстанова для сходак, куток, пакой для музэю, грамадзка-культурныя сілы, як аграном, настаўнік, доктар, актыўная моладзь, зацікаўленасьць да справы адміністрацыйнай улады і да т. п. Орыентаваўшыся ва ўсім гэтым, ініцыятар павінен параіцца з бліжэйшай краязнаўчай організацыяй—гуртком, а яшчэ лепш раённым ці акруговым таварыствам краязнаўства і атрымаць адтуль мажлівую дапамогу.

Атрымаўшы адтуль адпаведны статут, ініцыятар павінен добра яго вывучыць, каб мець дакладнае ўяўленьне як аб задачах, так і аб структуры будучай організацыі і азнаёміць з гэтым іншых.

Пасьля гэтага ініцыятар павінен згуртаваць з найбольш зацікаўленых асоб ініцыятыўную групу, якая агульнымі сіламі зробіць крокі да організацыі. Добра будзе, калі члены гэтай групы скарыстаюць кожную сходку некалькіх чалавек у кожным месцы, вечарынку і г. д., каб расказаць аб краязнаўстве, выклікаць жаданьне вывучыць свой край, або расказаць аб значэньні гэтай справы на тым ці іншым агульным сходзе.

Пасьля таго, як глеба ў організацыйным кірунку будзе падрыхтавана, ініцыятыўная група склікае свой першы агітацыйна-інфармацыйны сход. Чым з большага ліку катэгорый людзей сход будзе складацца, тым лепш. Трэба запрасіць сялян як старых, так і маладых, членаў партыі, савецкіх працаўнікоў, агрономаў, комсамольцаў, вучняў і інш. У парадку

дня павінен быць даклад аб значэньні краязнаўства і яго мэтодах і аб утварэньні мясцовай краязнаўчай арганізацыі. Будзе карысна ў канцы дзелавой працы арганізаваць паказ са сьпяваньнем мясцовых песень, апавяданьнем казак і да т. п.

Арганізацыі, заснаваныя без папярэдняй падрыхтоўчай працы, на сходзе выпадкова трапіўшых асоб, часьцей за ўсё хутка паміраюць, як хутка заснаваліся. Дзеля гэтага трэба імкнуцца да таго, каб арганізацыя, хоць-бы і пры дапамозе з боку, вырастала сама ў поўнай сьвядомасьці сваіх задач.

Вышэйпаказаны агульны сход павінен быць дасканала падрыхтаваны як з боку памяшканьня, так і апавяшчэньня аб ім і захаваньня парадку на ім. У выніку ўсебаковага абгаварэньня пытаньняў удзельнікі сходу павінны ня толькі прыняць пастанову, але і пераканацца ў канечнай патрэбе ўтварэньня арганізацыі і ўступленьня ў яе шэрагі. На сходзе абвешчаецца, дзе, калі і ў каго адбываецца запіс жадаючых уступіць у арганізацыю, а можа тут-жа адбывацца і самы запіс.

Калі за тыдзень або за іншы тэрмін выявіцца пэўны лік жадаючых працаваць, трэба склікаць арганізацыйны сход, знайшоўшы адпаведнае памяшканьне, падрыхтаваўшы яго, апавясьціўшы ўсіх (пажадана пісьмова, калі шмат) і г. д., словам, падрыхтаваўшы яго належным чынам. У парадку дня гэтага сходу павінна стаяць пытаньне аб утварэньні краязнаўчай арганізацыі, прыёме статуту і выбары праўленьня і рэвізійнай камісіі.

Форма мясцовай краязнаўчай арганізацыі бывае самая рознастайная: гурток аматараў і дасьледчыкаў мясцовай флёры або гісторыі, народнага мастацтва ці інш.; камісія для арганізацыі краязнаўчага музэю; гурток краязнаўства і да т. п. Форма гэта залежыць цалком ад складу асоб сходу і зацікаўленасьці тым ці іншым пытаньнем, галінаю дасьледаў і погляду ініцыятыўнай групы. Але напэўна ў даным месцы не зьбярэцца шмат асоб, зацікаўленых вузкім пытаньнем і жадаючых адлучыцца ў сваёй працы ад іншых. Дый захоўваючы індывідуальныя жаданьні кожнага, усё-ж трэба згадзіцца, што вельмі непажадана драбніць працу па дасьледваньню і вывучэньню свайго краю сярод вялікага ліку розных арганізацый, тым больш пры пэўным паралелізьме ў іх працы і малым ліку працаўнікоў. Затым карысна аб'яднацца для працы ў гурток краязнаўства, які меў-бы мэтай ўсебаковае вывучэньне свае тэрыторыі ў пэўных межах па галінах: грамадзка-экономічнай, прыродна-геаграфічнай і культурна-гістарычнай, і ўжо пры наяўнасьці членаў гуртка, зацікаўленых пэўнай галінай дасьледваньня, арганізаваць у яго межах сэкцыі, камісіі і інш. часткі гуртка тым больш, што гэта пазбаўляе ад лішніх клопатаў па рэгістрацыі, перапісцы і да т. п. Гэтым не навязваецца агульная форма, трафарэт арганізацыі, але ўнікаецца анархічная рознастайнасьць арганізацый пры захаваньні самай

шырокай рознастайнасьці працы, пры больш адзінай і ўзорнай (стандартызаванай), так кажучы, форме арганізацыі.

Вырашыўшы пытаньне аб форме арганізацыі, арганізацыйны сход павінен прыняць статут, констытуцыю яе. Лепш за ўсё для гэтага скарыстаць так званы нормальны, узорны статут, тым больш, што ён, будучы зацьверджаны як тыповы, ня выкліча спрэчак пры зацьверджаньні яго мясцовымі арганамі Народнага камісарыяту ўнутраных спраў: раёным ці акруговым выканаўчым камітэтам. Прачытаўшы статут цалкам, сход павінен прымаць яго па пунктах. Такім спосабам, у процэсе дакладнага вывучэньня статуту пры прыёме яго члены будучага гуртка добра пазнаёмяцца з пабудовай гуртка, мэтамі яго працы, правамі і г. д. Апрача таго, у гэтым нормальным статуце трэба запоўніць пэўныя месцы, каб ён стаўся статутам данае арганізацыі.

Значыць, апрача прыёму параграфу статуту, сходу прыдзецца вырашыць пытаньне аб назьве гуртка і інш. Лепш за ўсё называць гурток па месцы знаходжэньня яго праўленьня, як, напр., Стралішчанскі, Кармянскі, Чашніцкі, Чэрвенскі і г. д. Калі сход захоча ўшанаваць памяць мясцовага краязнаўцы ці дзеяча культуры з свае мясцовасьці і назваць гурток яго імем, ён можа дадаць яго да тэрыторыяльнай назвы, як, напр., Труханавіцкі імя Цяпінскага гурток краязнаўства. Слабазкі імя Ф. Скарыны гурток краязнаўства і г. д.

Далей трэба вызначыць раён дзейнасьці, тэрыторыю, якую будзе вывучаць і дасьледваць гурток. Яна можа складацца з аднае вёскі з усімі яе палямі і інш., з мястэчка, сельсавету і нават раёну, так што гэты пункт можна формуляваць так: „У межах вёскі Марчонкі з ваколіцамі“, „У межах Горкаўскага сельсавету“, або „Мястэчка Сялябы з ваколіцамі“ ці „Койда-наўскага раёну“. Ня варта імкнуцца да абхопу вялікай тэрыторыі, бо гэта вельмі цяжка, а да таго краязнаўца павінен вывучыць маленькі кавалачак зямлі дакладна, бо бяз гэтага ня вывучыш большага.

У склад гуртка можа ўвайсьці кожны грамадзянін, не пазбаўлены выбарчага права, незалежна ад свае адукацыі. Малапісьменны і зусім няпісьменны селянін можа прынесці часамі ня меншую карысьць гуртку, чым сталы вучоны. Апрача гэтага, гурток можа згуртаваць працу і ня-членаў гуртка, але карысных для гуртка сваёй працай у кірунку выкананьня пастаўленых сабе гуртком задач. Самымі першымі членамі гуртка зьяўляюцца заснавальнікі, члены арганізацыйнага сходу, у ліку ня менш 5 асоб. Усе іншыя прымаюцца на чарговых агульных сходах па пісьмовай заяве іх аб гэтым. Членскія складкі вызначаюцца ў разьмеры, прынятым у раённым таварыстве краязнаўства, членамі якога аўтаматычна залічаюцца члены гуртка. Калі раённае таварыства яшчэ не арганізавалася, агульны сход гуртка вызначае разьмер складак паводле свайго

погляду, а таксама вырашае і іншыя пытаньні, узгодніўшы іх у адпаведных пунктах з акруговым таварыствам краязнаўства.

Пасьля прыняцьця статуту прыдзецца абраць праўленьне і рэвізійную камісію гуртка. Першая абіраецца ў ліку ня менш 3-х асоб і 1 кандыдата. Калі лік заснавальнікаў менш 7, рэвізійная камісія не абіраецца да павялічэньня ліку членаў гуртка, а яе абавязкі выконвае агульны сход, рэвізійныя матэрыялы якому дакладвае член гуртка па выбары агульнага сходу.

Урэшце, падпісваецца статут гуртка ў 3-х паасобніках ня менш, чым 5 заснавальнікамі. Краязнаўства нават больш клясава, чым звычайная навука, і ў буржуазных старонах мае зусім іншыя краязнаўчыя задачы, а значыць, і формы, і таму ў нас у кожнай краязнаўчай арганізацыі павінен быць захаваны пролетарскі клясавы характар, аб чым канечна трэба памятаць з самага пачатку дзейнасьці.

Падпісаны статут у 3-х паасобніках пры заяве і пратокале арганізацыйнага сходу разам з сьпісам заснавальнікаў пасылаецца ў райвыканком альбо акрвыканком на зацьверджаньне. Трэба заўважыць, каб гэты протокол, як і іншыя ў наступнай працы гуртка, меў поўныя даныя аб сходзе і загаловак: які сход (грамадзян, членаў прэзыдыуму і г. д.), каго (в. Альшанікі, Астапаўскага гуртка краязнаўства і г. д.), нумар, дата (дзень, месяц, год) сходу, лік прысутных і пералічэньне іх або дадатак сьпісу іх да пратокалу; час адчыненьня і зачыненьня; месца; старшыня і сакратар; парадак дня; кароткі зьмест дакладаў, пытаньняў, якія пытаньні ўзьняты і хто іх паднімаў; пастановы і подпісы прэзыдыуму. Сьпіс заснавальнікаў павінен быць складзены па адпаведнай форме.

Калі заснавальнікаў вельмі шмат, лепш для посьпеху працы падпісаць статут і запоўніць сьпіс 5—7 чалавек, а іншых проста лічыць членамі гуртка. Для ўступленьня ў гурток таксама трэба запоўніць адпаведную анкету.

У выпадку адмаўленьня ў зацьверджаньні статуту трэба падаць мотываваную скаргу ў Акруговы выканаўчы камітэт, лепш праз акруговае таварыства краязнаўства.

Адначасна з падачай статуту на зацьверджаньне праўленьне гуртка павінна паведаміць раённае таварыства краязнаўства аб арганізаваньні гуртка, паслаць адбітак пратокалу і сьпіс членаў; калі раённага таварыства няма, — акруговаму таварыству краязнаўства. Адбіткі ўсіх папер павінны захоўвацца ў справах гуртка, якія спачатку складаюцца з сшытка пратокалаў, сходаў і паседжаньняў, высланых папер, атрыманых папер і прыбыткава-выдатковага сшытка.

Пасьля арганізацыйнага аформленьня гурток павінен пачаць сваю працу, для чаго павінен быць укладзены пэўны плян і ўзгоднены з раённым таварыствам краязнаўства, а ў выпадку адсутнасьці апошняга — акруговым. Першымі крокамі гуртка павінна быць уцягненьне ў свае шэрагі большага ліку асоб і

папулярызация краязнаўства сярод шырокіх колаў, а таксама падлік краязнаўчых сіл, устаноў і літаратуры. Пры гэтым трэба памятаць, што актыўнасьць яшчэ ня ёсьць прадукцыйнасьць, а рух—дзеянне, і што ў краязнаўчай справе павінен быць захаваны цалком прынцып дабрахвотнасьці і поўная сьвядомасьць задач гуртка пры ўступленьні ў яго шэрагі. Затым набывае асаблівую вагу так званая папярэдняя падрыхтоўка асоб, якіх пажадана ўцягнуць у гурток. Лепш мець менш членаў гуртка і тую ці іншую працу гуртка, чым шмат членаў бяз працы гуртка.

На першых часох і да таго, пакуль гэта не насьпее, ня варта дзяліцца на сэкцыі ў гуртку. Тады-ж, калі лік членаў і іншыя ўмовы дазваляць гэта, дык лепш за ўсё арганізаваць сэкцыі: культурна-гістарычную, прыродна-геаграфічную і грамадзка-эканамічную. У складзе апошніх, апрача таго, могуць працаваць пэўныя камісіі: бібліографічная, музэйная і да т. п.

Апрача краязнаўцаў, на Беларусі працуе шмат аматараў сьветазнаўства. Ём лепш за ўсё аб'яднацца ў камісію сьветазнаўства прыродна-геаграфічнай сэкцыі гуртка, ці проста пры гуртку.

Аб'яднаўшы мясцовых краязнаўцаў, гурток складае частку раённага таварыства краязнаўства, бо ўсе члены гуртка лічацца членамі таварыства і маюць мэту дасьледваць пэўную частку раёну, а таварыства—увесь раён. Разам з тым у сваіх узаемаадносінах, як і наогул ва ўзаемаадносінах паміж краязнаўчымі арганізацыямі, павінна заўсёды захоўвацца самастойнасьць краязнаўчых арганізацый меншага маштабу, з аднаго боку, і мэтодычнае, а часамі і арганізацыйнае кіраўніцтва арганізацый большага маштабу—з другога, пры адсутнасьці найменшага элемэнта камандваньня і лепш за ўсё—самаахвотнай згодзе арганізацыі меншага маштабу прыняць гэта кіраўніцтва пад увагу.

Раённае таварыства краязнаўства мае мэтаю ўсебаковае вывучэньне і дасьледваньне свайго раёну і засноўваецца або ініцыятарамі з раённага цэнтру ў ліку ня менш 7 асоб, або сходам гурткоў краязнаўства данага раёну. Гэты сход вылучае з сябе заснавальнікаў, што дзейнічаюць таксама, як і заснавальнікі гуртка. У іншым выпадку ініцыятыву скліканьня сходу павінен узяць на сябе адзін з гурткоў.

Такім чынам, у раённым цэнтры—мястэчку, сяле—утвараецца краязнаўчая арганізацыя, якая мае заданьнем усебаковае вывучэньне і дасьледваньне раёну. У склад яе ўваходзяць пераважна насельнікі гэтага цэнтру. Яна і носіць назву раённага таварыства краязнаўства. Дзеля таго, што ў гуртках краязнаўства можа быць вельмі мала асоб, якія ўмелі-б з мэтодычнага боку належна наладзіць справу вывучэньня свае тэрыторыі, а ў раённым цэнтры мала сіл для непасрэднай

працы ў розных кутках раёну — існаваньне неаб'яднаных арганізацыйна гурткоў і арганізацыі раённага цэнтру было б немэтазгодна. Таму статуты, прадугледжваючы гэта, устанаўляюць з самага пачатку заснаваньня аўтаматычнае залічэньне ўсіх сяброў гурткоў у члены раённага таварыства краязнаўства і пэўную залежнасьць дзейнасьці гурткоў ад дзейнасьці таварыства. У выніку гэтага таварыства складаецца з членаў, якія прыняты агульнымі сходамі гурткоў або арганізацыі раённага цэнтру, а арганізацыйна складаецца — з гурткоў і аб'яднаньня раённага цэнтру, якое ў сваю чаргу, калі ёсьць на гэта адпаведныя ўмовы, складаецца з сэкцый: культурна-гістарычнай, прыродна-геаграфічнай і грамадзка-эканамічнай.

Адсюль відаць, што гурток зьяўляецца першпачатковай краязнаўчай арганізацыяй пераважна для здабытку матэрыялаў, а раённае таварыства краязнаўства — першпачатковай краязнаўчай арганізацыяй, што можа выконваць увесь краязнаўчы процэс: зьбіраньне і падлік нагляданьняў і фактаў, клясыфікацыю і сыстэматызацыю іх, аналіз і ўстанаўленьне сувязі паміж зьявімі і фактамі, навуковы сынтэз і практычныя вывады з працы. Калі часамі сваіх навуковых сіл у раённым таварыстве для гэтага ня хопіць — яно зможа арганізаваць сабе дапамогу навуковых сіл іншых мясцовасьцяў. Такіх мажлівасьцяў гурткі краязнаўства часьцей за ўсё ня могуць мець.

Узаемаадносіны раённага таварыства з акруговым грунтоўца на задачах вывучэньня данага раёну даным мясцовым таварыствам краязнаўства, паводле зацьверджанага агульным сходам яго ці раённай краязнаўчай конфэрэнцыяй пляну. Заданьні акруговага таварыства краязнаўства ня могуць выходзіць з межаў гэтага пляну і парушаць яго. Паколькі-ж акруговае таварыства мае мэтаю ўсебаковае вывучэньне і дасьледваньне ўсёй акругі, а значыць, і гэтага раёну, яно ня можа не дапамагаць працы раённага таварыства, здабыткі якога пойдучь на карысьць працы яго-ж. Значыць, раённае таварыства кіруецца акруговым і пераважна шляхам коардынацыі і ўвязкі сваёй дзейнасьці з акруговым, а таксама дзейнасьці апошняга з раённым. Гэта лягчэй за ўсё будзе рабіць на акруговых і раённых краязнаўчых конфэрэнцыях.

Акруговае таварыства краязнаўства складаецца з заснавальнікаў, што дзейнічаюць, як і заснавальнікі гуртка, і ўсіх грамадзян, прынятых агульным сходам членаў таварыства, якія жывуць у акруговым горадзе. Апрача апошніх, у таварыстве могуць быць члены, якія жывуць і на акрузе, або нават далёка па-за межамі яе і быць прысутнымі на сходах ня могуць.

Калі гурткі адлічаюць пэўную частку сваіх членскіх складак на карысьць раённых таварыстваў, дык апошнія ў стасунку да акруговага таварыства гэтага ня робяць, бо іх члены не зьяўляюцца членамі акруговага таварыства без абраньня сходам апошняга.

Праўленьне акруговага таварыства краязнаўства абіраецца акруговай краязнаўчай конфэрэнцыяй, зважаючы на тое, што яно павінна будзе кіраваць дзейнасьцю таварыства, якое вывучае акругу, а значыць, і зносіцца з раённымі таварыствамі краязнаўства, коордынуючы сваю дзейнасьць з імі. Яно павінна карыстацца аўторытэтам і падмогаю раённых таварыстваў краязнаўства.

Трэба клапаціцца, каб ня было камандваньня раённымі таварыствамі з боку акруговага, бо ў такой справе, як краязнаўства, дабрахотнасьць працы зьяўляецца канечнай умовай посьпеху. А конфэрэнцыі, разам з тым, павінны зьяўляцца цэмантам, што зьвязвае працу раённых таварыстваў з акруговымі.

Акруговае таварыства складаецца з сэкцый: культурна-гістарычнай, прыродна-геаграфічнай і грамадзка-экономічнай, а таксама яўрэйскай і польскай і іншых нацыянальных меншасьцяй, прычым апошнія сэкцыі працуюць звычайнымі мэтадамі пераважна па вывучэньні сваёй нацыянальнасьці і ўзаемаадносін з яе атачэньнем на тэрыторыі акругі. Калі будуць адпаведныя ўмовы, такія сэкцыі нацыянальных меншасьцяй могуць організоўвацца і ў раённых таварыствах краязнаўства.

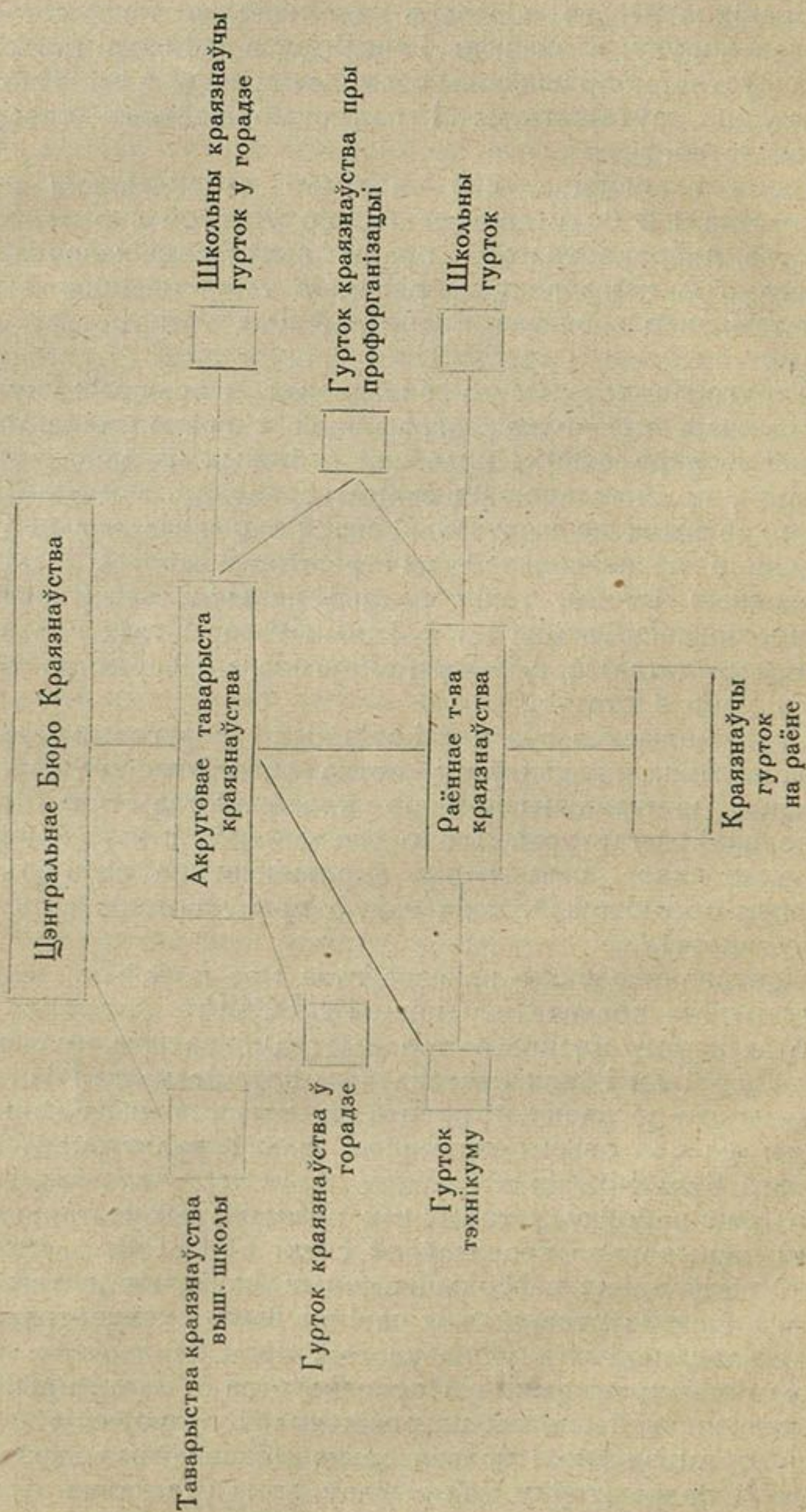
Іншыя дэталі арганізацыі акруговага таварыства краязнаўства відаць з статуту.

Складаючыся з гурткаў і раённых і акруговых таварыстваў краязнаўства, краязнаўчая сетка падлічваецца, яднаецца і кіруецца цэнтральным бюро краязнаўства пры Інстытуце беларускай культуры. Бюро дасьледчай і навуковай працы амаль не вядзе, чым значна адрозьніваецца ад іншых краязнаўчых арганізацый, якія такую працу арганізуюць у межах раёну, акругі.

Цэнтральнае бюро краязнаўства мае мэтай:

- а) падлік краязнаўчай працы ў БССР;
- б) дапамогу мясцовым таварыствам, гурткам, музэям, бібліотэкам, архівам і інш. краязнаўчым арганізацыям і ўстановам у іх навукова-дасьледчай працы, а таксама набліжэньне гэтай працы да чарговых практычных задач культурнага і гаспадарчага будаўніцтва;
- в) распрацоўку мэтодычных краязнаўчых пытанняў;
- г) пашырэньне краязнаўчай сеткі БССР;
- д) выяўленьне найбольш важных чарговых пытанняў мясцовага краязнаўства, на якіх павінна быць сконцэнтравана ўвага пры ўкладаньні плянаў навуковых прац па акругах;
- е) папулярызацыя ідэй краязнаўства ў мэтах прыцягненьня да краязнаўчай справы шырокіх колаў працоўных;
- з) арганізацыю і правядзеньне краязнаўчых зьездаў і пленумаў і падрыхтоўку матэрыялаў да іх у агульна-рэспубліканскім маштабе;
- ё) накіраваньне працы краязнаўчых арганізацый БССР;

СТРУКТУРА КРАЯЗНАЎЧАЕ СЕТКІ БССР

ж) кіраўніцтва акруговымі і раённымі краязнаўчымі канфэрэнцыямі.

Для ажыццяўлення гэтых мэт Цэнтральнае бюро краязнаўства выдае друкаваныя пэрыодычныя органы і розныя працы па арганізацыйных і навукова-краязнаўчых пытаннях, мае права арганізаваць склады сваіх выданьняў, бібліотэкі і розныя навукова-дапаможныя ўстановы, курсы па падрыхтоўцы і перападрыхтоўцы працаўнікоў па краязнаўству, прычым усю працу па пытаннях школьнага краязнаўства Цэнтральнае бюро краязнаўства ўзгадняе з Народным камісарыятам асьветы.

Краязнаўства наскрозь дыялектычна: учарашнія задачы супярэчаць сёньнешнім, заўтрашнія сынтэзуюць сёньнешнія і ўчарашнія і г. д. У разгортваньні краязнаўчай працы трэба гэта заўсёды памятаць і не застываць на пэўнай ступені свайго разьвіцьця. Затым даныя меркаваньні ў большасьці адбіваюць сёньнешні стан справы і вызначаюць прастор разьвіцьцю яе на нядоўгі час. Толькі тады, калі разьвіцьцё краязнаўства дасьць магчымасьць канчатковага краязнаўчага раёнаваньня стараны, можна будзе ўстанавіць больш акрэсьлена і формы краязнаўчых арганізацый і іх узаемаадносіны.

Бясспрэчна, што краязнаўчыя аб'яднаньні, згрупаваўшы ў сваіх шэрагах мясцовых працаўнікоў, якія жадаюць вывучаць і дасьледваць свой край, ня могуць самі адасобіцца ад працы іншых арганізацый і ўстаноў. Краязнаўчыя аб'яднаньні павінны заняць пэўнае месца сярод іх у мясцовым жыцьці.

У першую чаргу таварыства павінна зьвязацца з дзейнасьцю ўстаноў народнай асьветы. Школы, маючы заданьнем адукаваць дзяцей на вывучэньні мясцовага жыцьця, пры належным кіраўніцтве могуць даць каштоўны матэрыял краязнаўчым аб'яднаньням. Апошнія могуць у тым ці іншым выглядзе зьвярнуць гэты і даць новы апрацаваны матэрыял для карыстаньня школай. Хаты-чытальні, нардамы, клубы і г. д., карыстаючыся вынікамі вывучэньня краю для плякатаў, дыяграм і г. д., а таксама бяручы іх за выходны пункт у сваіх гутарках, лекцыях, пры жаданьні могуць дапамагчы зборам цікавых расьлін, казюлек і інш. праз сваіх кліентаў, запаўненьнем анкет і да т. п.

Плянавыя дзяржаўныя ўстановы ня могуць не грунтаваць свае працы на дасьледваньнях краязнаўчых аб'яднаньняў, а апошнія ў пэўнай ступені не абыйдуцца без матэрыялаў першых.

Аддзелы асьветы, зямляробства і г. д. у сваёй бягучай працы ўвесь час павінны грунтавацца на веданьні краю, які вывучае пры іх дапамозе і часамі на іх матэрыялах краязнаўчая арганізацыя.

Гісторыя мясцовага профэсіянальнага руху, мажлівасьць скарыстаньня пэўнага ліку работнікаў у даным краі, беспрацоўе ў гістарычнай пэрспэктыве і інш. пытаньні ня могуць ня цікавіць профэсіянальныя і краязнаўчыя аб'яднаньні і не выклікаць сувязі ў іх дзейнасьці.

Грамадзкія арганізацыі таксама не павінны заставацца бяз сувязі з краязнаўчымі аб'яднаньнямі. Коопэрацыйныя аб'яднаньні ўжо давялі аб канечнай патрэбе сувязі з краязнаўчымі супольнымі выданьнямі і інш. працаю ў РСФСР.

Урэшце, краязнаўства клясавае да канца, як мы ўжо раз успаміналі; яно ня можа ня зьвязацца з партыйнымі арганізацыямі.

Музеі, архівы, бібліотэкі, навукова-дасьледчыя інстытуцыі цалком родныя краязнаўчому аб'яднаньню і канечнасьць сувязі з імі не патрабуе довадаў.

Як адзін чалавек ня можа жыць і дзейнічаць сам па сабе, а мае супольнікаў, прыхільнікаў і г. д., так і краязнаўчыя аб'яднаньні, радзіўшыся і займаючы першае месца ў мясцовым жыцьці, павінны знайсці як найбольшы лік сваіх супольнікаў, супрацоўнікаў, прыцеляў і г. д., каб лягчэй дасягнуць сваіх мэт. Нашы-ж савецкія, грамадзкія і іншыя ўстановы і арганізацыі не павінны забывацца, што краязнаўчая арганізацыя—пэўнае зьвяно мясцовага жыцьця, а „моц ланцуга роўна моцы самага слабога зьвяна яго“.

Краязнаўчы рух паказаных арганізацыйных форм цалком дапушчае мажлівасьць вольнага і пасьпяховага самаразьвіцьця, асабліва пры тым росьце актыўнасьці селяніна, работніка, вучня і працоўнага інтэлігента, які зараз наглядаецца.

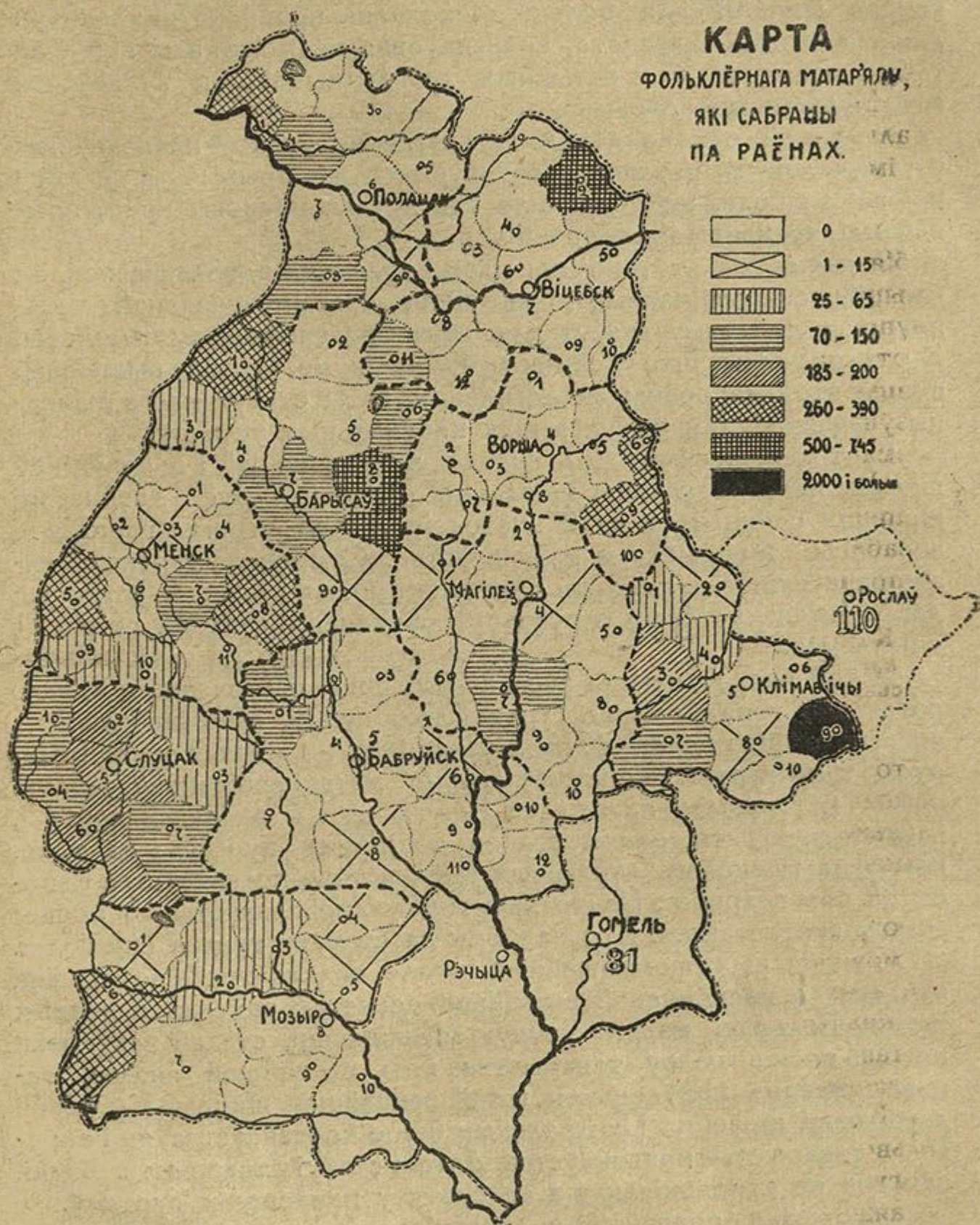
Неабходна прывыкнуць адрозьніваць асьветнае краязнаўства, што скарыстоўвае або краязнаўчы процэс (школа), або вынікі яго (хатачытальня, музей) у сваіх асьветных мэтах, ад краязнаўства, працы краязнаўчых арганізацый, што тэрыторыяльна знаходзяцца ў асьветных установах—школах, хатах-чытальнях і да т. п., але маюць мэтаю дасьледваньне і вывучэньне свайго краю сіламі сваіх членаў, а ня данай установы, як і іншыя звычайныя краязнаўчыя арганізацыі.

Асьветнае краязнаўства—прымусовае і працуе па пэўных праграмах працы школы, хаты-чытальні і г. д. Вучань ня можа адмовіцца ад працы па гэтай праграме, як хатнік—ад працы на аснове краязнаўства—у хатачытальні. Краязнаўчая-ж праца ў краязнаўчых аб'яднаньнях, што знаходзяцца ў асьветных установах—цалком самаахвотная, як і ў іншых краязнаўчых арганізацыях.

Краязнаўчыя арганізацыі, якія знаходзяцца ў культурна-асьветных установах, як хаты-чытальні, народныя дамы і да т. п., могуць для сваіх гурткоў узяць статут звычайнага гуртка краязнаўства.

Адносна краязнаўчых гурткоў у школах часамі прыходзіцца чуць довады, што іх ня трэба, што школьнае краязнаўства ніякіх арганізацыйных форм, апрача звычайнай працы клясы, не дапушчае, што нават шкодна арганізаваць гурткі краязнаўства, калі праграма вымагае працы на падставе вывучэньня

краю. Кажуць, што існаваньне гурткаў можа шкодна адбіцца на звычайнай працы школы, бо будзе выклікаць думку, што ня школа, а гурток аматараў павінен вывучаць свой край і г. д. Але трохі падумаўшы, кожны з такіх працаўнікоў убачыць,

Картаграма сабраных фольклёрных запісаў на студзень 1927 году.

што прымусовае вывучэньне па праграме мае дыдактычныя мэты, тады, як праца гуртка мае мэтаю вынік працы (а не процэс яе) і задаваленьне патрэбы вольнай добраахвотнай твор-

часьці. Задачы блізкія, але розныя. Пашкодзіць праграмнай працы гурток ня можа, як ня шкодзіць вывучэньню літаратуры гурток аматараў творчасьці Я. Коласа, Я. Купалы або іншы. Гурткі, што дапаўняюць заняткі ў клясе, ня лічацца намі гурткамі, а групамі для больш дасканалай прапрацоўкі лекцый. Апрача вышэйпаказанага, краязнаўства ня можа адмовіцца ад такога вялікага ліку актыўных дасьледчыкаў, як вучнёўская і студэнцкая моладзь.

На самай справе довады праціўнікаў гурткоў краязнаўства ў навучальных установах грунтуюцца па прывычцы ня мець нічога ў школе, што б любіла і вывучала мясцовы край, прывычцы дэнацыяналізатарскай.

Разам з тым, тутак жа мы маем пераважна аднолькавы склад членаў, спецыфічнасьць існаваньня пры навучальнай установе і г. д. і таму статут для гэтых гурткоў крыху зьменены. З тае прычыны, што ў сямігодцы, тэхнікуме, курсах і вышэйшай школе зноў жа розны склад членаў, гэты статут мае адпаведныя адценьні для кожнага віду навучальных устаноў.

Гурток пры сямігодцы, складаючыся з вучняў і працаўнікоў школы, падпарадкаваны школьнай радзе і ў сваёй дзейнасьці кіруюцца раённым, а калі знаходзіцца ў акруговым горадзе— акруговым таварыствам краязнаўства. Сам статут гуртка краязнаўства сямігодкі, школы сялянскай моладзі і да т. п. установы добра вызначае сваю структуру і функцыі, чаму на гэтым ня спыняемся.

У той час, як члены гуртка сямігодкі пераважна з аднаго раёну або гораду, члены гурткоў тэхнікумаў, асабліва адзіных, як агрономічна-педагагічны, лясны і інш.—з розных месцаў Беларусі, таму гурткі тэхнікумаў маюць мэтай зьбіраньне і апрацоўку матэрыялаў як з сваё акругі, так і з іншых краёў і, падпарадкоўваючыся радзе свайго тэхнікуму, курсаў і да т. п., кіруюцца мясцовым акруговым таварыствам краязнаўства і зносяцца пры патрэбе з Цэнтральным бюро краязнаўства. У іншым статуте гуртка амаль-што падобны да статуту гуртка сямігодкі.

Організацыя пры вышэйшай школе, складаючыся пераважна з членаў з няскончанай вышэйшай асьветай, таксама з розных куткоў Беларусі, маючы поўную мажлівасьць сталай навуковай працы, носіць назву таварыства пры вышэйшай школе, зацьвярджаецца праўленьнем гэтай вышэйшай школы і ў сваёй дзейнасьці кіруюцца Цэнтральным бюро краязнаўства, як і акруговае таварыства краязнаўства. Дэталі статуту таварыства бадай таксама не адрозьніваюцца ад статуту папярэдніх гурткоў.

Школьныя краязнаўчыя організацыі, маючы дапасаваныя да сваіх умоў адценьні статуту, займаюць сваё месца ў краязнаўчым руху, прыблізна, паводле асноўнай схэмы—гурток краязнаўства звычайны і гурток сямігодкі, раённае таварыства краязнаўства і гурток тэхнікуму і акруговае таварыства краязнаўства пры вышэйшай школе.

Адносна сувязі краязнаўчых арганізацый, якія тэрыторыяльна знаходзяцца ў асветных установах, можна сказаць тое самае, што было сказана пра сувязь звычайных краязнаўчых арганізацый. Неабходна толькі падкрэсьліць найбольшую патрэбу сувязі з раённым або акруговым таварыствам краязнаўства, ці Цэнтральным бюро краязнаўства—для таварыстваў у вышэйшых школах.

Краязнаўчыя аб'яднаньні ў профсаюзных арганізацыях.

Асобных краязнаўчых арганізацый, якія-б ядналі членаў таго ці іншага профэсійнальнага саюзу для краязнаўчай працы, засноўваць ня варта. Члены профэсійных арганізацый павінны ўваходзіць у звычайныя гурткі і таварыствы краязнаўства, што працуюць на данай тэрыторыі. Але часамі могуць спаткацца сваёасаблівыя ўмовы, якія прымусяць заснаваць пры профэсійнай арганізацыі краязнаўчы гурток.

У склад яго ўвойдуць усе актыўныя працаўнікі данага профэсійнальнага саюзу, якія ўжо, дзякуючы асаблівасьцям сваёй спэцыяльнасьці, будуць вывучаць пэўныя аб'екты дасьледваньня краю, а ня ўвесь край цалком. Так, у акруговых гарадох пры доктарскіх сэкцыях саюзу мэдсанпрацы ў апошні час пачалі арганізоўвацца такія гурткі краязнаўства. Нормальным статутам для іх зьяўляецца статут прыняты ва ўсіх іншых гуртках краязнаўства. Галоўнымі задачамі гурткоў пры доктарскіх сэкцыях зьяўляюцца:

а) консультацыйная дапамога гуртком і таварыствам краязнаўства ў галіне сваёй спэцыяльнасьці;

б) уласная краязнаўчая праца пераважна ў галіне мэдычна-санітарнага вывучэньня залюдненых месц.

Адпаведна гэтым мэтам, вызначаным мэдыцынскім консультацыйным бюро пры Цэнтральным бюро краязнаўства, ім-жа вылучаны і асноўныя аб'екты мэдычна-санітарнага вывучэньня, а ўласна:

а) вывучэньне фізычнага стану, хваравітасьці і сьмяротнасьці насельніцтва;

б) вывучэньне пануючых эпідэмічных і соцыяльных хвароб;

в) вывучэньне лекавай дапамогі, лекавых расьлін, народнае мэдыцыны;

г) вывучэньне агульнага санітарнага дабрабыту залюдненых месц (кватэрных умоў, вадазабясьпечаньня, карыстаньня лазьнямі, санітарных умоў школ і інш.);

д) вывучэньне санітарна-бытавых умоў.

Дзейнасьць гэтых гурткоў краязнаўства пры доктарскіх сэкцыях павінна мець цесную сувязь з працаю мясцовых акруговых таварыстваў краязнаўства. Яна можа ажыцьцяўляцца кіраўніком гуртка. Вышэйшым падлікавым і кіраўнічым органам для гэтых гурткоў зьяўляецца Цэнтральнае бюро краязнаўства і яго сэкцыі, камісіі і інш.

Такім чынам, такія гурткі краязнаўства ў профсаюзных арганізацыях амаль нічым не адрозніваюцца ад звычайных, апрача таго, што яднаюць працаўнікоў пераважна адной спецыяльнасці і з гэтай прычыны вывучаюць пераважна блізкія да апошняй аб'екты даследвання краю. Там, дзе значнага ліку асоб, жадаючых працаваць у такім гуртку, няма, г. зн. па раёнах, яны і не засноўваюцца. Паасобныя працаўнікі ўваходзяць у склад мясцовай краязнаўчай арганізацыі.

Арганізацыя працы краязнаўцы.

Для таго, каб краязнаўчы рух разьвіваўся паспяхова, неабходна, каб кожны член краязнаўчай сеткі добра ўяўляў сабе, што і яму трэба рабіць.

Тое, што ўсякі краязнаўца: і асветнік, і аматар, і даследчык, і практык і інш., для большых поспехаў і лепшых умоў свае дзейнасці павінен быць арганізаваны ў шэраг краязнаўчых аб'яднанняў,—не патрабуе довадаў. Але ўсякі краязнаўца павінен быць арганізаваным сам па сабе, г. зн. працаваць паводле пляну, з разлікам, контролюючы сваю працу. Толькі гэта дасць мажлівасць з меншай затратай сіл і часу дасягнуць большых вынікаў. Праўда, перад усякай працай неабходна мэтадычна падрыхтаваць сябе да яе, бо інакш мала паможа і арганізацыя свае працы. А падрыхтоўка сябе да працы—ужо першыя крокі арганізацыі яе.

Папершае, краязнаўца павінен сябе добра ўявіць, што ён такое сам, свае сілы, падругое, рэальна глядзець на свае ўмовы, ні недаацэньваючы, ні пераацэньваючы іх, і, патрэцяе, арыентавацца на чарговыя задачы савецкай грамадзкасці. Будзе некарысна, калі мясцовы краязнаўца адразу возьмецца за даследваньне флёры ўсёй акругі, а вучоны, камандыраваны з цэнтру—заміж даследвання асноўнага—за даследваньне дробязяў. Будзе няжыццёва, калі краязнаўца возьмецца за збор і ўкладаньне раённага слоўніка—працу, разлічаную на многіх памочнікаў, а там няма спачуваньня гэтаму ні мясцовай адміністрацыі, ні шырокіх мас грамадзянства. Краязнаўца павінен утварыць умовы свае працы, аб гэтым ідзе гутарка, але для гэтага ён павінен перш за ўсё бачыць іх, што бывае не заўсёды. Урэшце, нерацыянальна будзе замкнуцца ў зьбіраньні прылад каменнага веку, калі неабходна самае элемэтарнае даследваньне свайго балота для торфараспрацовак і г. д. Гэта зусім ня значыць, што, напр., ад культурна-гістарычнага вывучэньня свае мясцовасці трэба адмовіцца, наадварот: наша мэта—усебаковае пазнаньне краю. Але кожны краязнаўца абавязкова павінен лічыцца з задачамі моманту.

Улічыўшы ўсё гэта, усякі краязнаўца павінен выбраць сабе тое, што ён можа рабіць і колькі ён можа зрабіць.

Колькасьць тэм для працы мясцовага краязнаўцы бязмежна, як бязмежна мясцовае жыццё. Выбраўшы сабе адну з іх, краязнаўца павінен паведаміць аб ёй праўленьне свайго

краязнаўчага аб'яднаньня. Гэта ўхіліць мажлівасьць распрацоўкі адной тэмы некалькімі краязнаўцамі ў той час, як іх вельмі мала, і выкліча дапамогу праўленьня як у працы, так і ў рэалізацыі, г. зн. надрукаваньні яе.

Пасьля выбару тэмы, краязнаўца павінен укладзе плян свае працы. Пры гэтым павінна быць праведзена поўная арганізацыйная выразнасьць пляну, строгая сыстэма, парадак працы, экономя часу і сродкаў. Падлік працы і, урэшце, самакантроль павінны быць асноваю для гэтага пляну, ня кажучы ўжо пра рэальнасьць і орыентацыю на сучаснасьць. Для гэтага краязнаўца павінен на ўсім працягу свае дзейнасьці выхоўваць сваю зоркасьць, пачуцьце меры часу і прастору, упартасьць, рэалізм і бадзёрасць, умець не сьпяшацца падлічаць сваю працу, разьмяркоўваць свой час і г. д. Як ідэал, пажадана ўменьне карыстацца пісьмом са скорасьцю гутаркі і, калі ня рысункам, дык фотоапаратам, або першым і другім. Пры ажыцьцяўленьні свайго пляну краязнаўца павінен працаваць сыстэматычна, ня кідаючыся на працу парывамі і ўкладаючыся па часу ў межы пляну, інакш будзе выхоўвацца расхлябанасьць і бязладны бег да мэты з пакалечаным ажыцьцяўленьнем яе, або зусім наадварот—адыход у бок ад мэты. Апошняя павінна быць заўсёды ў полі зроку, бо яна цэнгля мяняецца: калі галоўнае выканана—другараднае становіцца галоўным, трэцяраднае займае месца другараднага і г. д. Ясна, што трэба пачынаць з галоўнага, захоўваючы парадак—што пасьля чаго рабіць, што зрабіць хутчэй, а чаго зусім не рабіць. Ня трэба ніколі блытацца з дробязямі і пагразаць у іх.

Для ажыцьцяўленьня пастаўленага сабе заданьня краязнаўца павінен вылучыць пэўнае месца на гэта ў сваім бюджэце часу. Мясцовыя ўстановы і арганізацыі, якія зацікаўлены ў грамадзкай працы данага краязнаўцы, павінны ведаць, што ён узяўся за выкананьне пэўнай краязнаўчай працы, каб не перашкаджаць іншай, менш карыснай, нагруккай, часамі і дапамагаць нават матэрыяльна. Ясна, што ў агульным маштабе самаарганізаваньня краязнаўца не забудзецца на самае галоўнае—утварэньне спрыяючых працы ўмоў. Пры апошніх значна скароціцца час на падрыхтоўчую працу, якая займае часу ў некалькі разоў больш, чым само напісаньне працы.

Першым этапам працы краязнаўцы павінна быць азнаямленьне з адпаведнаю пытаньню дасьледваньня мэтодычнаю літаратураю: мэтодыкаю, інструкцыямі і г. д. Першапачатковымі падручнікамі будуць „Наш Край“, „Познание местного края“ і „Как изучить свой край“, якія ЦБК разаслала ўсім раённым краязнаўчым таварыствам. Пэўную дапамогу могуць даць мясцовыя і цэнтральныя навукова-краязнаўчыя арганізацыі: раённае і акруговае, таварыства па вывучэньню Беларусі (Горкі, Аршанскае акругі), музэй і г. д.

Першаю задачаю, якую павінен вырашыць краязнаўца пры распрацоўцы свае тэмы, заданьня, зьяўляецца выяўленьне і падлік усяго таго, што ўжо зроблена па гэтаму пытаньню да гэтага часу. Было-б неразумна і неэкономна распачынаць працу з самага пачатку, паўтараць тое, што зрабілі іншыя, паўтараць памылкі гэтых іншых і г. д. Трэба выявіць, што надрукована ў паасобных выданьнях, часопісах і газэтах па гэтаму пытаньню, што напісана, але яшчэ не апублікавана, дзе яно знаходзіцца і як ім карыстацца. Словам, трэба ўкласьці бібліографію пытаньня. Дапамагчы ў гэтай справе можа праўленьне мясцовай краязнаўчай арганізацыі, а таксама Беларуска-дзяржаўная бібліятэка. Цікавыя бібліографічныя даведкі можна часамі знайсці і ў „Нашым Краі“ і ў спецыяльных бібліографічных паказчыках і падобных ім выданьнях.

Выявіўшы, падлічыўшы і пазнаёміўшыся з тым, што напісана па абранаму пытаньню вывучэньня, краязнаўца высветліць свой адпраўны пункт. Часьцей за ўсё гэта будзе праверка некаторых вывадаў і вестак папярэднікаў, а таксама, пры патрэбе, і выпраўленьне іх. Адначасна з гэтым, ці нават раней краязнаўца распачне пастаянныя плянавыя нагляданьні, збор фактаў, выбарку вестак ва ўстановах і архівах, запіс вусных вестак, збор рэчавага матэрыялу і г. д., адпаведна сваім заданьням. Калі апошнія будуць вымагаць, прыдзецца пазнаёміцца з ужо сабранымі калекцыямі, рэчавымі матэрыяламі ў музэях ці ў прыватных асоб. Пры гэтым зборы матэрыялаў абавязкова робіцца і фіксацыя яго: апісаньне, фотографаваньне, зарысоўка і г. д.

Было-б неэкономна рабіць усё самому, ды часамі гэта і нельга. Падругое—кожны краязнаўца павінен мець вучняў у сваёй справе. Значыць, неабходна з самага пачатку дзейнасьці пачаць падбор сваіх корэспондэнтаў, памочнікаў. Ясна, што загадам тут ня можна нічога зрабіць, бо краязнаўства грунтуецца на самахвотным сьвядомым жаданьні працаваць. Таму вывучэньне пэўнага пытаньня павінна быць звязана з інтарэсамі корэспондэнтаў, памочнікаў; павінна быць выклікана зацікаўленасьць да яго, жаданьне выканаць заданьне краязнаўцы. Каб гэта зрабіць трэба ведаць сваіх памочнікаў, іх імкненьне, жаданьні і г. д.

Ясна, што ўвесь час трэба інструктаваць, вучыць сваіх памочнікаў, галоўным чынам, паказам, каб атрымалася добра-якасная дапамога. Калі праца гатова, у ёй павінна быць пералічана, ах каго і якую, хоць-бы самую малую, дапамогу атрымаў краязнаўца. Толькі такім чынам ён зможа большую часць і пераважна тэхнічнай працы перакласьці на другіх, пакінуўшы за сабой коардынуючую, аб'яднаўчую і г. д. ролю. Краязнаўцу выгодна, бо экономяцца яго сілы, а памочнікам выгодна, бо яны вучацца ад яго працаваць і за іх працаю захоўваецца

іх імя. Слабейшы краязнаўца памагае мацнейшаму і наадварот, пачынаючы гэта кола ад няпісьменнага селяніна і канчаючы профэсарам.

Урэшце, каб мець пажаданы водгук ад масы памочнікаў, трэба ўтварыць пэўнае грамадзкае зданьне навокал свае працы. Для гэтага трэба апавясьціць праз мясцовы друк аб сваіх задачах, значэньні працы і ўвесь час інфармаваць аб ходзе працы. Трэба навучыцца ўсё зьвязваць з сёньнешнім днём, навучыцца пісаць у газету, а кожны-ж краязнаўца—неадменны корэспондэнт. Падругое, трэба зацікавіць працаю мясцовыя грамадзкія, партыйныя і дзяржаўныя ўстановы і арганізацыі. Гэта ня так цяжка, бо няма аполітычнай справы, а політычна карысная рэч будзе падтрымана савецкаю грамадзкасьцю і тым больш партыяй і дзяржаўнай уладай. Вывучэньне балота зацікавіць навуковыя інстытуцыі ў інтарэсах навукі, коопэратыў, як мажлівы пункт прылажэньня капіталу, райпрофбюро—рабочых рук, райком, як мажлівасьць у выніку торфараспрацоўкі ці мэліорацыі, эаэномічнага, а значыць, і політычнага ўзмацненьня, і, урэшце, які гаспадарны райвыканком адмовіцца мець заміж балота добрую рэч? Усе зацікаўліваюцца, падтрымліваюць, ёсьць агульнае імкненьне вывучыць гэта агіднае раней балота, і краязнаўцу посьпех забяспечаны. Дасьледваньне мінулага маэнтку зацікавіць і райком, і райвыканком і інш. Укладаньне слоўніка, як дапамога паглыбленьню нацполітыкі, сувязі гораду з вёскай, прыцягненьне шырокіх мас да савецкага будаўніцтва і г. д. Няма нічога, паўтараем, чым-бы ня цікавіліся будаўнікі жыцьця.

Гэтым вырашыцца і пытаньне сувязі краязнаўства з іншымі ўстановамі і арганізацыямі і ня трэ́ будзе мільёну пастаноў аб гэтым.

Зразумела, краязнаўца павінен старацца рабіць усё гэта ў параўменьні са сваёй краязнаўчай арганізацыяй, ад яе імя, па яе даручэньню. З гэтага не вынікае, пэўна, што аўтарам атрыманай у выніку дзейнасьці краязнаўцы працы зьяўляецца краязнаўчае аб'яднаньне, ці пэўная камісія. У краязнаўчыя арганізацыі ўваходзяць не для перадачы аўтарскага права хоць-бы колектыву, а для больш пасьпешнай працы ў колектыве ці колектывам. Нават калі праца выканана камісіяй, аўтарамі яе лічацца і ставяцца члены гэтай камісіі. А працаю краязнаўчай арганізацыі лічыцца праца ўсіх краязнаўцаў, нават калі яна выканана не па заданьню арганізацыі, а па ўласнай ініцыятыве.

Урэшце, краязнаўца павінен весьці падлік сваёй працы. Бягучая праца—заўсёды ў стане падліку, а ўжо гатовая павінна падлічвацца бібліографаваньнем. Нават самая малая записка не павінна заставацца бяз увагі, бо яна заўсёды зьяўляецца багатым краязнаўчым матэрыялам. З часам гэтыя падлікавыя бібліографічныя матэрыялы можна будзе здаць сваёй аргані-

зацыі, што ўдасканаліць і папоўніць яе бібліяграфію, а таксама захавае весткі пра дзейнасць краязнаўцы для будучыны. Вядучы падлік, краязнаўца, разам з тым, будзе контролюваць сваю дзейнасць, убачыць, што зроблена, а што на чарзе, якія хібы, будзе сам для гэтага рэвізійнай камісіяй. Няма чаго гаварыць ужо аб тым, што калі краязнаўца наладзіць справу падліку сваёй працы, дык добра будзе наладжана і справа падліку дзейнасці ўсяе арганізацыі.

ПЕРШЫЯ КРОКІ КРАЯЗНАЎЧАЙ ОРГАНІЗАЦЫІ.

**Краязнаўчы пад-
лік і популяры-
зацыя края-
знаўства.**

У пераважнай большасьці раёнаў БССР ўжо даўно арганізаваліся гурткі і раённыя таварыствы краязнаўства. Ня гледзячы на гэта, праца іх разгарнулася яшчэ ня так шырока, як-бы гэта пажадана было. Значнаю перашкодаю ў даным выпадку зьявілася парушэньне прынцыпаў першачарговасьці задач краязнаўчых арганізацыяў. Часта браліся за тое, што яшчэ патрабавала падрыхтоўкі ўмоў для яго ажыцьцяўленьня. Як адзначалася на другім усебеларускім краязнаўчым зьездзе і ў друку, у шмат якіх раёнах яшчэ не праведзены краязнаўчы падлік, не наладжана популярызацыя краязнаўства, краязнаўчая падрыхтоўка і сувязь, г. з. ня здзейсьнены працы, якія неабходна выканаць зараз-жа пасля заснаваньня таварыства. І сапраўды, праца ня можа пашырыцца, калі ня ведаеш, каго пэрсональна трэба ў першую чаргу завербаваць у члены таварыства, калі няма вестак аб установах і арганізацыях, якія вядуць вывучэньне гэтага-ж раёну, калі невядома літаратура аб краі, а таксама аб'екты дасьледваньня. Масы ня ўцягнуцца ў краязнаўчую справу, калі ня будзе наладжана популярызацыя краязнаўства і падрыхтоўка да краязнаўчай працы. Уся дзейнасьць таварыства ня можа стаць інтэнсыўнай, калі няма сувязі з мясцовымі ўстановамі і арганізацыямі, а таксама цэнтральнымі дасьледчымі інстытуцыямі.

Ажыцьцяўленьне-ж гэтых задач не патрабуе асаблівай затраты энэргіі і часу. Быць можа, з прычыны гэтага часамі і ня выконваецца гэта ўсё-ж няўхільная праца. Увёўшы яе ў плян сваёй дзейнасьці, таварыства можа распрацоўваць усе галіны яе адначасна. Па меры таго, як будзе паступаць матэрыял, быць можа, прыдзецца арганізаваць камісіі для яго сыстэматызацыі і апрацоўкі.

Краязнаўчы падлік складаецца з падліку сіл, устаноў, літаратуры і аб'ектаў дасьледваньня.

Падлік краязнаўчых сіл можа быць зроблены анкетным шляхам так, каб у выніку яго атрымалася картотэка. Падлічыць трэба ня толькі членаў краязнаўчых арганізацыяў або вядомых таварыству краязнаўцаў, але і іншых працаўнікоў, якія толькі могуць быць карысны ў справе вывучэньня раёну: фэльчароў, ляснічых, агрономаў, профпрацаўнікоў і г. д. Якая

ўласна праца можа быць імі зроблена, высветліцца ў далейшым; важна ведаць колькасьць і якасьць працаўнікоў, нават тых, пра якіх вядома, што яны ня ўвойдуць у склад таварыства. Маючы гэтыя весткі, можна будзе прыступіць да ўкладаньня рэальнага пляну працы і ведаць, што ўласна могуць зрабіць мясцовыя працаўнікі і як іх заахваціць да працы.

Падлік устаноў і організацый можна таксама зрабіць анкетным шляхам. У першаю чаргу трэба будзе падлічыць чыста краязнаўчыя організацыі: гурткі, камісіі і г. д., а таксама і тыя ўстановы і організацыі, якія па сутнасьці сваёй дзейнасьці вядуць краязнаўчую працу. Гэты падлік пакажа, хто і якую галіну мясцовага краю вывучае, з кім трэба працаваць разам па даным пытаньні і адкуль можна атрымаваць краязнаўчыя матэрыялы.

Каб не паўтараць таго, што зроблена, а таксама памылак зробленага, каб ведаць адпраўны пункт вывучэньня, а таксама набыты краязнаўчы матэрыял, каб скарыстаць ужо здабытыя веды аб краі для папулярызачыі краязнаўства—неабходна ўкласьці бібліографію краю, аб чым гутарка ніжэй. Сюды-ж увайдзе і ўкладаньне бібліографіі.

Урэшце, неабходна зрабіць падлік аб'ектаў дасьледваньня: курганоў, фабрык і заводаў, рамесьніцкіх прадпрыемстваў, багацьцяў прыроды, карысных выкапняў і да т. п. Трэба канкрэтна ведаць, што дасьледваць і ў якую чаргу. Для гэтага неабходна мець весткі аб усіх гэтых аб'ектах, зноў-жа пажадана ў форме анкет. З посьпехам гэты падлік можна зрабіць і на карце раёну праз нанясеньне на яе аб'ектаў дасьледваньня пры дапамозе пэўных умоўных значкоў. Больш падрабязныя, вядомыя краязнаўцам, анкетныя аб'екты, напр., помнікаў старасьветчыны, дзе трэба паказаць і памер і інш.,носяць ужо характар першапачатковага дасьледваньня, у выніку якога можна ўжо напісаць пэўную працу, напр., „Колькасьць і стан помнікаў старасьветчыны нашага раёну“ і інш.

Склад краязнаўчых сіл, устаноў, літаратуры і аб'ектаў дасьледваньня заўсёды мяняецца ў залежнасьці ад надворных умоў, а таксама ад стану працы таварыства. З цягам часу што-колечы трэба будзе выключыць са сьпісаў, што-колечы ўнесьці новае, а што-колечы зьмяніць. Таму і падлікавая праца таварыства павінна быць пастаяннай.

Апрача гэтай падлікавай працы, таварыства зараз-жа па сваім заснаваньні павінна павесці шырокую папулярызатарскую працу як вусную, так і пісьмовую. Для гэтага карысна організаваць адпаведныя сходы, запрашаць шырокія колы слухачоў на свае звычайныя сходы, а таксама скарыстоўваць усе іншыя мясцовыя сходы. Побач з дакладамі, лекцыямі і інфармацыямі на такіх сходах абавязкова трэба праводзіць прапаганду краязнаўства праз адпаведныя даклады на паседжаньнях райпрофбюро, сельсавету, праўленьня коопэратыву,

саюзу паляўнічых і г. д. Гэта, разам з тым, будзе першым моцным крокам у заснаваньні сталай сувязі паміж таварыствам і гэтымі ўстановамі і організацыямі.

Адначасна трэба папулярываваць краязнаўства і сваю працу ў насыценных газэтах, акруговай і цэнтральнай газэтах, „Нашым Краі“ і інш. і ў сваіх выданьнях, аб выдаваньні якіх скажам ніжэй. Гэтая праца таварыства не павінна ніколі прыпыняцца.

Але патрэбна і жывая сувязь з масамі. Найбольш даступны сродак яе—сходы. На іх звычайна робяцца даклады аб краязнаўстве. Толькі, на жаль, сходаў гэтых ня любяць наведваць. Галоўная прычына тая, што ўсе ўжо стаміліся слуханьнем доўгіх нудных дакладаў. Трэба ажывіць справу папулярывацыі краязнаўчай працы наогул.

Для гэтага трэба аб'яднаць сур'ёзнае з вясёлым. Заміж звычайных сходаў трэба ладзіць краязнаўчыя вечарыны. Програма вечарын павінна складацца з дэклімацыі вершаў аб сваім краі або чытаньня прозаічных адрывкаў аб ім, сьпяваньня песень свайго краю, апавяданьня казак свае мясцовасьці, выступленьня свіх цымбалістых, скрыпачоў, гарманістых і г. д., дэмонстраваньня малюнкаў радзімы праз чароўны ліхтар, дакладу аб гісторыі сяла, вакольнай прыродзе яго і г. д. І ўжо, урэшце, можна сказаць некалькі слоў аб карысьці краязнаўства. Трэба агітаваць самой справай, а ня словамі. А выкананьне такой праграмы—адзін з відаў самой краязнаўчай дзейнасьці. Было-б ідэальна, калі-б казку апавядаў сам казачнік, песьню сьпявалі самі жанчыны вёскі, лернік сам граў на леры і г. д., але калі іх няма—выканаўцамі могуць быць вучні школы або члены організацыі. Добра наладзіць выпярэдніцтвы на годнасьць лепшага са сваіх музык, сьпявачак і інш. Уласная ініцыятыва можа знайсці шмат чаго карыснага ў гэтым стасунку.

Аб зробленай вечарыне і выніках яе абавязкова трэба напісаць у друк.

Дзеля таго, што папулярывацыя краязнаўства—першае заданьне пляну, такую вечарыну трэба зрабіць зараз-жа, а пасля наладзіць яе з новай праграмай столькі раз, колькі будзе сходаў. Галоўнае—менш гутарак аб краязнаўстве, а больш працы краязнаўчай.

Ажыццяўляючы гэтыя першачарговыя задачы, трэба распачаць збор краязнаўчай бібліотэкі, у складзе якой павінна быць як літаратура аб краі, так і мэтодычная, а таксама выданьні іншых краязнаўчых організацый.

Мы ўжо некалькі раз гаварылі аб тым, што раней, чым пачаць вывучэньне краю, неабходна ведаць усё тое, што ўжо зроблена ў гэтым стасунку. Выходным пунктам працы кожнага краязнаўцы павінен быць той, на якім спыніліся яго папярэднікі. На жаль, зараз яшчэ немагчыма пачынаць працу з гэтага пункту. Яшчэ няма

**Краязнаўчая
бібліографія.**

поўнай бібліографіі краю. Чарговым заданьнем краязнаўцаў зьяўляецца ўкладаньне яе. Зважаючы на тое, што праца гэта вельмі вялікая і аднаму не пад сілу, лепш за ўсё заснаваць адпаведную камісію для выкананьня яе.

Праца ўкладаньня бібліографіі мясцовага краю складаецца ўласна з дзвюх частак: а) бібліографіі твораў аб мясцовым краі, якія зьявіліся на тэрыторыі яго і па-за межамі апошняй, і б) бібліографіі выданьняў, якія вышлі на тэрыторыі краю, але аб ім не гавораць. У першую чаргу, зразумела, трэба ўкласьці бібліографію першую. Яна ў сваю чаргу складаецца з апісаньня паасобных выданьняў аб краі і артыкулаў і заметак, зьмешчаных ў кнігах, часопісах і газэтах.

Як правіла, апісаньне трэба рабіць толькі тых матэрыялаў, якія сам укладаньнік можа бачыць. Але бяспрэчнае кіраўнічае значэньне ў працы маюць розныя бібліографічныя паказчыкі, калі яны ёсьць аб даным краі. Апісаньне робіцца абавязкова на картотэках, прычым пісаць на іх можна толькі з аднаго боку. Калі апісаньне данага твору не зьмяшчаецца на адным баку адной карткі, дык працяг яго робіцца на другой картцы. Гатовыя карткі дазваляюць клясыфікацыю ў абы якім парадку; запісы-ж у сшытку ці на вялікіх аркушох паперы не даюць такой магчымасьці. Пажадана, каб карткі былі аднолькавага памеру і пры тым прынятага ва ўсіх бібліотэках, а ўласна— $7,5 \times 12,5$ сантымэтраў.

Звычайна бібліографія патрабуе, каб на картцы былі наступныя весткі: прозьвішчы і ініцыялы аўтара, калі вядома— месца яго працы, назва кніжкі на мове арыгіналу і пад ёй— пераклад яе на родную мову, назва выдавецтва, месца выданьня, год выданьня, разьмер і лік старонак, карт, малюнкаў. Калі трэба занатаваць паасобны артыкул з часопісі, дык пасья назвы артыкулу пішацца назва кніжкі ці часопісі, год, нумар тому, выпуску, а таксама— ад якой і да якой старонкі. Зважаючы на тое, што не заўсёды назва працы дае ўяўленьне аб яе зьместу, вельмі карысна пасья ўсіх памянёных вестак коратка даць зьмест працы, а то і ацэнку яе; часамі думаюць, што газэтныя артыкулы і заметкі калі і трэба бібліографіаваць, дык у апошнюю чаргу. Паміж тым, газэтныя заметкі і артыкулы даюць наздвычайна каштоўны матэрыял аб сучаснасьці, ігнораваць які краязнаўца ні ў якім разе ня межа.

Бібліографіаваўшы ўсе працы за ранейшыя гады, трэба даць аб яе папайненьні, г. зн. апісваць усё тое, што выходзіць з друку з цягам часу. Адначасна, зразумела, трэба клапаціцца, каб краязнаўчая арганізацыя мела ў сваёй бібліотэцы ўсё тое, што бібліографавана. Калі гэта немагчыма, неабходна дабівацца, каб усё бібліографаванае было ў мясцовай бібліотэцы або хаце-чытальні.

Каб не рабіць памылак,—трэба азнаёміцца з якім-небудзь капітальным падручнікам па бібліографаваньню, лепшым з якіх,

бясспрэчна, зьяўляецца „Основы краевой бібліографіі“ Здабнова. Але ня варта ўхіляцца ад сувязі з якой-небудзь—лепш Дзяржаўнай (Менск, Савецкая, 93)—бібліотэкай, дзе ёсць спецыялісты-бібліографы, якія і не адмовяцца даць патрэбную раду.

Адначасна з укладаньнем бібліографіі і зьбіраньнем бібліотэкі з твораў аб сваім краі кожная краязнаўчая арганізацыя павінна зараз-жа пасьля свайго арганізацыйнага аформленьня распачаць зьбіраньне краёвага музэю, які зьяўляецца і выходным і канцовым пунктам усякай краязнаўчай працы.

Краязнаўчы музэй.

Краязнаўчы музэй павінен быць усебаковым адлюстраваньнем свайго краю. Зьместам яго павінна зьяўляцца праца чалавека ў атачэньні яго прыродзе і грамадзкіх умовах пераважна сучасных.

Вывучэньне краю, як мы казалі, пачынаецца зборам матэрыялаў, нагляданьняў, клясыфікацыяй іх, параўнаньнем і адпаведнымі вывадамі. Ужытыя, такім чынам, матэрыялы і нагляданьні складуць нешта цэльнае, сыстэматычнае, што завуць музэем. Значыць, краязнаўчы музэй зьяўляецца вынікам звычайнай штодзённай працы краязнаўчай арганізацыі.

Склад экспонатаў краязнаўчага музэю можа быць больш-менш сталы, тады, як, напрыклад, школьнага—будзе мяняцца, бо новыя і новыя групы вучняў будуць зьбіраць усё новыя і новыя матэрыялы ў часе свае працы, якіх ня будзе дзе зьмясьціць, ды і зьмяшчаць у вялікім ліку экзэмпляраў ня будзе сэнсу. Нават у краязнаўчым музэі прыдзецца час-ад-часу частку матэрыялаў перадаваць іншым установам, хоць-бы ў парадку абмену ці папаўненьня цэнтральных музэяў, або хаваць у камору, а толькі частку выстаўляць. Гэтага будзе вымагаць і недахоп памяшканьняў.

Музэй будзе мець і выдатнае асьветнае значэньне, як база дзейнасьці хатніка, клубнага працаўніка і г. д., а так-жа навуковае, паказваючы тыя факты і зьявы, якіх вучоны з цэнтру сабраць часамі і ня зможа.

Апрача таго, краязнаўчая арганізацыя зможа скарыстаць свой музэй, як падрыхтоўчую і заключную базу экскурсіі, наогул свае працы, для арганізацыі выставак на паасобныя тэмы і г. д.

Роля краязнаўцы-арганізатара ва ўтварэньні музэю, як і наогул у сваёй дзейнасьці, будзе складацца з арганізаваньня працы членаў свае арганізацыі.

Складаючыся з сыстэмы экспонатаў па аддзелах—прырода, праца, грамада—музэй, як мы казалі, павінен адбіваць вакольнае жыцьцё. Сыстэматычнасьць музэю будзе паказваць статыстыку краю, і толькі працы краязнаўцаў, графічны матэрыял змогуць паказаць і яго дынаміку. Праўда, можна часамі паказваць тую ці іншую зьяву і ў сынтэтычным выглядзе, г. зн. цалком ад пачатку да канца ў сваім разьвіцьці і ў сваіх умовах,

напрыклад, тую ці іншую расьліну з грунтам, у якім яна расьце, расьлінавым яе атачэньнем, ва ўсіх стадыях росту і г. д.

Музэй не павінен быць як бязладным складам нейкіх рэчаў, так і зборам рэдкіх нязвычайных экспонатаў, г. зн. ня ўхіляцца ад асноўнай дзейнасьці краязнаўчай арганізацыі. Ён павінен зьмяшчаць звычайнае, штодзённае жыцьцё, якое так прывычна і так няпрыкметна для нас і якое мы, бадай зусім, ня ўмеем бачыць. Паколькі рэдкае часамі нясе ў сябе нейкую карысную таямніцу—і яно знойдзе месца ў музэі, але збор толькі рэдкасьцяў ня дасьць нам таго, што трэба. Вырасшы з працы краязнаўцаў, музэй, зразумела, павінен адбіваць і гэту працу.

Пры разьмяшчэньні музэйнага матэрыялу канечна трэба захоўваць наступныя прынцыпы: дакладнасьць, навочнасьць і плянаваць.

Зразумела, што пры арганізаваньні музэю трэба мець наогул падрабязны плян яго. Пры ўкладаньні п яну карысна скарыстаць адпаведную літаратуру. Крытэрыем пры ўкладаньні пляну музэю павінна быць адно—ці адбівае даная рэч вакольнае жыцьцё, ці дапамагае вывучэньню яго, г. зн. ці адпавядае асноўнай мэце краязнаўчае дзейнасьці.

Калі арганізацыя ўклала плян, перад ёй паўстане пытаньне аб памяшканьні для экспонатаў. Гэта пытаньне павінна быць разьвязана нават пры ўкладаньні пляну. Добра, калі знойдзецца пакой, а калі яго няма—дык прыдзецца задаволіцца сьценамі свае хаты-чытальні, школы ці іншай установы. Праз усю сьцяну трэба будзе прыбіць паліцу са звычайнай дошкі, а калі яе ня хопіць, дык другую, і г. д.; 2—4 паліцы на 2—3 сьценах на першы час хопіць, а там, можа, знойдзецца і лепшы прытулак. Калі загадчык будынку наогул дбае аб чыстаце, дык няма чаго непакоіцца, што на паліцах праз тыдзень будзе на вяршок-другі броду. Часамі экспонаты могуць ляжаць і ў іншым месцы, а на паліцах можа рабіцца толькі выстаўка на тую ці іншую тэму.

Разьмяшчаючы экспонаты на гэтых паліцах, трэба памятаць, што музэй ня турма для бязспашпартных. Да кожнай рэчы павінна быць прымацавана картка з мясцоваю і літаратурнаю назваю рэчы, і па латыні, адкуль, кім і калі гэта рэч узятая, хто зрабіў, а таксама нумар каталёгу. Бяз гэтых вестак экспонаты музэю ня маюць ніякага значэньня. Каталёг спачатку можа быць адзін хронолёгічны, куды заносацца рэчы ў парадку іх паступленьня. Ён можа быць звычайным сшыткам з наступнымі данымі: чарговы нумар, назва рэчы, матэрыял, разьмер, адкуль рэч узятая, кім, калі зроблена і для ўваг.

Да апошняга часу амаль не зварачаюць увагі на патрэбу арганізацыі літаратурных аддзелаў музэяў. Паміж тым гэтая галіна працы вельмі важная.

Праца па зьбіраньню і арганізацыі аддзелу мовы і літаратуры, таксама, як і ўвесь музэй, павінна мець сыстэму і пэўную

ідею ў клясыфікацыі. Канчатковым вынікам працы, г. зн. у ідэале павінен атрымацца аддзел музэю, які быў-бы літаратурнай лябораторыяй краязнаўчай арганізацыі і школы і разам кругабежнай ці сталай выстаўкай. Каталёг аддзелу павінен быць ня толькі даведачнікам па аддзелу, але і наогул па літаратуры краю.

Зьмест аддзелу музэю можа быць надзвычайна рознастайны і таму дае поўную магчымасьць самадзейнасьці вялікаму ліку краязнаўцаў з самымі рознымі нахіламі. У першую чаргу ў аддзел музэю павінны быць сабраны моўныя і літаратурныя матэрыялы свайго краю: біяграфіі, партрэты, фотографіі, успаміны і інш. аб мясцовых пісьменьніках, іх аўтографы, рукапісы, выданьні, выразкі з газэт, рэцэнзіі і крытычныя агляды на іх творы і г. д.

Тое-ж павінна быць згуртавана і аб пісьменьніках, вышлых з краю, а таксама аб пісьменьніках іншых краёў, якія штоколечы пісалі адносна данага краю. Трэба даць графікі, картаграмы, дыяграмы і маляўнічыя, скульптурныя і іншыя экспанаты, зьвязаныя з поэтамі ці іх творамі.

Далей трэба паказаць гісторыю мясцовага тэатру, гісторыю мясцовага друку і бібліяграфію беларускай мовы і літаратуры. Зразумела, само сабою, што аддзел музэю будзе экспанаваць мясцовы фольклёр, запісы мясцовай мовы, сваю рукапісную часопісь і г. д.

Перад пачаткам працы па арганізацыі музэю і яго аддзелаў неабходна азнаёміцца з адпаведнаю спэцыяльнаю літаратураю. Вельмі пажадана, каб арганізатар музэю папрактыкаваўся раней у дзяржаўных музэях, бо ніякімі падручнікамі не навучыш арганізацыі музэю. Трэба папрактыкавацца пачаць працу, перамагчы некалькі няўдач і толькі тады ўцяміш сутнасьць справы і адмовіцца ад далейшага разгортваньня яе ня зможаш.

У справе зьбіраньні музэю шмат могуць дапамагчы экскурсанты, аддаючы арганізацыі свае матэрыялы, сабраныя ў часе вандраваньня або падарожы. Ды апошнія і самі па сабе каштоўны ў краязнаўчай справе і адбываюцца зараз стыхійна, чаму краязнаўчыя арганізацыі і павінны зьвярнуць на іх асаблівую ўвагу ў самым пачатку свае працы.

Усе віды падарожніцтва—экспэдыцыі, падарожы, экскурсіі і вандраваньні—маюць надзвычайна вялікае значэньне ў краязнаўстве. Таму краязнаўчыя арганізацыі і імкнуцца да ажыцьцяўленьня іх з мэтай дасягненьня сваіх задач. Але ня ўсе наказаныя віды падарожніцтва даступны для ўсіх краязнаўчых арганізацый і, тым больш, краязнаўцаў. Адны з іх, як экспэдыцыі, патрабуюць спэцыяльнай падрыхтоўкі ўдзельнікаў і сродкаў, хоць часамі і невялікіх, але такіх, якіх няма на мясцох; другія, як падарожы,—тых-жа сродкаў, і толькі экскурсіі

**Краязнаўчыя
вандраваньні
і падарожы.**

і вандраваньні больш даступны краязнаўцам і іх аб'яднаньням як з боку сродкаў, патрэбных для іх, так і з боку падрыхтоўкі ўдзельнікаў. Яны разьлічаны на першапачатковае вывучэньне і пазнаваньне краіны, а галоўная маса арганізаваных і яшчэ неарганізаваных краязнаўцаў і іх аб'яднаньняў якраз і мае пакуль што на мэце гэтае першапачатковае вывучэньне і пазнаваньне. Таму ў мінулай практыцы нашых краязнаўчых арганізацый мы маем і такі, параўнача вялікі, лік экскурсій і вандраваньняў. Апошнія, на жаль, менш падлічаны і вывучаны, а, паміж іншым, да іх якраз, як да найбольш даступнага віду падарожніцтва, імкнецца пераважная большасьць асабліва маладых краязнаўцаў.

Яшчэ ў 1925 г. вандраваньне стыхійна захапіла шмат каго, і вядома, напр., калі малады віцебскі краязнаўца Марыновіч з сваім сябрам, вышаўшы з Віцебску раньняй вясной, вярнуліся ўвосень, прашоўшы па БССР каля 800 вёрст пехатою, нічога ня маючы з сабою, апроча дакумантаў і запісных кніжак. Летась вандраваньне прыняло яшчэ большыя разьмеры, але амаль што палова выпадкаў сарвалася, дзякуючы адсутнасьці арганізацыі гэтай справы. У гэтым годзе ўжо нават у цэнтральных комсамольскіх і інш. газэтах пачуліся гутаркі аб карыснасьці і патрэбе арганізацыі вандраваньня. Шэраг устаноў у цэнтры і на мясцох зьвярнуўся да краязнаўчых аб'яднаньняў з просьбаю даць адказ на пытаньні, зьвязаныя з экскурсаваньнем і вандраваньнем. Адчуваецца, што абедзьве апошнія справы могуць стацца стыхійнымі як з мэтай пазнаваньня краіны, так і проста з мэтай здаровай забавы і адпачынку, што ўжо менш пажадана, бо адпачыць і забавіцца можна і ў процэсе нормальнага пазнаваньня чаго-небудзь. Таму краязнаўчыя арганізацыі павінны падрыхтавацца да ахапленьня справы і накіраваньня яе ў пажаданым кірунку.

Пакідаючы пакуль што справу экскурсій у баку, прыходзіцца прызнаць, што вандраваньне выклікана здаровымі пачаткамі, якія ляжаць у аснове бязупыннага разьвіцьця чалавечай асобы наогул і, як часткі грамадзтва—паасобку; яно, як і экскурсія,—від падарожніцтва, але ў той час, як экскурсія мае загадзя акрэсьленую мэту, акрэсьлены маршрут і кароткатэрміновую, часьцей за ўсё, падарож для агляду, напр., музэю, прадпрыемства і да т. п., вандраваньне ведае толькі агульную мэту, маршрут у агульных рысах, адбываецца на працягу доўгага часу і прасторы і г. д. Калі не экскурсант, дык кіраўнік экскурсіі ведае ня толькі тое, што ён пабачыць, пакажа, але і дзе спыніцца, чым голад прагоніць. Вандроўнік-жа ведае толькі кірунак свае вандроўкі. На яго шляху могуць спаткацца непрадбачаныя перашкоды, нечаканыя прыгожасьці, патрэбы спыніцца і г. д. Экскурсія часьцей за ўсё складаецца з вялікага ліку ўдзельнікаў, вандроўка-ж—малога, а то і аднаго толькі ўдзельніка.

Вандраваньне—гэта агляд найбагацейшай, найцікавейшай у сьвеце колекцыі, музэю, якія завуцца жыцьцём. Яно ў большым разьмеры дазваляе, у выпадку ахвоты, прыняць удзел у гэтым жыцьці—паараць, пакасіць, пакаваць і г. д., г. зн. аглядаць, пазнаваць ня толькі зрокам, але і моторна. Жыцьцё, формы яго—бязьмежныя і затым у ім ёсьць усё новае і новае для пазнаваньня, асабліва ў часе вандраваньня. Усё новыя і новыя ўражаньні выклікаюць у вандроўцы дапытлівасьць, гадуюць здольнасьць меркаваньняў, параўнаньняў, абагуленьняў,

Дзень пгушак, наладжаны гуртком краязнаўства 7-ай Н.-Барысаўскай школы

наогул разьвіваюць інтэлект. Вандроўка сваімі ўражаньнямі дае грунт для далейшага разьвіцьця і разам з тым зьяўляецца найбагацейшай ілюстрацыяй да вед вандроўніка.

Побач з культурным і асьветным значэньнем вандроўка мае і вялікае соцыяльнае. Яна выхоўвае грамадзкасьць і солідарнасьць. Новыя знаёмствы і погляды новых знаёмых разьвіваюць уменне орыентавацца ў клясавых суадносінах. Разам з тым, вандраваньне, паказваючы ўсё новыя і новыя прыгожасьці краю, разьвівае эстэтычныя погляды вандроўцы.

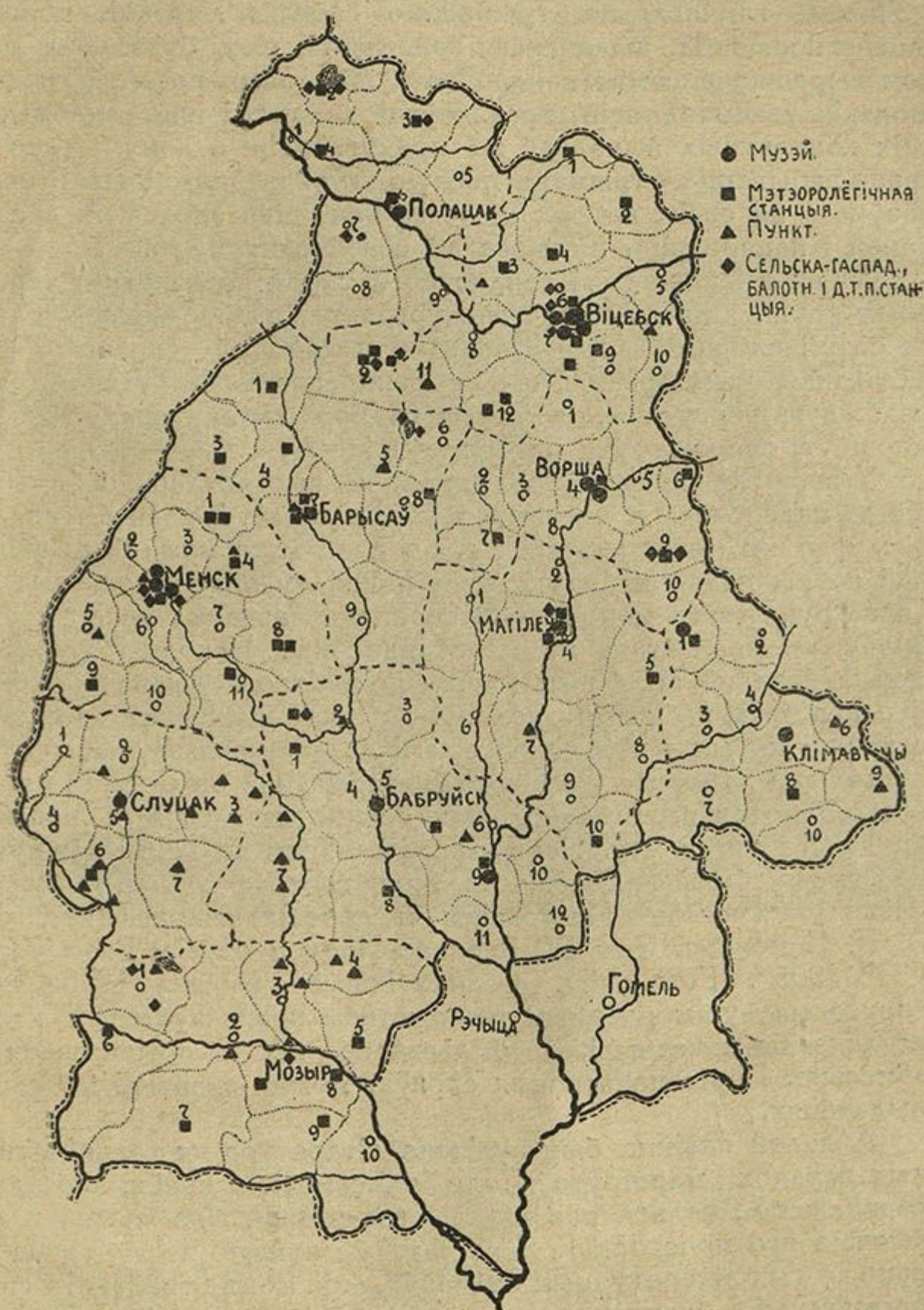
Няма чаго, зразумела, успамінаць, што вандраваньне загартоўвае фізычна.

Але найбольшае значэнне вандраваньня — краязнаўчае. Вандроўца зойдзе туды, пабачыць тое, што для дасьледчыка яшчэ доўгія часы будзе цалком недаступна. Ён дастане найкаштоўнейшыя апісаньні і матэрыялы без вялікіх сродкаў. У працэсе вандраваньня ён навучыцца быць дасьледчыкам і дасьць потым яшчэ большую карысьць краязнаўчай арганізацыі. Ён сваімі новымі і новымі знаёмствамі будзе папулярываваць краязнаўства, наладзіць сувязі, завярбуе новых краязнаўцаў і г. д.

Калі праўленьне мясцовай краязнаўчай арганізацыі мае шмат бягучай працы, яно можа вылучыць адпаведную камісію для арганізацыі падарожніцкай справы на сваёй тэрыторыі: экскурсій, вандраваньняў і інш. Першымі крокамі гэтай камісіі ў справе вандраваньня будзе выяўленьне жадаючых пайсьці ў вандроўку, падлік іх, наданьне краязнаўчага ўхілу, вызначэньне пэўнага маршруту з пэўным краязнаўчым заданьнем. Для гэтага ў першую чаргу прыдзецца апавясьціць грамадства аб сваіх задачах праз друк або лекцыяй, а потым дзейнічаць у залежнасьці ад ліку і складу жадаючых.

Вандраваньне можа адбывацца ў усялякім кірунку, але для мясцовай арганізацыі пажадана, каб яно адбывалася ў першую чаргу па сваёй тэрыторыі. Значыць, камісіі прыдзецца вызначыць кірункі, маршруты ў самых агульных рысах. А гэта ў пэўнай ступені будзе залежаць ад агульнага пляну дзейнасьці данай арганізацыі. Прыдзецца ўлічыць месцы, дзе ёсьць курганы, а лік іх невядомы, дзе ёсьць цікавыя расьліны, якіх няма яшчэ ў зельніку, і г. д. Вызначэньнем маршруту выяўляецца і агульная мэта вандраваньня: апісаньне чаго-небудзь, рэгістрацыя і да т. п. Усё гэта павінна адбывацца ў поўным узгадненні з будучым вандроўцам, павінна ўлічвацца яго падрыхтоўка, зацікаўленасьць пэўнай галінай веды і інш. Далей даецца вандроўцу пасьведчаньне з дазволам на ім адпаведных устаноў на права фотографаваньня, зарысавак і здыманьня плянаў, а краязнаўчы білет ён павінен мець, як член арганізацыі. Пасьля гэтага трэба мець мажлівую сувязь з вандроўцам і атрымаць ад яго па звароце дамоў матэрыялы. Праўда, яшчэ два моманты можна будзе высветліць на месцы: 1) што павінен мець з сабой вандроўца і 2) якім спосабам вандраваць. Увесь багаж вандроўцы павінен зьмяшчацца ў экскурсійным мяшку, які павінен важаць менш 4 кілёграмаў. У мяшку карысна мець: карту, кампас, пару бялізны, ручнік, грэбень, кавалак мыла, зубную шчотачку, запасную пару сандаляў, ніткі і голку, нож і лыжку, кубак ці кацялок, паперу і алоўкі, бінокль, лёгкі фотографічны апарат, кавалак шпагату, запалкі, гарбату і трошкі цукру. Калі ідзе не адзін, а некалькі чалавек — лік рэчаў зьменшыцца, бо можна мець адну карту, адзін кампас, адзін фотографічны апарат і г. д. на ўсіх. Чым менш рэчаў — тым лепш, але абавязкова трэба мець. Самым жа неабходным зьяўляецца крыху карацейшая за два мэтры палка

з падзеламі на дэцыметры, сантыметры (частка) і міліметры (частка). Ею можна будзе мераць усё патрэбнае і на яе аба-

Карта музеяў і інш. навуква-краязнаўчых устаноў БССР на студзень 1927 г

пірацца. Апрача таго, праз дзень-два вандроўца апануе больш чым 1.001 спосабам ужывання палкі, якія вядомы ўсім ангельскім падрасткам.

Спосаб вандроўкі можа быць дваякі: пехатою і чоўнам. Апошні будзе магчымы ня ўсюды. Вэлёсыпэд, коні і да т. п. будзе таксама, як выключэньне.

Іншае—харчаваньне, трыманьне сябе з людзьмі, перамаганьне перашкод, выкананьне заданья і г. д. будзе ўжо цалком вырашацца самім вандроўцам. Агульныя правілы гігіены, людзкіх узаемаадносін, краязнаўчай працы і інш. вядомы, а ўсіх канкрэтных выпадкаў не прадугледзіш з дому. Адно ня трэба забывацца—трымаць цесную сувязь з мясцовымі краязнаўцамі па сваім шляху, прычым пажадана адрасы іх ведаць раней і папярэдзіць пісьмова аб сваёй вандроўцы.

Побач з жадаючымі вандраваць, сярод краязнаўцаў ёсьць шмат такіх, якія жадаюць экскурсаваць, падарожнічаць разам са сваімі сябрамі. Організаваньне падарожжаў—справа больш складаная, чым організаваньне вандраваньяў. Тутака трэба асаблівую ўвагу зьвярнуць на падбор складу падарожнікаў, маршрут, падрыхтоўку падарожы і інш.

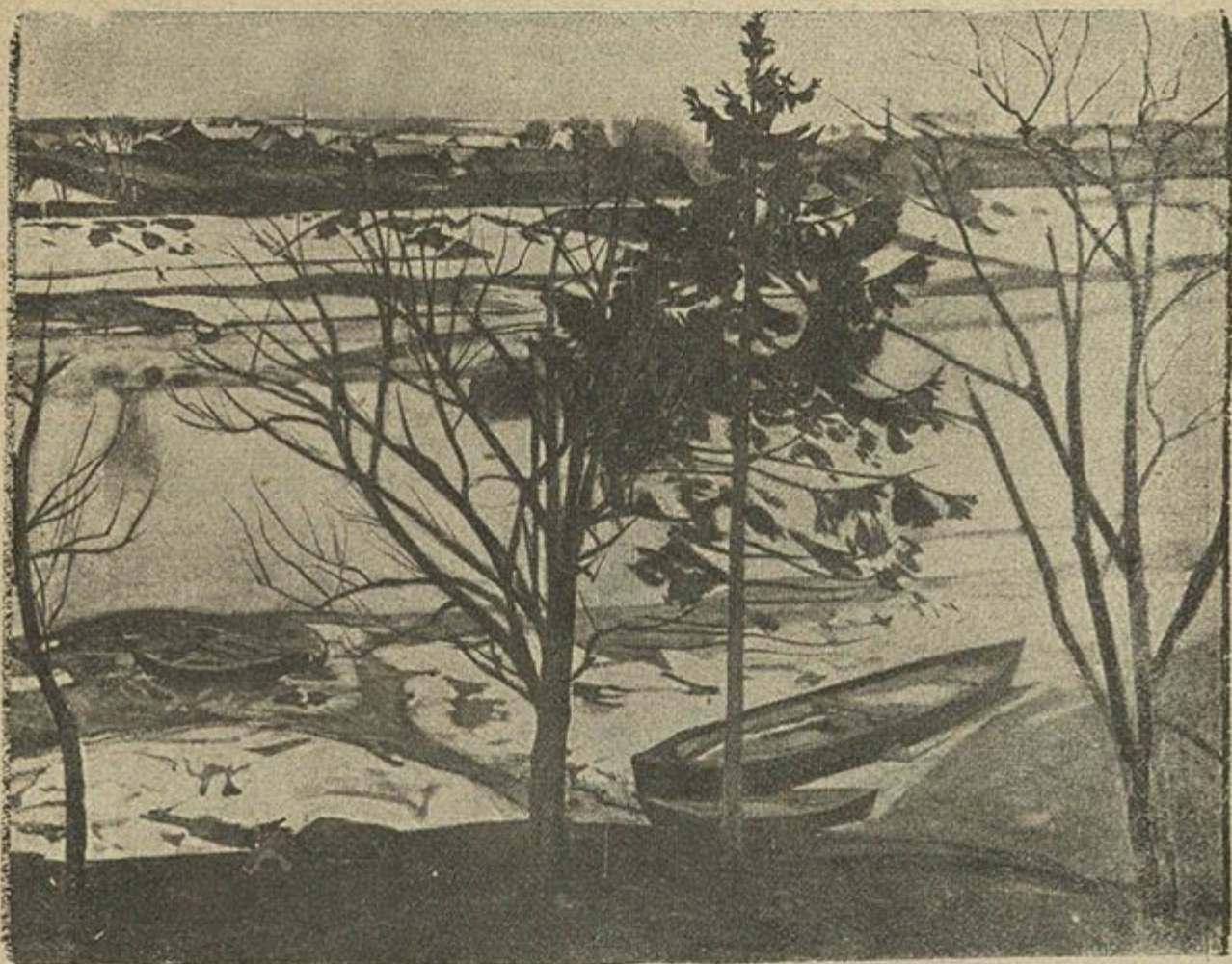
У першую чаргу трэба дакладна высветліць сабе мэту данае падарожы, а значыць, і маршрут яе. Пытаньне складу экскурсіі ня менш актуальнае, бо адна мэта можа быць у пэўнай групы падарожнікаў і зусім іншая—у аднаго, таксама, як адна група можа мець мэтаю пераважна азнаямленьне з краем, а другая—пераважна дасьледваньне яго. Паколькі ўсё, што можна ўведаць аб даным маршруце з літаратуры, павінна быць уведана дома, каб не вынаходзіць даўно вынайздзеных „амэрык“, а толькі новыя,—неабходна сіламі сваёй краязнаўчай арганізацыі пры дапамозе Беларускай дзяржаўнай бібліотэкі і мясцовых бібліотэк высветліць, якія ёсьць літаратурныя крыніцы да данага маршруту. Першым падсобнікам да ўсіх маршрутаў, зразумела, будзе „Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга под ред. В. П. Семенова. Том IX. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. СПб 1905“. Гэта кніга разам з іншымі выдана ЦБК—праз акруговыя—усім раённым таварыствам краязнаўства. У канцы яе дадзены паказчыкі, што дазваляе лёгка орыентавацца ў зьмесьце. Першапачатковыя спраўкі можна знайсці і ў іншых выданьнях.

А далей павінна быць улічана літаратура ня толькі аб пэўных гарадох маршрутаў, але таксама і іх краёх, бо даны горад, напр., нельга разглядаць адцягнена, бяз сувязі з атачаючаю яго прастораю. Ясна, што ў першую чаргу трэба ведаць аб тых літаратурных крыніцах, якія можна знайсці ў сваёй арганізацыі і бібліотэках—як дзяржаўных, так і прыватных.

Улічваючы ўсё гэта, мы з М. Азбукіным уклалі наступныя прыкладныя маршруты з літаратурай па картотэцы Беларускай дзяржаўнай бібліотэкі.

1. Менск—Астрашыцкі Гарадок—Лагойск—Лысая Гара—Менск.

Каля 100 кілёметраў коньмі або аўтамабілем па прыгожай ўзгоркаватай мясцовасьці. Па дарозе можна агледзець прыгожае возера ў Астрашыцкім Гарадку, пазнаёміцца з тыповымі беларускімі мястэчкамі, з якіх Астрашыцкі Гарадок зьяўляецца да пэўнай меры дачным прыгарадам Менску. У Лагойску варта агледзець прыгожы будынак палацу б. гр. Тышкевіча, старасьвецкія гарадзішчы і курганы ў ваколіцах, жале-

В. Воўка ў. Дзьвіна.

зістыя крыніцы. Лысая Гара зьяўляецца найвышэйшым пунктам Беларусі. Увесь маршрут пралягае па ўзгор'ях ледавіковага пахаджэньня.

Літаратура:

- Раман Суніца. 1919—Няміга і Менск. Газ. „Беларусь“, № 11.12.
 Снитко А. К. 1909—Минск в 17 столетии. „Минская старина“. Вып. I. ст. 80—90.
 Смородский А. 1893—Столетие Минской губ. Минск, 8^о, 90 ст.
 Товаров А. 1910—Исторический очерк Минской губ. в начальную пору существования русского государства, Минск, 8^о, 42 ст.
 Москалевич Р. 1870—М. Логойск. „Вестник Западной России“, т. 2, № 4, ст. 1—14.
 Краснянский В. 1902—Минский Департамент Великого Княжества Литовского, СПБ. 8^о, 72 ст.
 Смородский. 1891—Летопись г. Минска. „Памятная книжка Минской губ. на 1892 г.“, 4 приложения, ст. 125—166.

1909—Краткое историко-статистическое описание г. Минска. „Памятная книжка Минской губ. на 1910 г.“. ст. 105—131.

Суніца Р. 1919—Стары замак у Менску. Газ. „Беларусь“, № 22, 23.

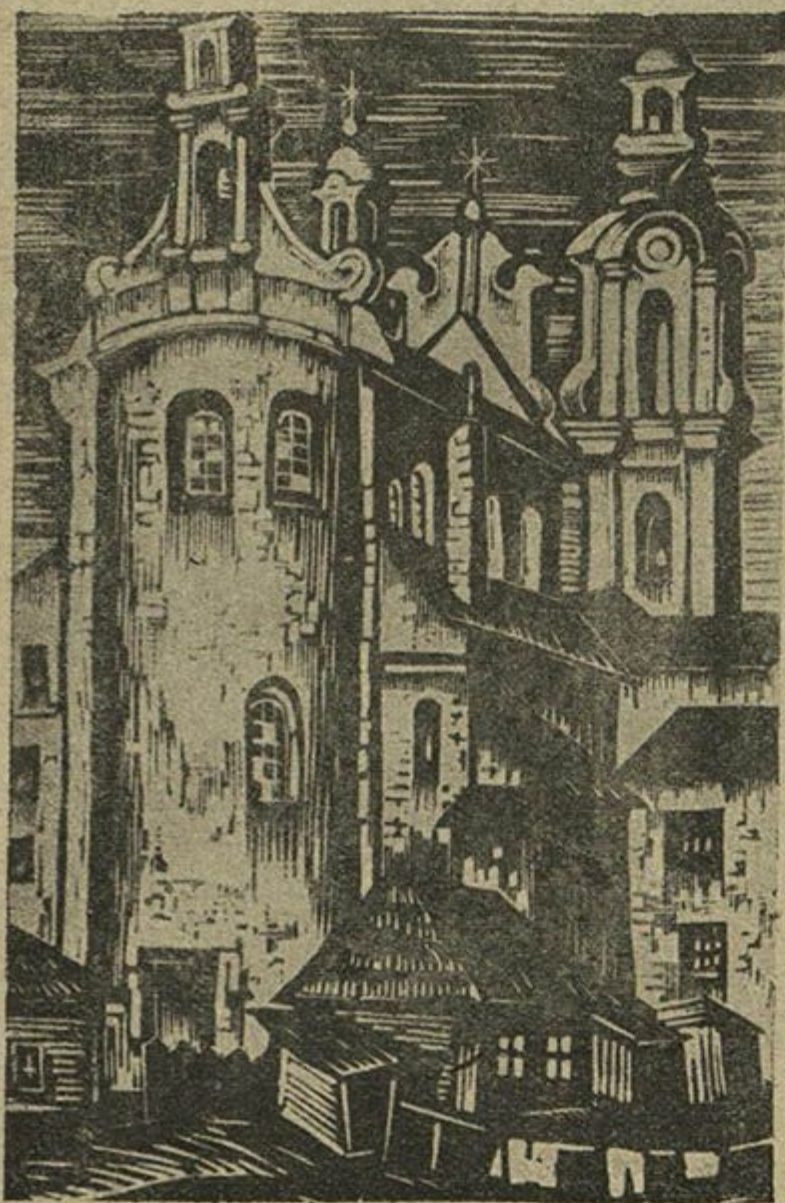
Бомштэйн И. 1889—Справочная книга и спутник по Минской губернии. Минск. 8°, ст. 563.

1878—Географическо-статистическое описание Минской губернии „Памятная книжка Минской губ.“ 1878 г. Минск, ч. I и II, отд. III, ст. 1—97 и отд. VII, ст. 1—114.

Смородский А. 1894—География Минской губ. Минск, 8°, 46 ст.

Вольфсон С. 1924—Менск на заре рэволюцыі, „Маладняк“, № 4, стар. 52—53 і інш.

2. Менск—Барысаў—Лепель—Чашнікі—Ворша—Менск.

С. Юдовін. Стары Віцебск.

Па чыгунцы да Барысава, дзе экскурсанта знаёмяцца з ростам маладога пасёлку пры чыгуначнай станцыі блізка ад старога гарадскога асяродку (пасад Нова-Барысаў), аглядаюць фабрыку запалак „Чырвоная Бяроза“, шклянную гуту, паперню і іншыя прамысловыя прадпрыемствы Барысава і Нова-Барысава. Варты агляду Чычагоўскія батарэі. Ад Барысава да Лепеля трэба ехаць чоўнам угару па Бярозе. У вёсцы Студзенцы аглядаецца месца пераправы цераз Бярозу арміі Наполеона ў 1812 г. Каля возера Пялік знаходзіцца Дзяржаўны паляўнічы заказьнік, у якім экскурсанта могуць пабачыць бабровыя

будынкі найвялікшага ў Эўропе бабровага паселішча і пазнаёміцца з мэтадамі аховы каштоўных зьвяроў. У заказьніку ёсьць мядзведзі, ласі, дзікі, рысі, бабры, дзікія козы. Ад Пяліка экскурсанта прабіраюцца па сыстэме каналаў Бярэзінскага вадзянога шляху аж да Лепеля, ваколіцы якога багаты на вазёры і слынуць сваёй прыгожасьцю. З Лепеля экскурсія накіроўваецца па новай чыгунцы на Воршу

робячы перапынак у мястэчку Чашніках, у ваколіцах якога аглядае паперню „Чырвоны Золак“. У Воршы экскурсанта знаёмяцца з распляноўкай старога гораду і з прывакзальным пасёлкам, аглядаюць помнікі старасьветчыны, у тым ліку Кутэінскі манастыр і Аршанскія пячоры ў вур. Дубкі. Трэба правесці спецыяльную экскурсію на Кабыляцкі парог з мэтай азнаямленьня з праектам выкарыстаньня яго для пабудовы магутнай гідро-электрычнай станцыі.

Літаратура:

Довгялло Д. И. 1905—Город Лепель. „Виленский календарь“ на 1905 г., ст. 82—92.

Боричевский И. 1856—Орша. „Воен. энцикл. лекс.“. СПб, изд. 2, т. X, ст. 23—24.

Борисов Нов. энциклопедический словарь Брокгауза. СПб, т. VII, ст. 573—574.

Д. 1912—Город Борисов, Минской губ. „Виленский календарь“ на 1912 г., ст. 91—103.

Клеин, Довгялло, Белоцерковец. 1910—Город Борисов. Вильна, 8^о, 2—38 ст.

Опыт описания Могилевской губ. Под ред. Домбровецкого. Могилев, 8^о. Кн. . . . 1, 2, 3.

3. Менск—Ворша—Віцебск—Полацак і назад.

Маршрут мае на ўвазе пазнаёміць экскурсантаў з помнікамі старасьветчыны ў трох найцікавейшых старых местах Беларусі. Увесь час экскурсанта едуць чыгункай і першы раз спыняюцца ў Воршы, дзе аглядаюць Кутэінскі манастыр, будынкi былых кляштараў, пячоры ў Дубкох і Кабыляцкі парог (глядзі маршрут № 2). У Віцебску—агляд Благавешчанскай царквы, музэю, Усьпенскага сабору, прамысловых прадпрыемстваў, Вэтэрынарнага інстытуту, Ботанічнага саду, тэхнікумаў і іншых грамадзкіх устаноў. У Полацку агляд рэштак Барысаглебаўскага кляштара на Бельчыцы, Сафійскага сабору, былой Езуіцкай колегіі (Цытадэльны Вал і Замкавая Гара, Мікольскі сабор, тэхнікум).

Літаратура:

Никифоровский Н. 1899—Страничка из недавней старины гор. Витебска. Витебск, 1899.

С. А. 1901—Полоцк, Витебск в 20 годах прошлого века. Витебск, 16^о, 28 ст.

Сапунов А. 1881—Исторические сведения о Витебском замке. „Памятная книжка Витебской губ. на 1881 г.“, ст. 143—176.

Васілеўскі Д. 1925—Беларускі нацыянальна-рэвалюцыйны рух на Віцебшчыне ў XIX ст., „Польмя“ № 5, ст. 121—131.

Сапунов А. 1901—Губернаторский дворец в Витебске. Витебск, 8^о, 32 ст.

Сапунов А. 1903—Памятники времен древних и новейших в Витебской губ. Витебск, 8^о, 99 ст.

Красьянскі Г. 1925—Музейныя помнікі старадаўных Віцебскіх рамесніцкіх арганізацый, „Віцебшчына“. I, ст. 40—48.

Сапуноў А. П. 1925—Кароткі нарыс гісторыі Віцебску. „Віцебшчына“ 1, ст. 7—17.

... 1880—Витебская губерния. Под ред. В. М. Долгорукова. Витебск. ст. 2—388.

... 1925—Віцебшчына. Пад рэд. М. Каспяровіча Віцебск. 216 ст.

... 1910—Путеводитель по гор. Полоцку, 16⁰, 24 ст.

Сапунов А. П. 1893—Река Западная Двина. Витебск, 8⁰, 592 ст.

Сапунов А. П. 1910—Чертеж гор. Витебска 1664 г. Витебск, 8⁰, 32 ст.

Семеновский А. 1864—Историко-статистические сведения об уездных гор. Витебской губ. „Памятная книжка Витебской губернии на 1864 г.“

Семеновский А. 1865—Витебск. „Памятная книжка Витебской губ. на 1865 г.“ СПб. Ст. 94—274.

Терпигорев Д. 1913—Новый путеводитель по г. Витебску. Витебск, 182 ст.

4. Менск—Барысаў—Бабруйск—Рэчыца—Лоеў—Гомель—Ветка—Гомель—Добруш—Гомель—Менск.

Да Барысава чыгункай, у Барысаве знаёмства з прамысловасцю гораду, з Чычагаўскімі батарэямі і Студзенскай пераправай, як у маршруце № 2. З Барысава экскурсія накіроўваецца параходам па Бярозе ўніз. Мясцовасць абапал ракі вельмі прыгожая, асаблівым характам вызначаюцца заліўныя лугі ў розных частках ракі. Па дарозе варты агляду прыстані ў Чарняўцы, Бярэзыні, Сьвіслачы. У апошнім пункце падлягаюць агляду рэшткі замку над злучэннем Сьвіслачы з Бярозай. Паміж іншым, вывучаецца сплаў лесу па Бярозе, рыбацтва. У Бабруйску экскурсанты знаёмяцца з дрэваапрацоўчымі прамысловымі прадпрыемствамі гораду і выяўляюць сувязь іх са сплавам лесу па Бярозе. Апроч таго, у Бабруйску падлягаюць агляду рэшткі ўмацаваньняў Бабруйскай крэпасці—валы, крапасны гай і „полігон“, вежы Опэрмана і Фрыдрыха Вільгельма, будынак былога „Дысцыплінарнага батальёну“. У Рэчыцы вывучаецца мясцовая запалкавая і дрэваапрацоўчая прамысловасць. У Лоеве перасядка на параход Сожаўскай лініі. У Гомелі агляду падлягае б. палац і музэй Паскевічаў; прамысловыя прадпрыемствы і ў тым ліку запалкавая фабрыка ў Новабеліцы, а таксама гандлёвыя склады Гомеля.

Дадатковыя паездкі ў Ветку—па Сожы і ў Добруш—па чыгункі маюць на мэце: першая—пазнаёміць экскурсантаў з бытам старавераў на Беларусі, другая—з буйнай Добрускай паперняй.

Увесь маршрут у цэлым дае спакойны адпачынак і магчымасць пазнаёміцца з галоўнымі галінамі беларускага гандлю беларускай прамысловасці.

Літаратура:

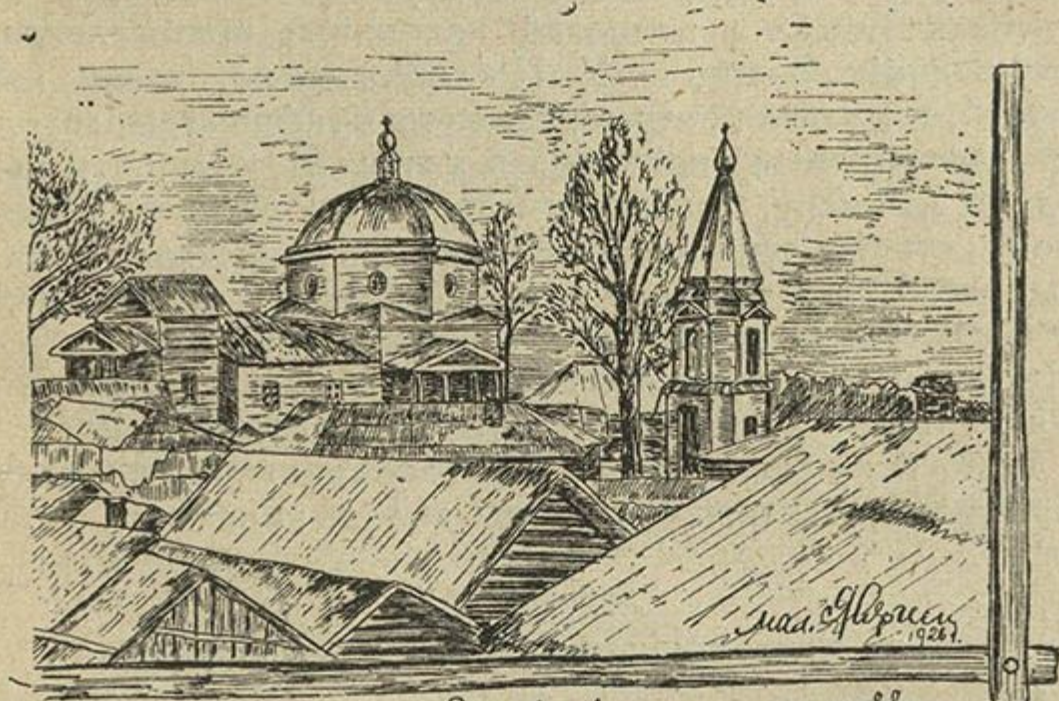
Филончиков Н. 1889—Географический и статистический обзор Речицкого уезда. „Календарь Северо-Западного Края“ на 1889 г. Москва, ст. 99—107.

Жудро, Сербов, Довгялло. 1911—Город Гомель. „Записки Сев.-Зап. Отд. Имп. Русского Географического Об-ва“. Вильня, 1911. 8⁰, кн. 2, ст. 293—353.

... 1888—Города Минской губ. „Памятная книжка Минской губ. на 1888 г.“ Ст. 88 і інш.

5. Менск—Асіпавічы—Слуцк—Князь-Возера—Пасталы—Жыткавічы—Тураў—Мозыр—Жлобін—Менск.

Па чыгунцы да Слуцку, дзе экскурсія знаёміцца з помнікамі старасьветчыны і распляноўкай Слуцку. Варты ўвагі Ражэственская царква і званіца пры ёй, электрычная станцыя ў будынку старога Кальвінскага сабору і Траецкі кляштар. З Слуцку экскурсантаў павінны коньмі праехаць да возера Князь, найвялікшага ў межах Палесься, прычым па дарозе паступова прамінуць ураджайныя палі Случчыны, пераехаць Старобінскія пяскі і прабрацца па глугіх палескіх балотах паўднёвай часткі Слуцкай акругі. На Князь-Возеры экскур-

Від з высокага месца на царкву.

Я. Сяргеев. М. Бабінавічы на Віцебшчыне

сантаў знаёмяцца з спосабамі рыбага лову і з бытам сялян у глухой палескай вёсцы Дзякавічы. З Дзякавіч трэба праехаць да ст. Пасталы, дзе можна аглядзець вялікую пільню, а адтуль па чыгунцы—у Жыткавічы. З Жыткавіч у Тураў трэба ехаць зноў коньмі па палескай мясцовасьці. У Тураве аглядаюцца руіны старых будынкаў, выкапаны саркафаг, што стаіць у капліцы, месцы, на якіх стаяў старадаўны Тураў. З Турава экскурсантаў едуць параходам па Прыпяці да Мозыру, а адтуль чыгункай да Менску. Маршрут даволі цяжкі ў сувязі з труднай даступнасьцю вакол Князь-Возера, але затое дае прадстаўленьне аб самых глухіх кутках Беларусі і аб Палескім краявідзе.

Літаратура:

Слуцкі. 1888—Туров и Изяславль. „Северо-Западный Календарь“ Минск. 1888.

Гаусман М. А. 1878—Исторический очерк г. Слуцка. „Минския губернская ведомости“, 1878. № 8, 10, 11, 21.

Гаусман М. 1877—Исторический очерк м. Турова. Минск, 8°, 32 ст.
Шп—ский К. 1891—Туровское княжество, „Виленский Календарь“
на 1891 г.

Глебов Ив. 1905—Город Слуцк. „Виленский Календарь“ на 1905 г.,
ст. 53—81.

Серно-Соловьевич. 1896—Древне-русский гор. Слуцк. Вильна,
8°, 32 ст.

6. Менск—Барысаў—Ворша—Копысь—Шклоў—Магілеў—
Быхаў—Жлобін—Бабруйск і Менск.

Маршрут мае на ўвазе праезд выключна па чыгунцы з астанаўкамі ў Барысаве і Воршы ў мэтах азнаямленьня з мясцовай прамысловасьцю ды з помнікамі старасьветчыны, як адзначана ў маршруце № 2. Астанаўка ў Копысі дае магчымасьць пазнаёміцца з мясцовай кахельнай прамысловасьцю і агледзець домік Пятра I. У Шклове варта агляду паперня „Спартак“, гарадзкая ратуша, каменны будынак сынагогі. У Магілеве экскурсантаў знаёмяцца з тыповым адміністрацыйным асяродкам XIX веку, аглядаюць гарадзкую ратушу, драўляную сынагогу, старыя цэрквы, знаёмяцца з гарбарствам (Лупалава), партшколай і тэхнікумам і г. д. У Быхаве агляду падлягае замак Сапегі; з Жлобінам экскурсантаў знаёмяцца, як з тыповым пасёлкам пры вузлавой станцыі чыгункі, аглядаюць чыгуначныя майстэрні, знаёмяцца з бытам чыгуначнікаў.

У Бабруйску аглядаюцца дрэваапрацоўчыя прамысловыя прадпрыемствы, дзяржаўны вінны склад, крэпасць.

Літаратура:

гл. адпаведныя пункты ранейшых маршрутаў.

7. Менск—Ворша—Горкі—Ходасы—Амсьціслаў—Крычаў—
Клімавічы—Унеча—Клінцы—Гомель—Менск.

Астанаўка ў Горках з мэтай азнаямленьня з Дзяржаўнай сельска-гаспадарчай акадэміяй, з дэндролёгічным паркам і ботанічным садам. Ад Горак праезд коньмі да Амсьціславу мае на мэце пазнаёміць экскурсантаў з лёсавым краявідам, а таксама з помнікамі старасьветчыны ў Амсьціславе. У Крычаве аглядаюцца мясцовыя старыя цэрквы і б. палац Галынскіх. У Клімавічах варты агляду акруговыя ўстановы, каб выявіць сутнасьць Клімавіч, як чыста адміністрацыйнага гарадка; варта агляду фабрыка апрацоўкі фосфарыту. На далейшай дарозе робяцца астанаўкі ў Клінцох для азнаямленьня з суконнай прамысловасьцю і ў Добрушы, дзе аглядаецца паперня. У Гомелі, як паказана ў маршруце № 4, падлягаюць агляду музэй і мясцовыя фабрыкі.

Літаратура:

Краснянский В. Г. 1912—Город Мстиславль. Вильна, 8°, 102 ст.

Ярославцев С. И. 1914—Город Климовичи. Вильна, 8°, 35 ст.

Мейер А. 1901—Описание Кричевского графства 1786 г. „Могилевская страница“, вып. 2, ст. 86—137 і інш.

8. Менск—Сьвіслач—Бабруйск і Менск.

Чоўнам па рацэ Сьвіслачы з перацягваньнем чоўна каля млынаў, агляд курганоў і гарадзішчаў у ваколіцах Зборску і ніжняй Сьвіслачы, агляд замку ў м. Сьвіслач; з Сьвіслачы параходам да Бабруйску, агляд Бабруйскай крэпасьці і фабрык; з Бабруйску па чыгунцы да Менску.

Літаратура:

гл. ранейшыя маршруты.

9. Віцебск—Бешанковічы—Бачэйкава—Фатынь—Чашнікі—Ворша—Віцебск.

Параходам да Бешанковіч, агляд Бешанковіцкага саду, дадатковая экскурсія ў сад у Саломенку, коньмі ў Бачэйкава, агляд саду ў Бачэйкаве, коньмі ў Фатынь, азнаямленьне з гаспадаркай селяніна Мароза, коньмі ў Чашнікі (гл. маршрут № 2), чыгункай у Воршу (маршрут № 2), чыгункай у Віцебск.

Літаратура:

... 1908—Местечки Витебск. губ. „Памятная книжка Витебск. губ. на 1908 г.“. Р я б и н и н И. 1912—Местечко Бешанковичи. „Полоцко-Витебская старина“. Витебск, 1912 г. Вып. 2, ст. 217—248.

... 1925—Віцебшчына I, ст. 157, 164, 167, 176, Віцебск, 8^о, 216 ст. і інш.

10. Барысаў—Бабруйск—Менск—Барысаў.

Параходам у Бабруйск, чыгункай—Менск—Барысаў. Агляд Менскіх музэяў, фабрык, Балотнай Станцыі, ІБК і інш.

Літаратура:

гл. ранейшыя маршруты.

11. Бабруйск—Рэчыца—Гомель—Жлобін—Бабруйск.

гл. ранейшыя маршруты.

12. Рагачэў—Рэчыца—Гомель—Жлобін—Рагачэў.

З Рагачэву параходам да Рэчыцы, а далей—чыгункай.

гл. ранейшыя маршруты.

Усе гэтыя маршруты дапушчаюць шмат варыянтаў у залежнасьці ад месца выезду, а ўсіх маршрутаў можа быць неабмежаваны лік. Паказаныя—маюць мэтаю пераважна пазнаёміць з некалькімі краямі Беларусі. Маршруты мясцовых арганізацый будуць пераважна знаёміць з сваім краем і вывучаць яго. Трэба клапаціцца, каб маршруты ўкладаліся з разлікам не хадзіць па адной дарозе, а, так кажучы, кругасьветнаю.

Калі папярэдняя праца зроблена, трэба зьвязацца з акруговым саветам фізкультуры і акрполітасьветам ці з падобнымі раённымі ўстановамі. Яны ня чужыя падарожніцкай справе і змогуць даць ня толькі арганізацыйную дапамогу. Таксама неабходна сьпісацца з краязнаўчымі ўстановамі і арганізацыямі тых месц, куды ёсьць замер ехаць. Толькі пры ўзаемадапамозе краязнаўчых аб'яднаньняў мажліва пасьпяховае ажыць-

цяўленьне пастаўленага заданьня. Апрача таго, арганізатары павінны дакладна знаёміцца з мэтодычнаю літаратураю пытаньня, сьпісы якой зьмешчаны ў „Асьвеце“ (№ 2 за 1924 г.) і „Нашым Краі“ (№ 2—3 за 1926 г.). Самымі лепшымі падручнікамі будуць „Методика и техника ведения экскурсий“ Райкова і „Географические экскурсии“.

Пазьней, калі экскурсія дальняя, прыдзецца, у агульных рысах хоць-бы, пазнаёміць з мэтодыкай падарожніцтва і ўдзельнікаў данай групы. Самым дакладным павінна быць азнаямленьне апошняй з літаратурнымі данымі аб маршруце, як мы ўжо казалі вышэй.

Іншыя дэталі арганізацыі і тэхнікі падарожніцтва высьветлены ў памянёнай літаратуры, чаму на іх зараз і ня спыняемся.

У першыя-ж часы існаваньня краязнаўчай арганізацыі члены яе пачнуць даваць вынікі свае працы ў выглядзе апрацаваных матэрыялаў, апісаньняў і да т. п., і кожнай краязнаўчай арганізацыі прыдзецца зразу паклапаціцца аб рэалізаваньні гэтай творчасьці сваіх членаў. Перад кожнай краязнаўчай арганізацыяй, такім чынам, паўстане задача аб неабходнасьці мець свае выданьні.

Краязнаўчыя выданьні. Краязнаўчы процэс ня можа лічыцца канчаткова скончаным, пакуль вынікі яго не апублікованы. Праца вывучэньня і дасьледваньня краю, як і іншая творчасьць, мае здаровы сэнс і мэту толькі тады, калі ёю і яе вынікамі дзеляцца з другімі. Грамадзка-практычны характар нашага краязнаўства таксама вымагае апублікаваньня краязнаўчай працы. Популярызацыя-ж краязнаўчае справы проста немажліва без скарыстаньня друку для яе ажыцьцяўленьня. Апрача ўсяго гэтага, культурнае разьвіцьцё паасобных краёў няўхільна прыходзіць да мясцовых навуковых выданьняў. Першае такое выданьне мае ня меншае значэньне для краю, чым першае выданьне акадэміі для агульна-нацыянальнае культуры. Таму ўсе краязнаўчыя арганізацыі павінны паклапаціцца аб арганізацыі друкаваньня прац сваіх членаў, або, інакш кажучы, рэалізацыі іх.

Гэта рэалізацыя краязнаўчай творчасьці можа ісьці як у кірунку скарыстаньня існуючага пэрыодычнага і непэрыодычнага друку, так і ў кірунку арганізацыі сваіх уласных выданьняў на падставе адпаведнага параграфу статуту. Нормальным-жа будзе лічыцца той стан справы, калі дзейнасьць арганізацыі будзе адбывацца адначасна ў абодвух кірунках; на жаль, матэрыяльны стан шмат якіх арганізацый не дазволіць ім апошняга.

Прыдзецца пачынаць з больш лёгкага—зьмяшчэньня сваіх матэрыялаў у існуючым ужо друку. Для гэтага ў першую чаргу трэба добра ведаць усе свае матэрыялы: іх зьмест, характар, разьмер і г. д. Заметка, дробны артыкул ня могуць быць прыняты для друку рэдакцыяй буйнае часопісі, журнальны артыкул

не падыходзіць для газэты, а грунтоўная праца патрабуе або паасобнага выдання, або зьмяшчэньня ў акадэмічных выданнях. З другога боку, нельга пасылаць досьледы мясцовай літаратуры ў сельска-гаспадарчую часопісь, апісаньне выдатнай сельскай гаспадаркі—у мэтодычны і г. д. Значыць, апрача дакладнага веданьня свайго матэрыялу, трэба, каб праўленьне краязнаўчай арганізацыі ці асоба, ім вылучаная, дакладна ведалі і ўвесь мясцовы агульна-нацыянальны, пэрыодычны і непэрыодычны друк. Першаю дапамогаю ў гэтым годзе будзе выісьваньне з Беларускай кніжнай палаты (Менск, Савецкая вул., № 93, Дзяржаўная бібліотэка) „Летапісу беларускага друку“ з пачатку яго выхаду (комплект за 1925 г.—75 к., за 1926 г.—1 р. 20 к. і падпісная плата на 1927 г.—1 р. 20 к.). Дзяржаўная бібліотэка, апрача таго, ахвотна адказвае краязнаўчым арганізацыям на паасобныя запытаньні бібліаграфічнага характару. Урэшце, даведаўшыся, што і дзе выходзіць, прыдзецца азнаёміцца з яго характарам і чарговымі пытаннямі, якія цікавяць намечаныя для зьмяшчэньня прац арганізацыі выданьні. Некаторыя з рэдакцый ахвотна вышлюць комплект свайго выдання для азнаямленьня дарма, на іншыя прыдзецца падпісацца. Орыентаваўшыся ў сваіх матэрыялах і ў органах друку, неабходна падрыхтаваць матэрыял і разьмеркаваць у адпаведныя выданьні. Самае галоўнае, чаго пры гэтым ня можна забывацца—гэта таго, што пэрыодычны друк як-мага орыентуецца на сучаснасьць. Рэдакцыя газэты ахвотней прыме біаграфічнае паведамленьне аб працаўніку меншага маштабу, калі адбыўся пэўны юбілей яго працы, сьмерці і г. д., і адмовіцца ад больш каштоўнага матэрыялу аб больш выдатным працаўніку, калі матэрыял нічым ня зьвязаны з сёньнешнім днём. Часопісь ахвотней возьме слабейшы матэрыял, калі ён гаворыць не аб сялянскіх бунтах, наогул, а, напр., аб бунтах 1905 г., або не аб пагодзе наогул, а аб пагодзе гэтага лета і г. д. Наогул, заўсёды трэба ўвязаць матэрыял з сучаснасьцю. Копіі рукапісаў абавязкова павінны пакідацца ў арганізацыі.

Пераважная большасьць матэрыялаў журнальнага характару, зразумела, павінна і будзе пасылацца ў „Наш Край“, які фактычна зьяўляецца органам краязнаўчае сеткі. Аб ім мы і не гаворым, паколькі ён добра вядомы ўсім краязнаўчым аб'яднаньням і паасобным краязнаўцам.

Усё-ж у арганізацыях знойдуцца матэрыялы, якіх ня ўдасца зьмясьціць ні ў „Нашым Краі“, ні ў іншых часопісах і паасобных выданнях, ні ў мясцовай газэце. Прыдзецца падумаць аб арганізацыі сваіх выданняў, ха актар якіх будзе цалком залежаць ад матэрыяльнага стану краязнаўчых аб'яднаньняў.

Першалачатковым элемэтарным выданьнем, якое могуць выпушчаць невялічкія гурткі, зьявіцца рукапісная часопісь у адным экзэмпляры. Напісаная рукою, аздобленая ручнымі

малюнкамі, яна здолее абслужыць сваю аўдыторыю. Найбольшую каштоўнасць яна будзе мець тады, калі будзе выходзіць рэгулярна і захоўвацца за ўвесь час. Зважаючы на няспрыяючыя ўмовы на мясцох для захоўвання матэрыялаў на працягу доўгага часу, лепш за ўсё пасля пэўнага (2—3 тыдні) тэрміну з часу выхаду чарговага нумару адсылаць яе ў Цэнтральнае бюро краязнаўства (Менск, Рэволюцыйная, 21) з абавязковым паведамленьнем аб гэтым раённага або акруговага таварыства краязнаўства. Такая рукапісная часопісь можа складацца з аддзелаў згодна з галінамі вывучэння свайго краю: грамадзка-эканамічнага, прыродна-геаграфічнага і культурна-гістарычнага, а таксама—літаратурнага і хронікі. У літаратурным аддзеле можна змяшчаць вершы і прыгожую прозу, што апісваюць мясцовы край, яго прыроду, здарэнні, жыццё. Увесь матэрыял павінен дакладна рэдагавацца. Часопісь выдаецца з ведама сельсавету або загадчыка ўстановы, у якой знаходзіцца краязнаўчае аб'яднаньне.

Зразумела, лепш будзе, калі гурток зможа набыць шапірограф і на ім друкаваць вядомы лік экзэмпляраў свайго часопісі.

Шапірограф можа цалком абслужваць патрэбы гуртка, даючы 50—70 адбіткаў; апісаньне спосабу працы даецца пры кожным шапірографе.

Раённае або акруговае таварыства краязнаўства змогуць набыць шклопіс ці падобны апарат, які пры добрай працы дае звыш 1.500 адбіткаў.

Апрача паказаных разьдзелаў для рукапіснае часопісі, у часопісі раённага або акруговага маштабу можна мець аддзел програм і інструкцый і інш.

Паколькі „Наш Край“ пакуль што можа змяшчаць усе матэрыялы на сваіх старонках—выданьне асобных часопісяў друкарскім шляхам на мясцох нічым не выклікаецца і немэтазгодна. Таксама варта ўстрымацца ад буйных выданьняў, як „Віцебшчына“ (1925), бо яны вельмі дорага каштуюць і пасля надрукаваньня іх амаль што немагчыма прадаць. Лягчэй выдаваць монографіі, выданьні па паасобных пытаннях ці галінах. Яны хутчэй будуць прададзены, а лік іх можа перагнаць велічыню буйнага выданьня. Так робіць Габінэт вывучэння Падольля на Украіне.

У той час, як мясцовыя арганізацыі павінны самі асабліва ўважліва адносіцца да сваіх выданьняў на шапірографе і шклопісе, для выданьняў друкарскім шляхам неабходна папярэдняе рэдагаваньне ў ЦБК згодна пастанова І-га ўсебеларускага зьезду.

Выданьні звычайным друкарскім шляхам, а таксама на шклопісе могуць здзяйсняцца на працягу доўгага часу толькі тады, калі будзе забяспечаны продаж іх. Для гэтага трэба ў

першую чаргу ўлічыць мажлівых заказчыкаў сярод мясцовых устаноў і арганізацый: аддзел асветы можа купіць пэўныя выданьні для школ, хат-чыталень; выканаўчы камітэт—для сельсаветаў; профэсіянальнае бюро—для клюбаў сваіх арганізацый і г. д. Значыць, трэба орыентавацца на задачы гэтых устаноў і арганізацый. З другога боку, неабходна мець на ўвазе і інтарэсы мажлівых індывідуальных пакупцоў—настаўнікаў, членаў коопэрацыйных аб'яднаньняў і да т. п., а таксама членаў краязнаўчае сеткі. Карысна будзе мець водзвывы ўсіх гэтых арганізацый і ўстаноў: аддзелу асветы, камісіі па беларусізацыі, акрпляну і г. д. аб сваіх выданьнях. Гэта значна палегчыць справу продажу, як і належная здаровая рэклама. Трэба ў мясцовай газэце, а таксама і цэнтральным друку зьмясьціць шэраг артыкулаў аб выданьні, паслаць выданьне шмат якім спэцыялістам, каб зьявіліся рэцэнзіі ў друку і г. д. Больш моцныя акруговыя таварыствы з пэўным посьпехам могуць распачаць пэўную сэрыю выданьняў, як, напр., энцыклёпэдыя Віцебшчыны, Аршаншчыны, Магілёўшчыны. Адно выданьне такой сэрыі будзе гаварыць аб флёры, другое—фаўне, трэцяе—мастацтве і г. д., цалком дазваляючы выхад з друку гэі ці іншай раней скончанай працы. А такі характар выданьня зацікавіць найбольш шырокія колы грамадства.

Як толькі канчаткова будзе вырашана пытаньне аб выданьні сваіх прац, прыдзецца паклапаціцца аб адшуканьні матэрыяльнае базы для яго ажыцьцяўленьня. Лепш за ўсё, калі выканаўчы камітэт, аддзел асветы, профэсіянальнае бюро, коопэрацыйнае аб'яднаньне ці іншая юрыдычная асоба возьмецца выдаваць усе або паасобныя працы краязнаўчай арганізацыі. Для гэтага трэба зацікавіць гэтыя ўстановы, а таксама мясцовыя колы членаў партыі, членаў саюзаў, іншых аб'яднаньняў і наогул грамадзян. Калі ня ўдасца перадаць выданьне цалком, трэба пастарацца прыцягнуць паказаных юрыдычных асоб хоць-бы да супольнага выданьня прац або атрымаць ад іх пазыку, крэдыт ці паруку. Па тых ці іншых прычынах можа і апошняе ня ўдасца, тады прыдзецца зьбіраць свае ўласныя сродкі. Пры шчырай зацікаўленасьці членаў краязнаўчай арганізацыі часамі ўдаецца арганізаваць складчыну—па 3, 5, 10 р., якія варочаюцца пасьяля продажу выданьня. Большую частку сродкаў можна сабраць шляхам падпіскі на будучае выданьне. У апошнім выпадку лепш за ўсё зьбіраць падпіску на ўсю сэрыю, бяручы плату за 2—3 выпускі, прычым плата за адзін выпуск пакідаецца, як за апошні ў арганізацыі, 1—2 выпускі высылаюцца звычайна, а далейшыя, апрача паказанага апошняга,—накладной аплатай. Апошні, таксама, як і першыя 1—2, высылаецца, зразумела, без атрымання ад заказчыка новай платы. Карысна будзе сабраць абвесткі мясцовых прадпрыемстваў рамесьнікаў, магазынаў, якія таксама могуць даць немалы прыбытак. Пры зборы абвестак трэба разьлічваць, каб быў

гэты прыбытак, апрача выдаткаў на самае друкаваньне абвэ-
стак. Наогул, у пачатку справы трэба скласьці самы падра-
бязны каштарыс, ні ў якім разе не зьмяняючы лічбаў выдатку
і не павялічваючы лічбаў магчымага прыбытку супроць рэаль-
нага стану свайго рынку, які, паўтараем, трэба найдакладней
ведаць. Тут нельга шкадаваць часу і трэба параіцца з кім
можна, а часамі і скарыстаць досьлед гандляра-кніжніка, нават
прыватнага, не пападаючыся яму, аднак, у рукі і ведаючы,
што на шкоду сабе ён не параіць. Словам, трэба навучыцца
гандляваць, як казаў калісь Ленін.

Паколькі свайго магазыну організоўваць ня варта, самы
продаж выданьня будзе адбывацца іншымі магазынамі на
правах камісійнага продажу. Трэба, значыць, ведаць, хто лепш
гандлюе—ці магазыны Дзяржаўнага выдавецтва, ці коопэра-
цыйныя і г. д., і падлічыць, таксама, магчымаць продажу за
межамі: у РСФСР, Украіне ды інш. старонках. Пры кальку-
ляцыі неабходна вылічыць пэўны лік экзэмпляраў для бяс-
платнай рассылкі ў парадку абмену, а таксама той лік, які
можа не разыйсьціся.

Само выданьне, кніжка, ёсьць продукт цэлага калектыву:
аўтара, рэдактара, мастака, выдаўца, корэктара, набор-
шчыка і г. д. і неабходна гэты калектыў добра зорганиза-
ваць, зацікавіць кожнага, каб выданьне вышла мажліва больш
дасканалым з усіх бакоў. Дрэнная вокладка, вёрстка, дру-
карскія памылкі і інш. хібы псуюць самы каштоўны тэкст,
і наадварот.

Тэхніка кніжнай справы і кніжны гандаль (па картотэцы
Дзярж. Бібліотэк (высьвятляецца ў наступных выданьнях:
Поршнев.—Книжная торговля, 1925 г., *Фальборк і Чарнолус-
ский.*—Библиотеки и книжная торговля, 1925 г. *Черенин.*—
Как открывать и вести книжную торговлю в провинции, 1909.
Вульф.—Организация и учет книжной торговли в коопера-
тивах. *Анфилов.*—Как торговать книгами в деревне. *Рельнер.*—
Книгопечатание, как искусство, 1925. *Пиленков.*—Техника
книжного дела, 1926. *Щелкунов.*—История, техника и искусство
книгопечатания, 1926. Пад рэд. *Муратава і Накоракова.*—
Книжная торговля, 1925. *Мезьер.*—Словарный указатель по
книговедению, 1924 г. і інш.

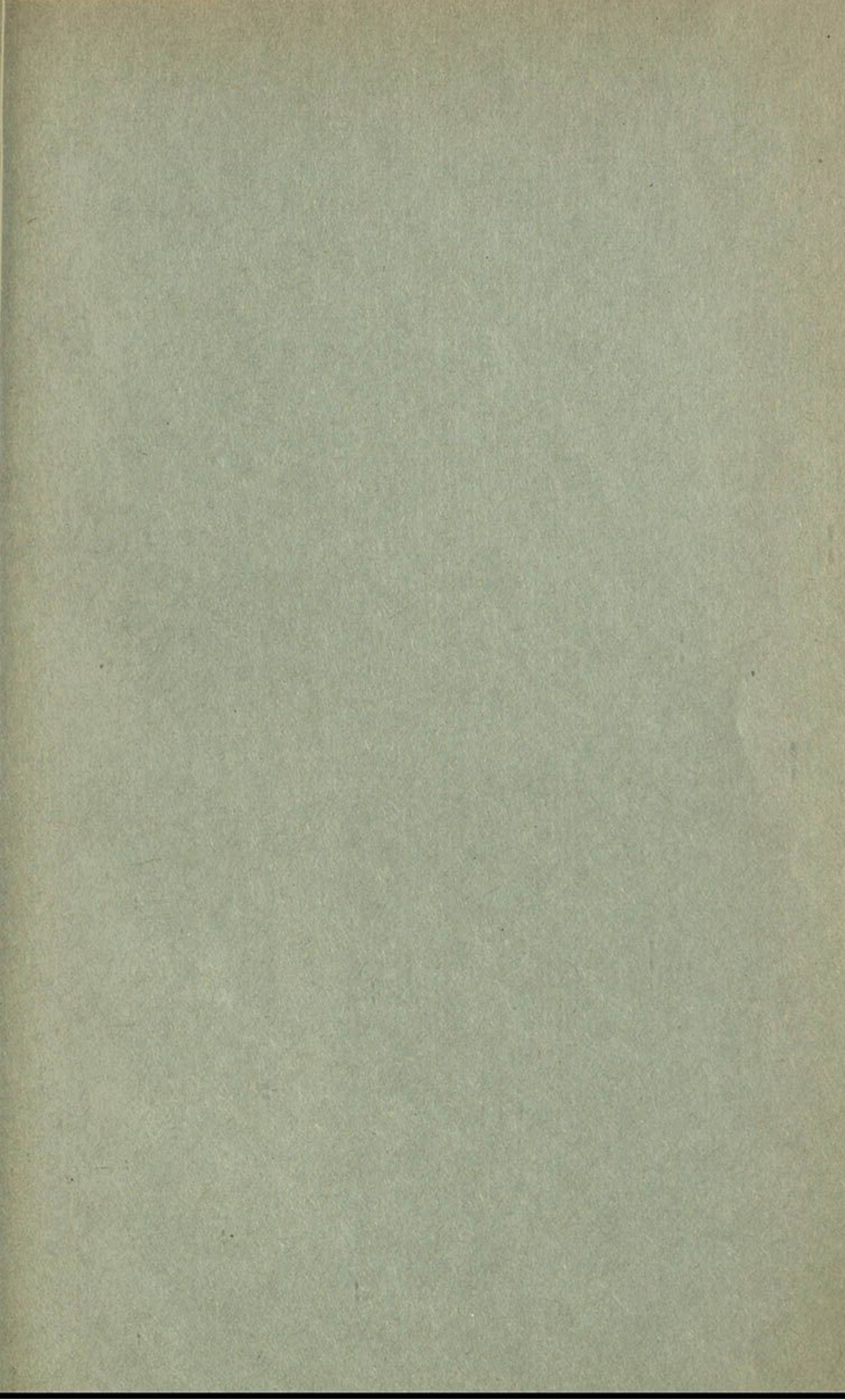
Выданьне невялікіх прац на мясцох мажліва, і нашы края-
знаўчыя арганізацыі ня могуць адмовіцца даць навукова-попу-
лярныя мясцовыя выданьні, якія адчыняць зусім новую эпоху
культурнага разьвіцьця Беларусі, што ўжо зроблена ў Латвіі,
Фіншчыне, Украіне (Падольлі) і інш. старонках.

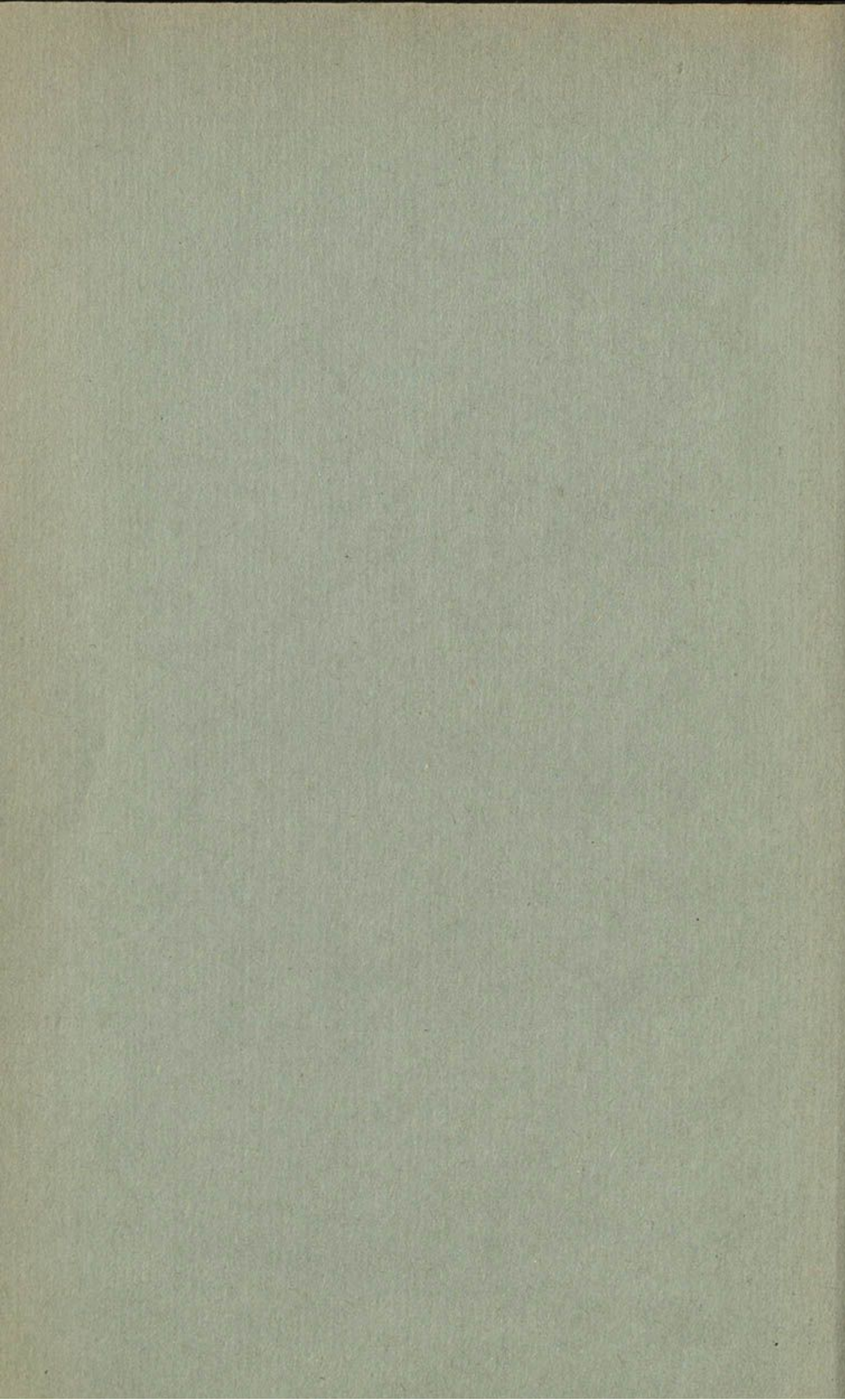
ЗЬМЕСТ

	Стар.
Краязнаўства, яго задачы і гісторыя	
Краязнаўства і яго мэты	9
Польскае краязнаўства на Беларусі	13
Рускае краязнаўства на Беларусі	16
„Наша Ніва“ як краязнаўчы цэнтр	47
Першыя беларускія краязнаўчыя арганізацыі	58
Сучасны стан краязнаўства	
Краязнаўства ў БССР	68
Краязнаўчая чыннасць па-за межамі краязнаўчых арганізацый	82
Беларускае краязнаўства па-за межамі БССР	87
Краязнаўства ў суседніх савецкіх рэспубліках	90
Краязнаўства ў заходніх суседзяў	92
Арганізацыя краязнаўчага руху	
Гурток краязнаўства	117
Раённае і акруговыя таварыствы краязнаўства. ЦБК	121
Краязнаўчыя арганізацыі ў асветных установах	126
Краязнаўчыя аб'яднанні ў профсаюзных арганізацыях	129
Арганізацыя працы краязнаўцы	130
Першыя крокі краязнаўчай арганізацыі	
Краязнаўчы падлік і папулярызацыя краязнаўства	135
Краязнаўчая бібліяграфія	137
Краязнаўчы музей	139
Краязнаўчыя вандраванні і падарожы	141
Краязнаўчыя выданні	154

Директор
Секретарь
Иванов

372680

B00000002 16228